

พลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน
อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

นางสาวอัมพิกา ยะคำป้อ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2554
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

Dynamism and Role of The Village Guardian Spirit Belief and Ritual
in Ban Mai Lung Khon, Amphoe Mae Sai, Changwat Chiang Rai.

Miss Ampika Yakhampor

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2011

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

พลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ
ผีอารักษ์บ้านที่บานไม้ลุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย

โดย

นางสาวอัมพิกา ยะคำป้อ

สาขาวิชา

ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ศาสตราจารย์ ดร. ศีราพร ณ ถลาง

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อักษรวิรุฬห์การ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร. ประพนธ์ อักษรวิรุฬห์การ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ศาสตราจารย์ ดร. ศีราพร ณ ถลาง)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร. อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. ประคอง นิมนานเหมินทร์)

อัมพิกา ยะคำป้อ : พลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน
อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย. (Dynamism and Role of The Village Guardian Spirit Belief and
Ritual in Ban Mai Lung Khon, Amphoe Mae Sai, Changwat Chiang Rai) อ.ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก: ศ. ดร. ศิราพร ณ ถกลาง, 103 หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งศึกษาพลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้าน
ไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย โดยได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับบริบทชุมชนและพิธีกรรม
เกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านสำคัญ 3 พิธี คือ งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง พิธีส่งเคราะห์บ้าน และพิธีเลี้ยงเมือง
ในช่วงปี พ.ศ. 2552 – 2553 เพื่อวิเคราะห์พลวัตของพิธีกรรมและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมที่มีต่อคนไทย
ลื้อที่อพยพมาจากสิบสองพันนาที่มาตั้งหมู่บ้านที่บ้านไม้ลุงชน

ผลการวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านไม้ลุงชนพบว่า มีพลวัตทั้งในเชิงกายภาพ
และในเชิงพิธีกรรม พลวัตในเชิงกายภาพ คือ มีการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งและรูปแบบของศาลเจ้าบ้านเพื่อเปิด
โอกาสให้เข้าถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ง่ายขึ้นจากเดิมที่อยู่ท้ายหมู่บ้านมาอยู่กลางหมู่บ้าน ส่วนพลวัตในทาง
พิธีกรรม พบว่า ประการแรก มีการรับเอาชื่อ เจ้าพ่อคำแดงผู้เป็นอารักษ์เมืองเชียงใหม่มาเป็นชื่ออารักษ์บ้านไม้
ลุงชน ประการที่สอง มีการเพิ่มจำนวนพิธีกรรมโดยการรับพิธีกรรมแบบคนไทยทางภาคเหนือมาเป็นส่วนหนึ่ง
ของพิธีเกี่ยวกับการบูชาผีอารักษ์บ้าน นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของพิธีกรรมเนื่องด้วย
บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป

ผลการวิเคราะห์เรื่องบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมพบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านเป็น
พิธีกรรมสำคัญระดับชุมชนที่มีบทบาทในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมของชาวลื้อในบริบทใหม่
ขณะเดียวกันก็มีบทบาทในฐานะที่เป็นศูนย์รวมจิตใจและเสริมสร้างความสมานฉันท์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่
อาศัยอยู่ในชุมชน และมีบทบาทสำคัญในการให้ความมั่นคงทางด้านจิตใจแก่ปัจเจกบุคคลในชุมชน

ภาควิชา..... ภาษาไทย..... ลายมือชื่อนิสิต.....

สาขาวิชา..... ภาษาไทย..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

ปีการศึกษา..... 2554.....

5180239322 : MAJOR THAI

KEYWORDS : DYNAMISM / VILLAGE GUARDIAN SPIRIT / TAI LUE / RITUAL

AMPIKA YAKHAMPOR : DYNAMISM AND ROLE OF THE VILLAGE GUARDIAN SPIRIT BELIEF AND RITUAL IN BAN MAI LUNG KHON, AMPHOE MAE SAI, CHANGWAT CHIANG RAI. ADVISOR : PROF. SIRAPORN NATHALANG, Ph.d , 103 pp.

This thesis aims to study the dynamism and role of village guardian spirit belief and ritual in Ban Mai Lung Khon, Mae Sai District, Chiang Rai Province. The researcher collected field data during 2009 – 2010 concerning the village social contexts and the ritual contexts of the tree important village guardian spirit rituals namely, the annual worship of Chao Poh Kham Daeng, the *Song Kroh Ban* Ritual and *Liang Mueang*, village guardian spirit, ritual. The thesis analyzes the ritual dynamism and role of village guardian spirit belief and ritual on the Tai Lue people who migrated from Sipsongpanna to settle down in this village.

The analysis on the belief and ritual concerning village guardian spirits reveals that there are both physical and ritual dynamism. The physical dynamism is reflected on the changing of the village shrine's location which was previously at the end of the to the village center in order that people can get access to the sacred space more easily. Regarding the belief and ritual dynamism, firstly, the name of northern Thai guardian spirit, Chao Poh Kham Daeng, was adopted to be the name of Ban Mai Lung Khon village guardian spirit. Secondly, the amount of rituals are increased since the Tai Lue adopted certain northern Thai rituals to be part of the village guardian spirit rituals. Moreover, certain components of the ritual are also changed to correspond with the changing village social context.

The analysis of the role of the ritual reveals that the three rituals concerning the village guardian spirit are: firstly, transmitting Tai Lue culture in new social context, secondly, spiritually uniting Ban Mai Lung Khon villagers regardless whether they are Tai Lue, Northern Thai or Shan ethnic and providing spiritual security for all villagers.

Department :.....Thai..... Student's Signature

Field of Study :.....Thai..... Advisor's Signature

Academic Year :.....2011.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความเมตตาของ ศาสตราจารย์ ดร. ศีราพร ณ ถลาง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยสนใจทำวิทยานิพนธ์ด้านคติชนวิทยา อาจารย์คอยกำกับ ติดตาม ให้คำแนะนำและข้อคิดเห็น ตรวจสอบแก้ไขสิ่งบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างดี ผู้วิจัยตระหนักและซาบซึ้งในพระคุณ จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์พิเศษดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ อาจารย์ ดร. ประมินทร์ จารุวรรณ และ อาจารย์ ดร. อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล ที่ได้กรุณาให้ข้อคิดเห็น คำแนะนำ ตรวจสอบแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมทั้งคณาจารย์ในภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ทุกท่านที่ช่วยเติมเต็มความรู้ทางด้านภาษา วรรณคดี และคติชนวิทยาให้แก่ผู้วิจัย

ขอกราบขอบพระคุณ คุณประสิทธิ์ และคุณมะลิวรรณ ดวงเพ็ชร์ คณะกรรมการหมู่บ้านไม้ลุงชน ชาวไทลื้อและชาวบ้านบ้านไม้ลุงชนทุกท่าน ที่กรุณาเสียสละเวลาอันมีค่าในการให้ข้อมูลสำคัญและช่วยเหลือผู้วิจัยในการเก็บข้อมูลภาคสนาม รวมทั้งขอขอบคุณนายอนันต์ บุญवास ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเทอดไทยที่ให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสลาเพื่อการศึกษา และเพื่อนครูทุกท่านที่คอยเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยเสมอมา

ขอขอบพระคุณ โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์ – สังคมศาสตร์ ที่ช่วยสนับสนุนเงินทุนอุดหนุนในการทำวิจัย ให้งานวิจัยสำเร็จได้ด้วยดี รวมทั้งพี่น้องร่วมรุ่นทุกคนที่คอยร่วมทุกข์ ร่วมสุข ให้กำลังใจขณะศึกษาอยู่ในรั้วจามจุรีร่วมกัน

ท้ายนี้ ผู้วิจัยขอโน้มรำลึกถึงพระคุณอันประเสริฐของคุณพ่อประสิทธิ์ และ คุณแม่ประดับ ยะคำป้อ บุพการีผู้ให้ชีวิตและสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้ศึกษาต่อ ดวงวิญญาณของคุณพ่อคงจะรับรู้ถึงความสำเร็จอีกขั้นของลูกในครั้งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่	
1. บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	4
1.3 สมมติฐาน.....	4
1.4 ขอบเขตของการวิจัย.....	4
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	5
2. ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรม บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย.....	11
2.1 ลักษณะทางกายภาพของบ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัด เชียงราย.....	11
2.1.1 ที่ตั้ง อาณาเขต และการปกครอง.....	11
2.1.2 สภาพหมู่บ้านไม้ลุงชนในอดีต.....	14
2.1.3 สถานที่สำคัญในชุมชน.....	16
2.1.4 ประชากร.....	27
2.2 ประวัติความเป็นมาของชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน.....	30
2.3 สภาพสังคมและวิถีชีวิตของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบัน.....	32
2.3.1 ข้อมูลพื้นฐานทางสังคม.....	32
2.3.2 ความเชื่อและประเพณีของชาวไทลื้อ บ้านไม้ลุงชน.....	34

บทที่	หน้า
3. พลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้าน.....	51
3.1 ความเชื่อดั้งเดิมและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ของชาวไทยลื้อที่สิบสองปันนา...	51
3.1.1 ความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ของชาวไทยลื้อที่สิบสองปันนา.....	51
3.1.2 พิธีเลี้ยงผีอารักษ์ของชาวไทยลื้อที่สิบสองปันนา.....	54
3.2 พิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านของชาวไทยลื้อที่บ้านไม้ลูงน อำเภอแม่สาย จังหวัด	
เชียงราย.....	57
3.2.1 งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง	59
3.2.2 พิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน.....	64
3.3.3 พิธีเลี้ยงเมือง.....	69
3.3 พลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้าน.....	72
3.3.1 พลวัตในเชิงกายภาพ.....	72
3.3.2 พลวัตของการรับเอาชื่อผีอารักษ์เมืองเชียงใหม่มาเป็นที่ผีอารักษ์บ้าน	
ไม้ลูงน.....	74
3.3.3 พลวัตของพิธีกรรม.....	77
4. บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านในปัจจุบัน.....	82
4.1 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านในระดับชุมชน.....	82
4.1.1 บทบาทในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทยลื้อในบริบท	
ใหม่.....	82
4.1.2 บทบาทในฐานะที่เป็นศูนย์รวมใจและเสริมสร้างความสมานฉันท์ของ	
กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ.....	85
4.2 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านในระดับปัจเจก.....	88
4.2.1 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในการให้ความมั่นคงทางด้านจิตใจ.	88
4.2.2 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน...	91
5. บทสรุปและอภิปรายผล.....	93
5.1 สรุปผลการวิจัย.....	93
5.2 อภิปรายผล.....	95
5.3 ข้อเสนอแนะ.....	99

รายการอ้างอิง	100
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	103

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แผนที่บ้านไม้ลุงชน.....	14
2	วัดผาสุการาม หรือ วัดไม้ลุงชน.....	17
3	ศาลเจ้าพ่อคำแดง.....	18
4	รูปปั้นเจ้าพ่อคำแดง.....	19
5	เสาไ้บ้าน.....	20
6	ต้นไม้ลุง หรือ ไม้ฮุง (ต้นเก่า).....	21
7	ตลาดไม้ลุงชนในอดีต.....	24
8	น้ำบ่อหลวง.....	26
9	การแต่งกายของชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชนในงานสำคัญ.....	28
10	การบูชาข้าวหลีกเคราะห์ในช่วงวันสงกรานต์.....	35
11	เครื่องประกอบพิธีทานข้าวเก้าปุ่น.....	36
12	พระสงฆ์และเจ้าภาพขณะทำพิธีทานข้าวเก้าปุ่น.....	37
13	เครื่องประกอบพิธีทานข้าวพระเมืองแก้ว.....	39
14	บรรยากาศพิธีทานตุ๋นภายในวิหารวัดไม้ลุงชน.....	40
15	“ตุ๋น” สำหรับถวายวัด.....	41
16	หอยพระอุปคุต.....	45
17	พุ่มดอกไม้พันดง (สีเขี้ยว) ต้นปัจจัย และเครื่องอุปโภคถวายวัด.....	46
18	ขบวนแห่ทานธรรมหาปาง.....	47
19	การตกแต่งปราสาทภายในวิหาร.....	48
20	ผู้สูงอายุมานอนฟังเทศน์ธรรมที่วัด.....	49
21	แม่เฒ่าไทลื้อที่ลืบสองพันนาเช่นไหว้ “ไ้บ้าน”	52
22	หอเสื่อบ้านที่เมืองฮ่า ลืบสองพันนา.....	53
23	ชาวบ้านมาเลี้ยงอารักษ์บ้านในวันศีล หรือวันพระ.....	59
24	งานออกร้านขายของคืนวันที่ 3 มีนาคม 2553.....	60
25	ชาวบ้านนำอาหารเจมาถวายเจ้าพ่อคำแดง.....	61
26	หมอมืองกำลังเสี้ยงทายโดยใช้ไม้วา.....	63

ภาพที่		หน้า
27	ชาวบ้านนำเครื่องประกอบพิธีจากบ้านรวมกันที่ “เตะ”	67
28	อาจารย์วัดและพระสงฆ์ขณะกำลังประกอบพิธีส่งเคราะห์บ้านและ สืบชะตาบ้าน.....	68
29	ขนมข้าวแอบสำหรับทำพิธีและแจกผู้มาร่วมงาน.....	71

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายเป็นอำเภอที่ตั้งอยู่บริเวณเหนือสุดของจังหวัดเชียงราย และเป็นพื้นที่เหนือสุดเขตแดนสยาม ติดกับเขตแดนไทย – พม่า มีอำเภอท่าลี่เหล็กของพม่าตั้งอยู่ตรงฝั่งตรงข้ามโดยมีแม่น้ำสายเป็นเส้นแบ่งเขตแดนตามธรรมชาติ¹ บ้านไม้ลุงชน หมู่ที่ 10 เป็นหมู่บ้านหนึ่งในจำนวน 5 หมู่บ้านของเขตเทศบาลตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ที่มีพรมแดนบางส่วนของหมู่บ้านอยู่ติดกับประเทศพม่า

การตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านไม้ลุงชน” นั้นเป็นการตั้งตามชื่อต้นไม้สูงซึ่งเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ที่ขึ้นอยู่กลางหมู่บ้าน ในอดีตบ้านไม้ลุงชนแห่งนี้มีทั้งชาวไทยใหญ่และชาวไทลื้ออาศัยอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับงานสำรวจทางชาติพันธุ์ของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ที่ได้สำรวจแล้วพบว่า ชาวไทลื้อได้อพยพเข้ามาเพื่อตั้งถิ่นฐานที่อำเภอแม่สาย เมื่อกลางปี พ.ศ. 2492²

จากการที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลบริบทชุมชนในปี พ.ศ. 2552 ได้สังเกตโครงสร้างของหมู่บ้านพบว่า มีลักษณะใกล้เคียงกับโครงสร้างหมู่บ้านของชาวไทลื้อที่สิบสองปันนา กล่าวคือ มีบ่อน้ำขนาดใหญ่ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำบ่อหลวง” และที่ใต้ต้นไม้สูงก็มี “เสาใจบ้าน” ซึ่งเป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมการตั้งชุมชนของชาวไทลื้อ ที่ต้องตั้ง “เสาใจบ้าน” ใต้ต้นไม้ใหญ่หรือบริเวณใจกลางหมู่บ้าน “เสาใจบ้าน” นอกจากจะเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของการตั้งถิ่นฐานแล้วยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์รวมที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนอีกด้วย

ในอดีต หมู่บ้านนี้มีสถานที่ที่ชาวไทลื้อเรียกว่า “ศาลเจ้าบ้าน” ซึ่งเป็นที่สถิตของผีอารักษ์หมู่บ้าน (village guardian spirits) 1 หลัง ตั้งอยู่ใกล้กับน้ำบ่อหลวง และใกล้ๆ กับ “ศาลเจ้าบ้าน” ยังมีศาลอีกสองหลังที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของสมุนซ้าย – ฆาตของผีอารักษ์หมู่บ้าน รวมเป็น 3 หลัง

¹ สมัย สุทธิธรรม, เชียงราย สายใยแห่งชนเผ่า (กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, 2548), หน้า 1.

² บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 30 ชาติในเชียงราย (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547), หน้า 101.

ชาวบ้านไม้ลุงชนเล่าว่า ต่อมามีการย้าย “ศาลเจ้าบ้าน” มาอยู่ที่บริเวณ “เสาไ้บ้าน” ซึ่งอยู่กึ่งกลางหมู่บ้าน และต่อมา “ศาลเจ้าบ้าน” นี้มีชื่อว่า “ศาลเจ้าพ่อคำแดง”

ชาติพันธุ์ไทกลุ่มต่างๆ ล้วนมีความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ (guardian spirit หรือ territorial spirit) ซึ่งหมายถึง ผีที่คอยปกป้องรักษา คุ่มครองดูแลความสงบสุขของชุมชนหรือของพื้นที่นั้นๆ ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุลได้ให้ข้อมูลว่า ชาวไทลื้อที่สิบสองปันนามีความเชื่อว่าทุกหมู่บ้านจะมี “ผีอารักษ์บ้าน” หรือผีบ้านคุ่มครองดูแลอยู่ แต่ละหมู่บ้านจะมีหอผีบ้านของตนเอง ในระดับเมืองก็มี “ผีอารักษ์เมือง” หรือผีเมืองจำนวนมากน้อยแตกต่างกันไปแต่ละเมือง³ เมื่อกลับมาพิจารณาความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ที่บ้านไม้ลุงชนซึ่งมีชาวไทลื้ออพยพจากเมืองต่างๆ ของสิบสองปันนามาอยู่ จึงอาจกล่าวได้ว่า “ศาลเจ้าบ้าน” และ “เสาไ้บ้าน” เป็นร่องรอยความเชื่อเกี่ยวกับผีอารักษ์ระดับหมู่บ้านของบ้านไม้ลุงชนที่มีมาแต่เดิม สอดคล้องกับความเชื่อของชาวไทลื้อที่อพยพเข้ามา และชาวไทลื้อในบ้านไม้ลุงชนก็ได้ประกอบพิธีบูชาผีอารักษ์หมู่บ้านในบริเวณ “ศาลเจ้าบ้าน” และ “ไ้บ้าน” ซึ่งเป็นศูนย์กลางหมู่บ้านซึ่งสะท้อนว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของคนในหมู่บ้าน

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ได้กล่าวถึงพิธีเลี้ยงผีอารักษ์ที่สิบสองปันนาไว้ว่า ชาวไทลื้อจะประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์ทั้งในระดับบ้านและในระดับเมือง โดยการเลี้ยงผีอารักษ์ระดับเมืองเรียกว่า “พิธีเลี้ยงเมือง” มีวัตถุประสงค์เพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ ผู้ประกอบพิธีเลี้ยงเมือง เรียกว่า “หมอมเมือง” และในพิธีเลี้ยงอารักษ์เมืองของทุกเมืองที่สิบสองปันนาจะใช้สัตว์ชนิดต่างๆ เลี้ยงได้แก่ ควาย วัว หมู มีเพศผสมชาติประหารสัตว์ และการตายของสัตว์จะเป็นการทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองด้วย⁴ เมื่อชาวไทลื้อได้อพยพมาอยู่ที่บ้านไม้ลุงชน ก็ยังคงมีการประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์อยู่ เห็นได้จากงานวิจัยชิ้นสำคัญที่ได้บันทึกถึงพิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านไม้ลุงชน คือ งานวิจัยของ รากุญ ฤบาทและชุลีพร วิมุขตานนท์ ซึ่งได้เก็บข้อมูลภาคสนามที่บ้านไม้ลุงชนเมื่อปี พ.ศ. 2528 ได้กล่าวถึงพิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านไว้ว่า ในแต่ละปีจะมีการเซ่นไหว้อารักษ์บ้านในเดือนมีนาคม

³ ยรรยง จิระนคร รัตนพร เศรษฐกุล, ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิดิทรรศน์, 2544), หน้า 243.

⁴ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร :ศยาม, 2547), หน้า 239.

(เดือน 6 เหนือ) และจะทำพิธีอีกครั้งหนึ่งในเดือน 8 เหนือ ขึ้น 8 ค่ำ วันพฤหัสบดี⁵ แสดงให้เห็นว่าแม้ชาวไทลื้อจะอพยพมาอยู่ในบริบทใหม่ แต่ก็ยังคงมีการประกอบพิธีตามความเชื่อดั้งเดิมอยู่

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในระหว่างเดือนมีนาคม - เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2552 ในประเด็นความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้าน พบว่า ในการประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านของทุกปีที่บ้านไม้ลุงชนจะมีพิธีกรรมสำคัญอยู่ 3 พิธีคือ งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “งานเลี้ยงเจ” * ซึ่งจัดในเดือนมีนาคม งานส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้านจัดทุกวันที่ 16 เดือนเมษายน และ “ประเพณีเลี้ยงเมือง” * จัดขึ้นในเดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำของทุกปี ซึ่งในเอกสารแผ่นพับ “ประวัติศาลเจ้าพ่อคำแดง” ก็ได้ระบุถึงพิธีกรรมสำคัญ 3 พิธีนี้ด้วยเช่นกัน⁶ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะค้นคว้าและหาคำตอบเพิ่มเติมเกี่ยวกับการที่ชาวบ้านไม้ลุงชนบูชาอารักษ์บ้านด้วย “งานเลี้ยงเจ” รวมทั้งมีการประกอบพิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้านในการบูชาอารักษ์บ้านไม้ลุงชนด้วย

นอกจากนั้น ข้อมูลจากการบอกเล่าของชาวบ้านในอดีตซึ่งได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับความเป็นมาของ “ศาลเจ้าพ่อคำแดง” รวมทั้งข้อมูลที่ผู้วิจัยได้จากการสัมภาษณ์ในปี พ.ศ. 2552 ทำให้ทราบถึงความเปลี่ยนแปลงของจำนวนพิธีกรรม รวมทั้งการปรากฏชื่อของอารักษ์บ้านเป็น “เจ้าพ่อคำแดง” และเรียก “ศาลเจ้าบ้าน” ซึ่งเป็นสถานที่ของผีอารักษ์หมู่บ้านว่า “ศาลเจ้าพ่อคำแดง” แสดงให้เห็นถึงพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านของชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจมีการผสมผสานความเชื่อและพิธีกรรมจากวัฒนธรรมของชาวไทยวน โดยการรับเอาชื่อของผีอารักษ์เมืองเชียงใหม่มาเป็นชื่อของอารักษ์บ้านไม้ลุงชน นอกจากนี้ ในหมู่บ้านไม้ลุงชนยังมีการประกอบพิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้านซึ่งโดยปกติมักจะกระทำกันที่วัดตามความเชื่อของชาวไทยวน นอกจากนี้ การเช่นสรวงบูชาอารักษ์บ้านด้วยอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เลี้ยงเจ” นั้น ก็อาจได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมไทใหญ่เนื่องจากเป็นคำบอกเล่าจากร่างทรงเจ้าพ่อคำแดงชาวไทใหญ่ว่า “เจ้าพ่อคำแดงไม่รับประทานเนื้อสัตว์”

⁵ ญาณ ฤทธาภ ชุตีพร วิมุกตานนท์, การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ, 2530), หน้า 44.

* เป็นชื่อที่ใช้เรียกพิธีเช่นสรวงผีอารักษ์ระดับหมู่บ้านด้วยอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์

⁶ ศาลเจ้าพ่อคำแดง, (เอกสารอัดสำเนา).

ข้อมูลเบื้องต้นจากการเก็บข้อมูลภาคสนามใน พ.ศ. 2552 ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าพิธีบูชาอารักษ์บ้านของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนมีความแตกต่างจากพิธีบูชาอารักษ์ที่สิบสองพันนา จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไปในประเด็นเรื่อง พลวัต ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน โดยการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับองค์ประกอบและบริบทของพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนทั้ง 3 พิธีโดยละเอียดต่อไป

อนึ่ง จากข้อมูลภาคสนามในปัจจุบัน พบว่าแม้ว่าชาวไทลื้อจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ที่สุดในหมู่บ้านไม้ลุงชน แต่ในหมู่บ้านนี้ก็ยังมีชาวไทยวนและชาวไทยใหญ่อาศัยอยู่ด้วย ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาในประเด็นเรื่อง บทบาท ของพิธีกรรมที่มีต่อชาติพันธุ์ไทลื้อและชาติพันธุ์อื่นๆ ในบ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สลาย จังหวัดเชียงรายในบริบททางสังคมในปัจจุบัน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สลาย จังหวัดเชียงราย
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านที่มีต่อชาวบ้านบ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สลาย จังหวัดเชียงราย

1.3 สมมติฐาน

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนมีพลวัต คือ การผนวกรวมกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์ของท้องถิ่นล้านนา ทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมนี้ยังคงมีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านไม้ลุงชนในปัจจุบัน

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้จะเน้นการศึกษาพิธีกรรมสำคัญ 3 พิธีคือ งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง (พิธีเลี้ยงเจ) พิธีสงเคราะห์บ้าน และพิธีเลี้ยงเมืองซึ่งจัดขึ้นที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงที่บ้านไม้ลุงชน ตำบลแม่สลาย อำเภอแม่สลาย จังหวัดเชียงราย โดยเก็บข้อมูลในปีพ.ศ. 2552 – 2553

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพลวัตของพิธีกรรมและชาติพันธุ์ไทลื้อ
2. เก็บข้อมูลภาคสนามเบื้องต้นเกี่ยวกับชาติพันธุ์ไทลื้อ ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน
3. วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา
4. เรียบเรียงผลการวิจัย
5. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้มีการบันทึกองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านของบ้านไม้ลุงชนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร
2. ทำให้เข้าใจถึงพลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย
3. เป็นแนวทางในการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นต่อไป

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพลวัตของพิธีกรรม

จารุวรรณ พรหมวัง ศึกษาเรื่อง **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางประการของชาวไทลื้อ ที่อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา** วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมโดยทั่วไปของชาวไทลื้อที่บ้านทุ่งมอก ตำบลมาง อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา ศึกษากระบวนการการเปลี่ยนแปลงของชาวไทลื้อในด้านภาษา การแต่งกาย และประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อ คือ ประเพณีการตานธรรม การส่งเคราะห์บ้าน หมูบ้าน เมือง ผลการศึกษาพบว่าวัฒนธรรมของชาวไทลื้อมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากความจำเป็นในการสื่อสารกับคนนอกชุมชนทำให้ชาวไทลื้อสามารถใช้ภาษาคำเมืองได้อีก 1 ภาษา การแต่งกายซึ่งสามารถหา

ซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูปได้ง่ายกว่าการทอผ้าใช้เอง การขยายตัวของสาธารณูปโภคที่รัฐจัดหาให้ เช่น ถนน ไฟฟ้า ทำให้หมู่บ้านรับการเปลี่ยนแปลงที่แพร่เข้ามาอย่างรวดเร็วได้ง่ายขึ้น ประเพณีการปฏิบัติธรรมอาจจะกระทำไปพร้อมกับงานศพในคราวเดียวเพื่อความสะดวกและประหยัด และเมื่อการคมนาคมสะดวกสบายทำให้ไม่สามารถห้ามบุคคลภายนอกเข้าสู่ชุมชนได้เมื่อประกอบพิธี และลักษณะการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชาวไทลื้อที่บ้านทุ่งมอกนี้มีการเปลี่ยนแปลง 2 ลักษณะคือ มีทั้งการเปลี่ยนแปลงจากอดีตและมีทั้งการรักษาเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไว้ด้วย⁷

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยคือ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนาของชาวไทลื้อ และประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อโดยเฉพาะการส่งเคราะห์บ้าน หมู่บ้าน เมือง ซึ่งสามารถใช้เป็นข้อมูลเพื่อเปรียบเทียบกับชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนได้

ประธาน เขียวขำ ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในพิธีกรรมชุมชนและประเพณีเกี่ยวกับชีวิต : ศึกษากรณีชุมชนลาวโซ่ง จังหวัดสุพรรณบุรี วัตถุประสงค์ของการศึกษาในวิทยานิพนธ์เล่มนี้คือ ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในพิธีกรรมชุมชน คือ พิธีบูชาศาลประจำหมู่บ้าน พิธีขึ้นบ้านใหม่ พิธีป่าดง พิธีเสนเรือน พิธีเสนตัว พิธีแปงขวัญและประเพณีเกี่ยวกับชีวิต คือ ประเพณีการเกิด ประเพณีการบวช ประเพณีการแต่งงาน และประเพณีการตาย จากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือ การที่ชาวบ้านยอมรับเอาวัฒนธรรมใหม่ๆ ทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุและไม่ใช่วัตถุ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐ การคมนาคม ระบบการศึกษา สื่อ และการย้ายถิ่น⁸

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นแนวทางในการศึกษาที่สอดคล้องกับที่ผู้วิจัยสนใจคือ เป็นกรณีศึกษาที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในพิธีกรรมชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในเมืองไทย

⁷ จารุวรรณ พรหมวัง, การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางประการของชาวไทลื้อที่อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536).

⁸ ประธาน เขียวขำ, การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในพิธีกรรมชุมชนและประเพณีเกี่ยวกับชีวิต : ศึกษากรณีชุมชนลาวโซ่ง จังหวัดสุพรรณบุรี, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์ไทลื้อ

งานวิจัยที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์ไทลื้อที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาโดยตรง คือ งานวิจัยของ รานฎ ฤบาทและชวลีพร วิมุขตานนท์ ศึกษาเรื่อง **การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อ ที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย** เป็นรายงานการวิจัยที่เข้าไปเก็บข้อมูลภาคสนามที่บ้านไม้ลุงชนเมื่อปี 2528 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการผสมผสานและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่ได้อพยพเข้ามาอยู่ที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานและสถานภาพของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน การประกอบอาชีพ สังคม – วัฒนธรรมของชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน การปกครอง สาธารณสุข การศึกษา ศาสนา และความเชื่อ และวิเคราะห์โดยเน้นไปที่การผสมผสานของเข้ากับชีวิตแบบไทยของชาวไทลื้อ ผลการศึกษาพบว่าชาวไทลื้อสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่บ้านไม้ลุงชนเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรม มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นและเป็นไปอย่างสมดุล สอดคล้องภายใต้ความเหมือนกันในหลายด้านของสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่สืบเนื่องมาจากอดีต⁹

งานวิจัยชิ้นนี้ได้รวบรวมข้อมูลพื้นฐานของบ้านไม้ลุงชนใน พ.ศ. 2528 จึงเป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยเนื่องจากเป็นข้อมูลภาคสนามที่ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การสำรวจจำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน ข้อมูลเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ ทำให้ผู้วิจัยสามารถนำข้อมูลเพื่อใช้เปรียบเทียบกับงานวิจัยที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาเพื่อให้เห็นพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมในปัจจุบันได้

ยรรยง จิระนครและรัตนพร เศรษฐกุล ได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของชาวไทลื้อที่สืบสองพันนาเป็นงานวิจัยที่ชื่อว่า **ประวัติศาสตร์สืบสองพันนา** งานวิจัยเล่มนี้แบ่งเนื้อหาแบ่งเป็น 7 บทประกอบด้วย ประวัติศาสตร์สืบสองพันนาจากตำนานและนิทานพื้นบ้าน ระบบการเมืองการปกครองสืบสองพันนา ความสัมพันธ์กับจีนและพม่า ความสัมพันธ์ระหว่างสืบสองพันนากับรัฐไท วัฒนธรรมข้าวสืบสองพันนาและการจัดระเบียบสังคมไพร่กสิกรรม วิถีการดำรงชีวิตของชาวไทลื้อในสืบสองพันนา และสืบสองพันนาภายใต้การปกครองของรัฐบาลก็กมินตั้งจนถึง ค.ศ. 1950

⁹ รานฎ ฤบาทและชวลีพร วิมุขตานนท์, **การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย**, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ, 2530).

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาคือ บทที่กล่าวถึงวิถีการดำรงชีวิตในคติความเชื่อถือผีของชาวลื้อ ซึ่งเมืองต่างๆ จะมีพิธีกรรมการเซ่นไหว้หรือเลี้ยงผีทุกระดับมีการตั้งหอผีประจำหมู่บ้าน หอผีเมืองมีการเซ่นไหว้เพื่อให้ผีเหล่านี้อิมหน้าสำราญจะได้อำนวยสุขคุ้มครองชาวบ้านให้อยู่ดีกินดี และการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผียังเป็นการสืบทอดเรื่องราวและบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ให้คนรุ่นหลังได้รู้ประวัติความเป็นมาของตนเอง แม้จะมีคติความเชื่อที่มีอิทธิพลกว่าอย่างพุทธศาสนาแต่ก็ไม่อาจลบเลือนคติความเชื่อผีซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมได้¹⁰

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ได้เขียนหนังสือชื่อ **ไทยสิบสองปันนา** ถิ่นกำเนิดของชาวลื้อ หนังสือเล่มนี้เป็นการสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้แบ่งเป็น 2 เล่ม เล่ม 1 นำเสนอวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การปกครอง ชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อเรื่องการนับถือผีควบคู่กับพุทธศาสนา พิธีกรรมการเลี้ยงผีเจ้าเมือง เทวดาเมืองของเมืองต่างๆ สภาพสังคมที่เมืองต่างๆ ของสิบสองพันนา เช่น เมืองฮ่า เมืองล่า เมืองอุเหนือ อุใต้ เมืองพง เมืองหย่วน เมืองมาง เมืองฮาย เป็นต้น ส่วนเล่ม 2 จะเกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย อาหาร ประเพณีการเกี่ยวพาราฮีของหนุ่มสาวชาวไทลื้อ การแต่งงาน ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เช่น การอยู่ไฟ การเรียกขวัญ พิธีตัดแม่เกิด การบวช เป็นต้น ประเพณีที่เกี่ยวกับเทศกาลงานรื่นเริง เช่น ปีใหม่ไทลื้อ งานแข่งเรือ เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับการทำทาน ภาษาและวรรณกรรมของชาวไทลื้อ มาตรฐานน้ำหนั และพจนานุกรมภาษาไทลื้อ ทั้งหมดนี้ถือเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ของชาวไทลื้อ¹¹

งานวิจัยชิ้นนี้มีประโยชน์ต่อผู้วิจัยในฐานะที่เป็นงานวิจัยที่นำเสนอภูมิหลังที่สำคัญเกี่ยวกับชาวไทลื้อที่สิบสองพันนา โดยเฉพาะเนื้อหาของบทที่กล่าวถึงวิถีการดำรงชีวิตในคติความเชื่อถือผีควบคู่ไปกับการนับถือศาสนาพุทธ พิธีเลี้ยงผีเมืองต่างๆ ของชาวไทลื้อที่สิบสองพันนา ทำให้เข้าใจความเชื่อเรื่องการนับถือผีของชาวไทลื้อมากยิ่งขึ้น

¹⁰ ยรรยง จิระนครและรัตนพร เศรษฐกุล, **ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา** (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยทอรรณ, 2544).

¹¹ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1 และ เล่ม 2** (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547).

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์เขียนหนังสือเรื่อง **สามสิบชาติในเชียงราย** หนังสือเล่มนี้รวบรวมและบอกเล่าข้อมูลของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงราย เช่น เงี้ยวหรือไทใหญ่ เขิน ฮ่อ ม่าน จีน ลัวะ ยางหรือกะเหรี่ยง แม้ว ช่ามู เย้า อีเก้อ มูเซอดำ มูเซอแดง และชาวไทลื้อซึ่งแบ่งได้หลายกลุ่ม คือ ลื้อแจ้ ลื้อน้ำอู ลื้อเชียงรุ่ง ลื้อห้วยเม็ง และลื้อเชียงคำ โดยนำเสนอเกี่ยวกับวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม การแต่งกาย ความเป็นอยู่ การตั้งบ้านเรือน คติความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ นับเป็นข้อมูลภาคสนามในอดีตที่สำคัญที่ทำให้การศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงรายในปัจจุบันได้ภาพที่ชัดเจนขึ้น¹²

พุ่มพวง อภิวงค์ ศึกษาเรื่อง **คติชนกับการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อบ้านห้วยไถ่น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน** เป็นวิทยานิพนธ์ที่รวบรวมข้อมูลภาคสนามทางคติชนวิทยาประเภทต่างๆ ของชาวไทลื้อและวิเคราะห์บทบาทของคติชนในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัยและบริบททางสังคมที่มีผลต่อการสร้างอัตลักษณ์ คติชนประเภทต่างๆ ที่รวบรวมได้มีทั้งประเภท ตำนาน ความเชื่อ พิธีกรรม การแสดง การแต่งกาย และหัตถกรรมพื้นบ้าน ในด้านบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมโดยเฉพาะการ นับถือเจ้าพ่อม้าขาว เจ้าพญาหลวงหาญ เจ้าพญาจอมผา และเจ้าตุ้มหมอนชาวไทลื้อจะใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อ กล่าวคือ ความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวมีส่วนช่วยสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ร่วมกันในฐานะวิญญาณของบรรพบุรุษกลุ่มชน ผู้คอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานชาวไทลื้อ¹³

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้จัดทำหนังสือชื่อว่า **สิบสองปันนา** หนังสือเล่มนี้เป็นรวมบทความของคณะผู้วิจัยที่ได้เข้าไปศึกษา ค้นคว้าวัฒนธรรมด้านต่างๆ ของชาวไทลื้อที่สิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ประเทศจีน เช่น ภาษาและวรรณกรรมไทลื้อในสิบสองปันนา ดนตรีไทลื้อในสิบสองปันนา อาหารไทลื้อ สิ่งทอถวายเป็นวัด : สัญลักษณ์ความเชื่อทางศาสนาของชาวไทลื้อสิบสองปันนา และประเพณีตั้งธรรมหลวงของชาวไทลื้อ เป็นต้น¹⁴

¹² บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 30 **ชาติในเชียงราย** (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547).

¹³ พุ่มพวง อภิวงค์, **คติชนกับการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อ**, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550).

¹⁴ **สิบสองปันนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535).

หนังสือเล่มนี้จึงเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยในการให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรมด้านต่างๆ ของชาวไทลื้อที่ลือสองพันนา

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่าแม่จะเคยมีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวไทลื้อที่ชุมชนบ้านไม้ลุงชนมาก่อน เช่น การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายของ รญา ฤณาทและชูลีพร วิมุกตานนท์ แต่เป็นการเน้นการศึกษาไปที่การปรับตัวของชาวไทลื้อในด้านต่างๆ ให้เข้ากับสภาพสังคมที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย แม่จะมีการกล่าวถึงการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อ ศาสนาและความเชื่อของคนในชุมชนบ้างแต่เป็นเพียงการให้ข้อมูล ไม่ได้มีการวิเคราะห์พลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในเชิงคติชนวิทยาแต่อย่างใด ประกอบกับระยะเวลาที่ผู้วิจัยทั้งสองคนเข้าไปสำรวจและเก็บข้อมูลเมื่อปี พ.ศ. 2528 จนกระทั่งปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2552) ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชนย่อมต้องมีพลวัตและยังคงมีบทบาทสำคัญต่อชาวบ้านไม้ลุงชน ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจึงประสงค์จะศึกษาพลวัตและวิเคราะห์บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน

บทที่ 2

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรม บ้านไม้ลุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของบ้านไม้ลุงชน ประวัติความเป็นมาของชาวไทลื้อ บ้านไม้ลุงชน สภาพสังคมและวิถีชีวิตของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบัน

2.1 ลักษณะทางกายภาพของบ้านไม้ลุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย

บ้านไม้ลุงชนตั้งอยู่ในเขตตำบลแม่สาย อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย เป็นอำเภอที่อยู่เหนือสุดติดกับชายแดนอำเภอท่าลี่ ประเทศพม่า โดยมีแม่น้ำสายเป็นพรมแดนกั้นระหว่างสองประเทศ แต่เดิมอำเภอมะนังมีฐานะเป็นเพียงตำบลแม่สาย อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ต่อมาได้รับการยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอมะนัง ในปี พ.ศ. 2481 และได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอแม่สายเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 ประกอบด้วย 8 ตำบล คือ ตำบลห้วยไคร้ ตำบลโป่งงาม ตำบลโป่งผา ตำบลศรีเมืองชุม ตำบลบ้านด้าย ตำบลเกาะช้าง ตำบลเวียงพางคำ และตำบลแม่สาย ระยะทางจากจังหวัดเชียงรายถึงอำเภอมะนังประมาณ 63 กิโลเมตร

2.1.1 ที่ตั้ง อาณาเขต และการปกครอง

บ้านไม้ลุงชนตั้งอยู่หมู่ 10 อยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลแม่สาย ซึ่งแต่เดิมเทศบาลตำบลแม่สายมีฐานะเป็นสุขาภิบาล ต่อมาได้รับการเปลี่ยนแปลงฐานะจากสุขาภิบาลเป็นเทศบาลตำบลเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2542 ตามพระราชบัญญัติการเปลี่ยนแปลงฐานะจากสุขาภิบาลเป็นเทศบาล พ.ศ. 2542¹ ปัจจุบันมีหมู่บ้านที่อยู่ในความดูแลทั้งหมด 5 หมู่บ้านคือ

¹เทศบาลตำบลแม่สาย อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย, แผนพัฒนาเทศบาลสามปี (พ.ศ. 2553 – 2555), หน้า 3. (เอกสารจัดสำเนา).

- หมู่ 2 ชุมชนเหมืองแดง
- หมู่ 6 ชุมชนป่ายางชุม
- หมู่ 7 ชุมชนเกาะทราย
- หมู่ 8 ชุมชนป่ายาง
- หมู่ 10 ชุมชนไม้ลุงชน

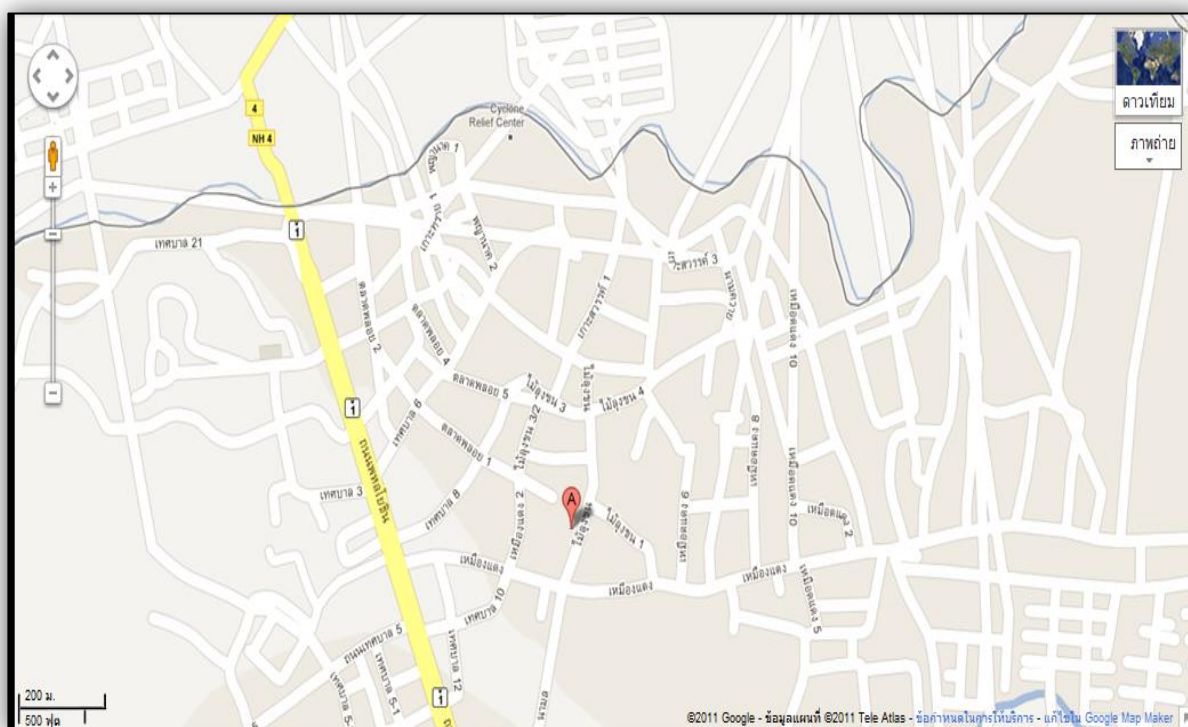
เดิมที่บ้านไม้ลุงชนตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลเวียงพางคำ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ต่อมาเมื่อมีประชากรเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น ทางราชการจึงแบ่งการปกครองจากหมู่ที่ 1 ตำบลเวียงพางคำตั้งเป็นหมู่ที่ 12 ตำบลแม่สาย ซึ่งต่อมาได้แยกออกมาเป็น 2 หมู่บ้านคือ หมู่ 10 บ้านไม้ลุงชน และหมู่ 7 บ้านเกาะทราย ตำบลแม่สายจนถึงปัจจุบัน

ลักษณะการปกครอง มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบทุกข์สุขของหมู่บ้าน มีรายนามของผู้ใหญ่บ้านนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เท่าที่ทราบนาม ดังนี้

1. พ่อหลวงคำ	คำมูล	
2. พ่อหลวงแสน	คำสาย	
3. พ่อหลวงจิ่ง	(ไม่ทราบนามสกุล)	
4. พ่อหลวงหนานกาย	(ไม่ทราบนามสกุล)	
5. พ่อหลวงหน่อแสง	(ไม่ทราบนามสกุล)	
6. พ่อหลวงมูล	ราวิชัย	
7. พ่อหลวงหมู่คำ	(ไม่ทราบนามสกุล)	
8. พ่อหลวงมูล	ราวิชัย	
9. พ่อหลวงสุนทร	เสียงใส	
10. พ่อหลวงอินจันทร์	วงศ์ใหญ่	พ.ศ. 2524 – 2537
11. พ่อหลวงศรีบุตร	อนตะไคว้	พ.ศ. 2538 – 2542
12. แม่หลวงสมนึก	อนตะไคว้	พ.ศ. 2542 – 2552
13. แม่หลวงมะลิวรรณ	ดวงเพชร	พ.ศ. 2552 – ปัจจุบัน

ผู้ใหญ่บ้าน หรือ “แกบ้าน” ของบ้านไม้ลุงชนในยุคเริ่มต้นมาจากการได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านให้ปกครองหมู่บ้าน ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้านเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย บางท่านได้รับความไว้วางใจให้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านถึง 2 สมัย บางท่านก็มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนา เปลี่ยนแปลงหมู่บ้านไม้ลุงชน ปัจจุบันการบริหารการปกครองภายในหมู่บ้าน มีคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน คณะกรรมการประกอบด้วย ฝ่ายการศึกษา ฝ่ายการสาธารณสุข ฝ่ายสวัสดิการและสังคม ฝ่ายพัฒนาส่งเสริมอาชีพ และฝ่ายปกครอง

เส้นทางเข้าหมู่บ้านไม้ลุงชนสามารถเข้าได้หลายเส้นทาง เส้นทางหลักหากมาจากจังหวัดเชียงราย ใช้ถนนพหลโยธินเส้นทางเชียงราย – แม่สาย เลี้ยวรถกลับที่หน้าสถานีตำรวจอำเภอแม่สายและเลี้ยวซ้ายเข้าถนนเหมืองแดงก็จะสามารถเข้าสู่บ้านไม้ลุงชนได้ ถนนภายในหมู่บ้านเป็นถนนคอนกรีตสามารถเชื่อมต่อไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงคือ หมู่ 7 บ้านเกาะทราย และหมู่ 2 บ้านเหมืองแดงได้อย่างสะดวก และยังมีถนนบางสายของหมู่บ้านที่เชื่อมต่อกับถนนพหลโยธินและถนนเหมืองแดง ซึ่งเป็นถนนสายหลักในด้านการค้าและเศรษฐกิจของอำเภอแม่สาย ความสะดวกสบายในการคมนาคม ทำให้ชาวบ้านมีการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้ง่าย ส่งผลให้ความเจริญและความทันสมัยต่างๆ เข้าสู่หมู่บ้านได้อย่างรวดเร็ว บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบันจึงค่อนข้างแออัด แทบจะไม่มีที่ทำการเกษตร เนื่องจากพื้นที่ในชุมชนเกือบทั้งหมดได้กลายเป็นพื้นที่สำหรับสิ่งปลูกสร้าง บ้านเรือนและตึกแถวจะตั้งเรียงรายอยู่ตลอดแนวถนนทุกสายในหมู่บ้าน ลักษณะบ้านเรือนจะสร้างแบบสมัยใหม่ ก่อสร้างด้วยวัสดุที่มั่นคงแข็งแรง มีการสร้างตึกแถวเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยและใช้เป็นอาคารพาณิชย์เพื่อประกอบการค้าเป็นจำนวนมาก และค่อนข้างได้รับความนิยมนจากผู้ที่มาอาศัยอยู่ในระยะหลัง

ภาพที่ 1 แผนที่บ้านไม้ลุง²

2.1.2 สภาพหมู่บ้านไม้ลุงชนในอดีต

บ้านไม้ลุงชนเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ติดกับชายแดนไทย – พม่า ชื่อหมู่บ้านไม้ลุงชนมาจากชื่อ “ต้นไม้รุ่ง” หรือที่ชาวไทลื้อเรียกว่า “ไม้สูง” ต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ใจกลางหมู่บ้าน มีอายุเก่าแก่และแผ่กิ่งก้านสาขาไปทั่วทุกทิศ ทำให้กลายเป็นลักษณะเด่นของหมู่บ้านและเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านนี้

ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวไทได้เข้ามาอาศัยอยู่ที่บ้านไม้ลุงชนในรุ่นแรกซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวไทใหญ่ และชาวไทลื้อมักจะถูกกล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่า แม่น้ำสายซึ่งเป็นพรมแดนที่กั้นระหว่างประเทศไทยกับประเทศพม่าในอดีตไหลผ่านเข้ามาถึงในหมู่บ้านและจะมีน้ำปริมาณมากขึ้นช่วงฤดูฝน โดยเฉพาะบริเวณต้นไม้รุ่ง จะค่อนข้างอุดมสมบูรณ์มีสัตว์ป่า เช่น หมูป่า เสือ สัตว์น้ำจืด เช่น หอย

² บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย [ออนไลน์], 10 มิถุนายน 2553. แหล่งที่มา

<http://maps.google.co.th/maps?>

ปลา อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวเป็นจำนวนมาก แต่สัตว์น้ำต่างๆ ชาวบ้านจะไม่จับเพื่อเอามาทำเป็นอาหารเพราะเชื่อว่าบริเวณใต้ต้นไม้ลุงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

จากการสัมภาษณ์พ่อเฒ่าอินปัน พรหมแสน ผู้สูงอายุที่มีอายุมากที่สุดในหมู่บ้านไม้ลุงชนระบุว่า เริ่มแรกหมู่บ้านไม้ลุงชนได้มีทั้งกลุ่มชาวไทลื้อ ไทใหญ่ ได้เดินทางเข้ามาประมาณปี พ.ศ. 2454 โดยได้ตั้งบ้านเรือนขึ้นริมแม่น้ำสายซึ่งในขณะนั้นมีขนาดกว้างมาก บ้านเรือนมีเพียง 4 – 5 หลังคาเรือนเท่านั้น ต่อมาได้มีประชากรเข้ามาอาศัยอยู่เพิ่มมากขึ้น จำนวนหลังคาเรือนก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น จนสามารถจัดตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นได้ โดยตั้งชื่อตามต้นไม้ลุงใหญ่ที่ขึ้นอยู่ใจกลางหมู่บ้าน ในขณะนั้นหมู่บ้านไม้ลุงชนยังเป็นป่ารกและมีไม้ยืนต้นอื่นๆ ขึ้นอยู่เต็มหมู่บ้าน แม่น้ำสายซึ่งถือเป็นเส้นแบ่งเขตแดนธรรมชาติระหว่างไทยกับพม่าไหลผ่านตลอดแนวหมู่บ้าน มีสะพานที่สร้างจากไม้ไผ่แบบง่ายๆ ที่ชาวบ้านไม้ลุงชนในสมัยนั้นสร้างขึ้น ทำให้ชาวบ้านไม้ลุงชนสามารถเดินทางเข้าสู่ประเทศพม่าได้อย่างง่ายดาย³

ในอดีตหมู่บ้านไม้ลุงชนกับหมู่บ้านเกาะทราย (ในปัจจุบัน) ถือเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ทำให้มีอาณาบริเวณค่อนข้างกว้างขวาง การตั้งบ้านเรือนของชาวไทลื้อและไทใหญ่ที่เข้ามาอาศัยในระยะแรกจะตั้งบ้านเรือนอาศัยกันอยู่กระจัดกระจาย โดยถางป่า ถางหญ้าล้อมรั้วสร้างบ้านกันเอง บางครอบครัวเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ก็ต้องการพื้นที่ในการสร้างบ้านเรือนมาก บ้านครัวเรือนก็เลี้ยงสัตว์ ปลูกผักสวนครัวแปลงเล็กๆ เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนได้ และบ้านแต่ละหลังก็จะมีการขุดน้ำบ่อเพื่อใช้ภายในครัวเรือนด้วย

ลักษณะการสร้างบ้านเรือนของชาวไทใหญ่ และชาวไทลื้อที่มาอาศัยอยู่ในบ้านไม้ลุงชน โดยเฉพาะชาวไทลื้อที่เริ่มเข้าอยู่ที่บ้านไม้ลุงชนมากขึ้นในสมัยต่อมาไม่ใช่แบบไทลื้อในสิบสองพันนาที่เป็น “เสี้ยนเสาศีดินขอปก” อย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะการสร้างเรือนแบบเดิมต้องอาศัยวัสดุอุปกรณ์ที่หายาก ต้องมีความชำนาญและอาศัยแรงงานในการก่อสร้างจำนวนมาก ที่บ้านไม้ลุงชนในอดีตมี “กลุ่มบ้านเก้าหลัง” คือ เป็นกลุ่มบ้านของชาวไทลื้อที่พยายามสร้างเลียนแบบให้คล้ายกับเรือนของชาวไทลื้อ ลักษณะของบ้านเก้าหลังจะสร้างด้วยไม้ยกพื้นสูงแบบเดียวกันและมีลักษณะแตกต่างจากบ้านหลังอื่นๆ คือ อยู่กันเป็นเฉพาะกลุ่มในบริเวณเดียวกันของบ้านไม้ลุงชน

³ สัมภาษณ์ อินปัน พรหมแสน, ชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน, 28 กุมภาพันธ์ 2553.

* คือ เรือนที่ตั้งอยู่บนเสา มีหินรองรับ

แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว เมื่อบ้านเมืองมีความเจริญขึ้นลักษณะการสร้างบ้านเรือนที่บ้านไม้ลุ้งชนได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ ชาวไทลื้อที่มีฐานะดีนิยมสร้างบ้าน 2 ชั้น โดยชั้นล่างก่ออิฐถือปูนสร้างติดพื้นดินและชั้นบนเป็นไม้ ผู้ที่มีฐานะไม่สู้ดีนักสร้างบ้านชั้นเดียวติดพื้นดิน ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2553) ชาวบ้านไม้ลุ้งชนเกือบทั้งหมดหมู่บ้านนิยมสร้างบ้านเป็นห้องแถวและอาคารพาณิชย์เพื่อให้เช่าค้าขาย ลักษณะการสร้างบ้านเรือนแบบใหม่นี้แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ซึ่งมีความแตกต่างไปจากการสร้างบ้านที่สิบสองปันนาอย่างมาก

2.1.3 สถานที่สำคัญในชุมชน

1) วัดผาสุการาม (วัดไม้ลุ้งชน)

วัดผาสุการาม หรือชาวบ้านเรียกว่า วัดไม้ลุ้งชน ตั้งอยู่เลขที่ 531 บ้านไม้ลุ้งชน หมู่ที่ 10 ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย สร้างเมื่อ พ.ศ. 2484 สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่ 4 ไร่ 1 งาน 40 ตารางวา ทิศเหนือจดโรงเรียนบ้านไม้ลุ้งชนมิตรภาพที่ 169 ทิศใต้จดถนนเหมืองแดง ทิศตะวันออกจดถนนไม้ลุ้งชน ทิศตะวันตกจดถนนเหมืองแดง 2 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522 เขตวิสุงคามสีมากว้าง 40 เมตร ยาว 80 เมตร อาคารเสนาสนะประกอบด้วยอุโบสถ ศาลาการเปรียญ ศาลาบาตร กุฏิสงฆ์ 4 หลัง หอระฆัง และโรงครัว ปูชนียวัตถุมีพระประธานและพระพุทธรูปจำนวนหนึ่ง มีเจ้าอาวาสนับแต่อดีตถึงปัจจุบันเท่าที่ทราบนามคือ

พ.ศ. 2495 – 2507	พระอธิการสุใจ วิสารโท
พ.ศ. 2507 – 2509	พระอธิการคำแดง
พ.ศ. 2509 – 2514	พระอธิการบุญ
พ.ศ. 2514 – 2519	พระอธิการแดง
พ.ศ. 2519 – 2527	พระมหาเจริญ ธมฺมทีโป
พ.ศ. 2527 - 2529	พระสะอาด กิตติปัญญา ⁴
พ.ศ. 2529 – ปัจจุบัน	พระอธิการสมศักดิ์ ธีรคุณ

⁴ ศีลาธิการ, กระทรง. กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2532), หน้า 562 – 563.

ปัจจุบันวัดผาสุกการามมีพระภิกษุ 5 รูป และสามเณร 3 รูป อาคารเสนาสนะที่สำคัญของวัดผาสุกการามประกอบด้วย อุโบสถซึ่งได้ฉลองการบูรณะใหม่เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2553 มีอาคารประดิษฐานขี้ผึ้งครูบาอุ้นคำ อุปเสน พระภิกษุจากเมืองหลวงผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัยสร้าง ความเลื่อมใสศรัทธาให้กับชาวบ้านไม้ลุงชน ทุกวันที่ 16 กันยายนของทุกปีจะมีพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับครูบา มีเสื่อวัด นอกจากนี้ยังมีอาคารอเนกประสงค์ 2 หลัง และกุฏิ 4 หลัง

ภาพที่ 2 วัดผาสุกการาม หรือ วัดไม้ลุงชน

วัดไม้ลุงชน หรือวัดผาสุกการาม เป็นศูนย์กลางและเป็นสัญลักษณ์แห่งความภาคภูมิใจของหมู่บ้าน ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชาวบ้านจะสังเกตได้จากการที่ชาวบ้านร่วมมือเป็นอย่างดีเมื่อมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และร่วมมือร่วมใจกันพัฒนาวัดให้ดังามดังเช่นปัจจุบัน

2) ศาลเจ้าพ่อคำแดง

ศาลเจ้าพ่อคำแดง ถือเป็นศาลเจ้าบ้านของบ้านไม้ลุงชน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่บนถนนไม้ลุงชน มีรั้วล้อมรอบแสดงอาณาเขตชัดเจน ภายในบริเวณศาลเจ้าพ่อคำแดงประกอบด้วย

ก. ศาลเจ้าพ่อคำแดง

ศาลเจ้าพ่อคำแดงตั้งอยู่ด้านหลังต้นไม้รูง เป็นอาคารชั้นเดียวเปิดโล่งด้านหน้าและด้านข้าง ภายในศาลมีรูปปั้นเจ้าพ่อคำแดงอยู่ตรงกลาง รูปปั้นเสนาซ้ายและเสนาขวา หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันตก ที่ผนังด้านหลังของเสนาซ้ายและเสนาขวาเป็นประวัติความเป็นมาของศาลเจ้าพ่อคำแดง นอกจากนี้ยังมีรูปปั้นช้าง ม้า กวางตั้งอยู่บนอาคารและทางขึ้นตรงกลางของศาลเจ้าพ่อคำแดง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าสัตว์เหล่านี้ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของศาลเจ้าพ่อคำแดงและเป็นพาหนะของเจ้าพ่อคำแดง ข้อห้ามสำคัญที่สุดซึ่งมีป้ายประกาศติดไว้บนศาลเจ้าชัดเจนคือ ห้ามนำสุรา - เนื้อสัตว์เข้ามาบริเวณศาลเจ้า เพราะชาวบ้านไม้ลุงชนเชื่อว่าคือ เจ้าพ่อคำแดงไม่รับประทานเนื้อสัตว์

ภาพที่ 3 ศาลเจ้าพ่อคำแดง

ความเป็นมาของศาลเจ้าพ่อคำแดงบ้านไม้ลุงชนนี้มีเขียนไว้ที่ผนังของศาลเจ้าพ่อคำแดงมีเนื้อความโดยสรุปว่า เดิมทีเป็นศาลเจ้าบ้าน จนกระทั่งในราวปีพ.ศ. 2495 - 2500 ประชาชนในหมู่บ้านไม้ลุงชนได้พร้อมใจกันพัฒนาบริเวณต้นไม้รูง อาณาบริเวณประมาณ 1 ไร่ โดยสร้างเป็นศาลหลังเล็กๆ มุงด้วยหญ้าคาขึ้นสามหลัง ต่อมาในปี พ.ศ. 2507-2510 ได้มีร่างทรงเจ้าพ่อคำแดงได้มาเข้าทรงบอกกับประชาชนชาวบ้านไม้ลุงชนว่าเจ้าพ่อคำแดงได้เสด็จมาจากถ้ำเชียงดาว อําเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ มาประทับอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้เพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านไม้ลุงชน ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2515 นายมูล ราวิชัย (ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) พร้อมด้วยประชาชนในหมู่บ้านได้ร่วมกันสร้างศาล ทำด้วยไม้หลังคามุงสังกะสี และได้หาช่างมาทำการปั้นรูปเจ้าพ่อคำแดง

ศาลเจ้าพ่อคำแดงได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. 2529 โดยผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น คือ นายอินจันทร์ วงศ์ใหญ่ พร้อมด้วยประชาชนบ้านไม้ลุงชนที่ศรัทธาในองค์เจ้าพ่อคำแดงได้ก่อสร้างศาลหลังใหม่ขึ้นทดแทนหลังเก่าที่ชำรุดทรุดโทรมและได้อัญเชิญรูปปั้นองค์เจ้าพ่อคำแดงขึ้นประดิษฐานดังที่เห็นในปัจจุบัน

ภาพที่ 4 รูปปั้นเจ้าพ่อคำแดง

ศาลเจ้าพ่อคำแดงได้รับการพัฒนา ด้วยคณะกรรมการและคณะศรัทธาบ้านไม้ลุงชนเห็นว่า เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นศาลเจ้าพ่อคำแดงก็ควรจะได้รับปรับปรุงให้ดีขึ้นตามความทันสมัยของบ้านเมือง ประกอบกับบ้านไม้ลุงชนรวมทั้งศาลเจ้าพ่อคำแดงต้องประสบปัญหาน้ำท่วมบ่อยครั้ง นายประสิทธิ์ ดวงเพชรจึงได้คิดดำเนินการปรับปรุงศาลเจ้าพ่อคำแดง โดยร่วมดำเนินการสร้างร่วมกับคณะกรรมการและคณะศรัทธาบ้านไม้ลุงชนมี พ่อหลวงศรีบุตร – แม่หลวงสมนึก ออนตะไคร้ (ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) พ่อแยง หงษ์คำ (หมอเมือง) เป็นผู้ดำเนินการ นายสมบุญ รัมย์เย็น เป็นประธานกรรมการ นายซุงคำ วงศ์ปัญญา นายประสิทธิ์ ราวิชัย นายวณิช อินตะชัย เป็นกรรมการ เริ่มก่อสร้างเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2548 แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2549 ใช้งบประมาณในการก่อสร้างรวมทั้งสิ้น 1,850,000 บาท (หนึ่งล้านแปดแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

ข. เสาใจบ้าน

ปกติแล้วเสาใจบ้านของไทยดั้งเดิมเป็นเสาไม้ปักอยู่กลางลานบ้าน อาจมีรั้วเตี้ยๆ กั้นหรือแสดงขอบเขตเสาใจบ้านด้วยสัญลักษณ์อื่นๆ เป็นพื้นที่ลักษณะตาราง เสาใจบ้านเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงจุดศูนย์กลางของหมู่บ้านหรือเป็นเสมือนขวัญของหมู่บ้าน⁵

ลักษณะของเสาใจบ้านของบ้านไม้ลุงชนในปัจจุบันตั้งอยู่บนฐานสูงใต้ต้นไม้ รุง เป็นเสาทำด้วยซีเมนต์จำนวน 5 เสา สีเหลืองทองมีลวดลายคล้ายกลีบบัวตกแต่งอยู่ยอดเสาและที่ฐานเสาตรงกลางมีขนาดสูงที่สุด ส่วนอีก 4 เสาอยู่ล้อมรอบเสากลางสี่มุมในลักษณะเฉียงเข้าหาเสากลาง มีรูปปั้นม้าอยู่ด้านข้าง มีกระถางรูปและวางเทียน ชาวบ้านบางคนบอกว่าเสาใจบ้านก็คือเทวดาบ้าน

ภาพที่ 5 เสาใจบ้าน บ้านไม้ลุงชน

ค. ต้นไม้ รุง

ไม้ รุง หรือ ต้น รุง คือ ต้นไทรหรือไม้ นิโครธ เป็นต้นไม้ใหญ่ที่ในสังคมของคนไทยแถบสิบสองปันนาให้ความสำคัญ ถือว่าเป็นศรี (อ่านว่า สะ – หรี) หรือมิ่งของเมืองหรือชุมชน โดย

⁵ ไร่ อัครลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ไท, (เชียงใหม่: โครงการพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551), หน้า 58.

ชุมชนจะกันพื้นที่บริเวณต้นไม้ใหญ่เอาไว้ และเรียกบริเวณนั้นว่าใจบ้านซึ่งเป็นสถานที่ของส่วนรวม เมื่อมีงานปอยประจำหมู่บ้านก็จะใช้สถานที่ดังกล่าวเป็นที่จัดพิธีกรรมแทนการใช้บริเวณวัด⁶ สอดคล้องกับที่ชาวบ้านไม้ลุงชนถือเอาต้นลุง หรือไม้สูง ตามการออกเสียงของชาวบ้านเป็นสัญลักษณ์สำคัญของหมู่บ้านและใช้เป็นชื่อหมู่บ้าน

จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน ต้นไม้ลุงในอดีตเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ แผ่กิ่งก้านสาขาไปทั่วทุกทิศทาง มีกาฝากเป็นเส้นสายห้อยย้อยอยู่ทั่ว ทำให้บริเวณใต้ต้นไม้ลุงชนค่อนข้างร่มรื่น ชาวบ้านและเด็กๆ ในสมัยก่อนจึงมักไปพักผ่อน นอนเล่นในบริเวณดังกล่าว แต่มักจะไม่แตะต้องหรือล่วงเกินรูปปั้นม้า ช้างเพราะคิดว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของศาลเจ้าพ่อ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามได้ทราบว่า มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับต้นไม้ลุงชนต้นเก่า 2 ลำนวน ลำนวนแรกมาจากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นคนไม้ลุงชนโดยกำเนิด กล่าวว่า เมื่อเริ่มแรกต้นไม้นี้มีเพียงกิ่งก้านเล็กๆ ใหญ่มาตามกระแสน้ำสายและได้ค้างตรงจุดที่เป็นที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อคำแดง ณ ปัจจุบัน และได้เติบโตขยายเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ แผ่กิ่งก้านสาขาไปทั่วทุกทิศ มีอายุเก่าแก่และได้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญของหมู่บ้าน⁷ ลำนวนที่สองจากงานวิจัยของ ราวญ ฤนาทและซุสสิพร วิมุขตานนท์ กล่าวว่า เจ้าพ่อคำแดงมาจากเชียงรุ่ง เห็นต้นไม้รุ่งล้มก็ต้นให้ตั้งขึ้นอยู่ในสภาพเดิมจึงได้เป็นเทวดาคุ้มครองรักษาชาวไทลื้อในหมู่บ้านนี้⁸

ภาพที่ 6 ต้นไม้สูง หรือ ไม้สูง (ต้นเก่า)

⁶ แสวง มาละแซม, *คนของย้ายแผ่นดิน* (กรุงเทพมหานคร: ธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 23.

⁷ สัมภาษณ์ มะลิวรรณ ดวงเพชร, ผู้ใหญ่บ้านไม้ลุงชน, 10 กุมภาพันธ์ 2553.

⁸ ราวญ ฤนาทและซุสสิพร วิมุขตานนท์, *การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย* (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ, 2530), หน้า 44.

ต้นไม้ลุงปัจจุบันนี้เป็นต้นใหม่มีนายโยง สุยา และนายสุจิตร์ ราวิชัย พร้อมด้วยคณะกรรมการปลูกเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2536 ทดแทนต้นเดิมที่มีอายุร่วม 220 ปีที่โค่นไปเพราะพายุเมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2542 เวลา 20.30 น.

ง. ศาลาอเนกประสงค์

ศาลาอเนกประสงค์มีจำนวน 2 หลัง ตั้งอยู่ด้านซ้ายและขวาของศาลเจ้าพ่อคำแดงทอดยาวไปทางทิศตะวันออก - ตะวันตก เป็นอาคารชั้นเดียวสร้างด้วยปูน มีห้องเล็กๆ สำหรับเก็บสิ่งของเครื่องใช้ เช่น หม้อ กระทะ เต่าแก๊ส แก้ว อี๋ ฝ้อง ฯลฯ สำหรับใช้ในพิธีเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่ศาลาอเนกประสงค์ด้านทิศตะวันออกยังใช้เป็นศูนย์กระจายข่าวสารของบ้านไม้ลุงชนด้วย

ศาลเจ้าพ่อคำแดงบ้านไม้ลุงชนจึงเป็นสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านไม้ลุงชน ตลอดจนเป็นที่พึ่งทางจิตใจของผู้ที่เดินทางเข้ามาค้าขายและอาศัยที่บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบันยามต้องประสบกับภาวะปัญหาต่างๆ

3) โรงเรียนบ้านไม้ลุงชน มิตรภาพที่ 169

โรงเรียนบ้านไม้ลุงชน มิตรภาพที่ 169 เป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเชียงราย เขต 3 เปิดสอนระดับชั้นก่อนอนุบาลจนถึงประถมศึกษาปีที่ 6 ที่ตั้งของโรงเรียนบ้านไม้ลุงชนในอดีตเป็นหนองน้ำชื่อว่า “หนองส้ม” และเป็นพื้นที่ของวัดต่อมาเมื่อประชากรในชุมชนมากขึ้น เพื่อให้เด็กๆ ได้รับความสะดวก และปลอดภัยในการเดินทางไปโรงเรียนทางราชการจึงจัดตั้งโรงเรียนบ้านไม้ลุงชนขึ้นตามชื่อหมู่บ้าน พ่อคำและประชาชนบ้านไม้ลุงชนในขณะนั้นจึงได้ช่วยกันบริจาคดินถมหนองน้ำและช่วยบริจาคที่ดินบางส่วนสร้างโรงเรียน

เริ่มแรกชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราวชั้น 1 หลัง ขนาด 4 ห้องเรียนในบริเวณวัดไม้ลุงชน เปิดสอนชั้น ประถมศึกษาปีที่ 1 เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2517 มีครู 2 คน คือ นายสิงห์คำ ไชยสุข ทำหน้าที่ครูใหญ่และนางศรีวรรณ ปัญญางามเป็นครูสอน นอกจากนี้ยังได้รับความช่วยเหลือจากมูลนิธิการศึกษาไทย - อเมริกา โดยนำคณะมาตั้งพสุธาเพื่อหาทุนสร้างโรงเรียนแห่งนี้ เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2517 ได้ทุนทรัพย์สร้างโรงเรียน 81,767.00 บาท แล้วเสร็จ

เมื่อ 17 กันยายน 2518 เมื่อสร้างเสร็จสมบูรณ์แล้วได้ทำพิธีมอบให้กับทางราชการ โดยมีพลเอก สายหยุด เกิดผล ประธานมูลนิธิการศึกษามิตรภาพไทย – อเมริกัน มอบให้แก่นายชุ่ม บุญเรือง ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงรายรับมอบให้เป็นสมบัติของทางราชการ และเพื่อเป็นอนุสรณ์ในความ ร่วมมือ จึงได้รับอนุมัติให้เพิ่มชื่อโรงเรียนเป็น โรงเรียนชุมชนบ้านไม้ลุงชนมิตรภาพที่ 169 เป็น โรงเรียนชุมชนอย่างสมบูรณ์แบบเมื่อ 26 มิถุนายน 2521

ปัจจุบันทางโรงเรียนมีอาคารเรียน อาคารประกอบกรจำนวน 7 หลัง เป็นอาคารเรียน 4 หลัง อาคารบริหาร 1 หลัง อาคารอเนกประสงค์ 1 หลัง อาคารปฐมพยาบาล 1 หลัง มีบ้านพักครู 2 หลัง และมีห้องน้ำ ห้องส้วม 4 หลัง ปีการศึกษา 2552 มีข้าราชการครูตาม จ.18 จำนวน 18 คน ยืมตัวไปช่วยราชการจังหวัดเชียงราย 1 คน ครูอัตราจ้าง 1 คน ครูอัตราจ้างสอนภาษาจีนจาก เทศบาลตำบลแม่สาย 1 คน ครูจ้างสอนระดับก่อนประถม 4 คน ครูจ้างสอนระดับประถม 2 คน และพนักงานบริการ 1 คน มีนักเรียนรวมทั้งสิ้น 599 คน เป็นนักเรียนระดับก่อนประถมจำนวน 145 คน นักเรียนระดับประถมจำนวน 454 คน⁹

4) ตลาดสด (กาดน้อย)

ตลาดสดที่บ้านไม้ลุงชน เป็นตลาดสดเล็กๆ เรียกว่า “กาดน้อย” เป็น “กาดแดง” หมายถึง ตลาดที่ขายของในตอนเย็น ตลาดแห่งนี้ไม่ได้มีความสำคัญเฉพาะแต่ชาวบ้านไม้ลุงชนเท่านั้น เพราะในตอนเย็นจะมีชาวอำเภอแม่สายมาจ่ายตลาดกันที่ตลาดไม้ลุงชนเป็นจำนวนมาก

ในอดีต ตลาดสดมีชาวบ้านไม้ลุงชนเอาผัก ผลไม้ ที่ปลูกไว้ที่บ้านของตนมาขายกัน คนที่มาซื้อในระยะแรกก็เป็นคนในหมู่บ้าน เมื่อมีคนเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านมากขึ้นก็มีพ่อค้า แม่ค้า จากหมู่บ้านอื่นนำของมาขายร่วมด้วย โดยใช้ถนนในหมู่บ้านทำให้กลายเป็นตลาด เรียกว่า ถนน ตลาดไม้ลุงชน จึงทำให้ตลาดไม้ลุงชนมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากตลาดสดทั่วไป คือ สามารถ ขับรถจักรยานยนต์เข้าไปจับจ่ายซื้อของภายในตลาด หน้าแผงร้านค้าได้เลย เพราะโดยปกติ ตลาดสดทั่วไปจะต้องจอดรถไว้ที่หนึ่งก่อนแล้วจึงเดินเข้าไปซื้อของจากแผง

⁹ โรงเรียนชุมชนบ้านไม้ลุงชนมิตรภาพที่ 169 ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย. สมุดหมายเหตุ รายวัน. (เอกสารไม่ตีพิมพ์).

ภาพที่ 7 ตลาดไม้ลุงชนในอดีต¹⁰

ตลาดสดไม้ลุงชนจะเริ่มคึกคักตั้งแต่บ่ายสามโมงเย็นเป็นต้นไป มีชาวแม่สายมาจับจ่ายซื้อของกันจนกระทั่งถึงเกือบหนึ่งทุ่ม พ่อค้าแม่ค้าส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านของบ้านไม้ลุงชนและหมู่บ้านใกล้เคียง บางครั้งก็มีชาวพม่า ชาวอาข่านำสินค้าที่เป็นของเฉพาะกลุ่ม หรือสินค้าจากที่อื่นมาขาย มีทั้งผักสด ผลไม้สด ซึ่งมีให้เลือกอย่างหลากหลายตามฤดูกาล เนื้อสัตว์ กับข้าวสำเร็จ กับข้าวพื้นเมือง ของหวาน อาหารว่าง เครื่องแกงและวัตถุดิบบางชนิดที่เป็นของชาวไทลื้อ เช่น ถั่วเน่า ผักกาดดองส้ม เต้า (สาหร่ายสีเขียวคล้ายๆ ไก่) เป็นต้น

ปัจจุบัน นอกจากแผงร้านค้าที่ตั้งอยู่ริมถนนตลาดไม้ลุงชนแล้ว ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมถนนตลาดไม้ลุงชนนิยมนำเสื้อผ้าวัยรุ่นมาขายด้วย และเนื่องจากเป็นเขตติดต่อกับสหภาพพม่าทำให้มีร้านขายของชำเล็กๆ หลายร้านซึ่งขายสินค้าให้แก่ชาวพม่าที่เข้ามาทำงานในอำเภอแม่สายด้วย

¹⁰ ภาพจาก ภาณุ ฤนท ชูสิทธิ์ วิมุกตานนท์, การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย, หน้า 44.

5) สวนสาธารณะริมฝั่งแม่น้ำสาย

สวนสาธารณะของบ้านไม้ลุงชนตั้งอยู่ริมบริเวณแม่น้ำสาย ด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน เป็นแต่เดิมมีลักษณะคล้ายหาดทรายริมทำน้าเป็นบริเวณ 2 – 3 ไร่ มีชาวบ้านอาศัยอยู่เพียง 1 – 2 หลังเท่านั้น

ความสำคัญของสวนสาธารณะแห่งนี้ นอกจากเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้านไม้ลุงชนแล้ว ในช่วงวันสงกรานต์ชาวบ้านจะมาช่วยกันทำความสะอาดสวนสาธารณะและบริเวณรอบๆ และช่วงวันสงกรานต์ (วันเนา) ชาวบ้านไม้ลุงชนและหมู่บ้านใกล้เคียงจะนิยมมาเอาทรายจากแม่น้ำสายที่ทำน้าแห่งนี้เข้าวัดตามความเชื่อของชาวเหนือ เมื่อแม่น้ำสายเปลี่ยนทิศทางโดยได้กัดเซาะเอาตลิ่งด้านฝั่งบ้านไม้ลุงชนทำให้บ้านไม้ลุงชนเสียอาณาเขตไป นายประสิทธิ์ ดวงเพชร จึงคิดว่าหากปล่อยให้แม่น้ำสายกัดเซาะตลิ่งต่อไปจะทำให้ชาวบ้านไม้ลุงชนและหมู่บ้านใกล้เคียงไม่มีทำน้าที่ชาวบ้านจะใช้ขนทรายเข้าวัดในช่วงวันสงกรานต์ จึงได้ซื้อที่ดินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำสายไว้เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2522 และคิดว่าอยากให้มีบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชาวบ้านไม้ลุงชนและชาวบ้านใกล้เคียงได้ใช้ร่วมกัน จึงได้เริ่มปรับปรุงภูมิทัศน์และของบประมาณในการจัดสร้างเป็นสวนสาธารณะประจำหมู่บ้านไม้ลุงชน

6) บ่อน้ำใหญ่ (น้ำบ่อหลวง)^{*}

น้ำบ่อหลวงถูกสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2487 เป็นน้ำบ่อที่มีขนาดกว้างใหญ่กว่าน้ำบ่อทั่วไป และเป็นน้ำบ่อที่สร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์ส่วนกลาง จึงมีชื่อเรียกตามว่า “น้ำบ่อหลวง” ซึ่งเป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นที่สามารถขุดเจาะหาแหล่งน้ำที่ดีได้ ทั้งที่บริเวณที่ขุดพบน้ำบ่อหลวงนี้เป็นสถานที่ลาดเอียง มีความสูงกว่าระดับลำน้ำเหมือน น้ำบ่อหลวงมีน้ำที่ใสสะอาด มีน้ำปริมาณมากตลอดปี ชาวแม่สายและบริเวณใกล้เคียงได้ใช้น้ำบ่อแห่งนี้อุปโภคบริโภคมาเป็นเวลาหลายสิบปี ต่อมาตึกกรมบ้านช่องก็เกิดขึ้นมากมายตามความเจริญของบ้านเมือง จึงมีระบบน้ำประปา ความสำคัญของน้ำบ่อหลวงจึงลดลง

^{*} น้ำบ่อหลวง เป็นหลักฐานทางโบราณคดีชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ของอำเภอแม่สาย ซึ่งคาดว่าน่าจะมีทั้งหมด 9 บ่อ แต่ปัจจุบันค้นพบ 5 บ่อ และหนึ่งในนั้นก็คือ น้ำบ่อหลวง. ถอดคำบรรยายจากงาน “เสวนาเล่าเรื่องเมืองแม่สาย”, ประเสริฐ อำพรไพ, นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, 30 กันยายน 2552.

ภาพที่ 8 น้ำบ่อหลวง

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2550 พ่อค้าประชาชนชาวอำเภอแม่สาย มีความเห็นตรงกันว่าควร จะบูรณะซ่อมแซมน้ำบ่อหลวงแห่งนี้ขึ้นมาใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นน้ำบ่อแห่ง ประวัติศาสตร์ และเป็นการอนุรักษ์จรรโลงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามที่มี ความผูกพัน ความเชื่อกับน้ำบ่อที่ไม่ควรถูกละเลยหรือทอดทิ้ง ทั้งเพื่อความเป็นสิริมงคล ความ อุดมสมบูรณ์ ความชุ่มเย็น จึงได้รวบรวมทุนทรัพย์ขึ้นมาจำนวนหนึ่ง เริ่มบูรณะในเดือน พฤษภาคม 2550 และสำเร็จในวันที่ 27 สิงหาคม 2550 พ่อค้าประชาชนชาวแม่สาย จึงได้พร้อมใจ กันถวายน้ำบ่อที่บูรณะแล้วเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในปีมหามงคล แห่งการเฉลิมพระชนมายุ 80 พรรษา

นอกเหนือจากสถานที่สำคัญของหมู่บ้านดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว บ้านไม้ลุงชนยังมี โถงตั้งสำหรับเก็บสินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าทางเศรษฐกิจของอำเภอแม่สาย เช่น เมล็ดทานตะวัน กระเทียม เป็นต้น สถานประกอบการ ธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม เช่น โรงน้ำแข็ง ร้านเสริม สวย ร้านซ่อมรถ ร้านจำหน่ายเสื้อผ้าแฟชั่นสำเร็จรูป คลินิก ร้านยา และร้านค้าของชำภายใน หมู่บ้านอีกจำนวนมาก ร้านค้าและสถานประกอบการเหล่านี้บางรายก็เปิดดำเนินการมาเป็นเวลา กว่า 20 ปี บางรายก็เป็นร้านใหม่ซึ่งเปิดตามความนิยม เช่น ร้านจำหน่ายเสื้อผ้าแฟชั่นสำเร็จรูป และร้านเสริมสวย

2.1.4 ประชากร

ด้วยหมู่บ้านไม้ลุงชน เป็นแหล่งชุมชนที่อยู่ติดกับชายแดนไทย – พม่า เป็นบริเวณริมฝั่งน้ำสาย และเป็นเมืองที่เศรษฐกิจการค้าคึกคัก สามารถค้าขายได้ตลอดปีทำให้ประชากรของหมู่บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบันประกอบด้วยหลายกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งชาวไทยลื้อ ชาวไทใหญ่ ชาวไทยวน ชาวจีน กลุ่มแรงงานชาวพม่า ซึ่งเข้ามาอาศัยอยู่บ้านไม้ลุงชนในช่วงเวลาที่ต่างกัน

ในระยะแรก กลุ่มประชากรที่เข้ามาอาศัยอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำสาย คือ บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบันน่าจะเป็นกลุ่มชาวไทยใหญ่ เนื่องจากมีพรมแดนติดกับประเทศพม่าและอยู่ไม่ห่างจากเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นเส้นทางการค้าสำคัญ สวัสดิ์ อ่องสกุลได้กล่าวถึงพื้นที่อำเภอแม่สายในขณะนั้นซึ่งอยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายการขยายอาณาเขตไทยสามารถยึดเชียงตุงได้ และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) อังกฤษก็เข้าปกครองเชียงตุง เชียงตุงจึงเสมือนเป็นจังหวัดหนึ่งของรัฐไทยในขณะนั้น และรัฐบาลได้สถาปนารัฐฉานเป็นสหรัฐไทยเดิม จนกระทั่งเมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2488 ภายหลังรัฐบาลไทยปกครองสหรัฐไทยเดิมได้ 3 ปี ไทยต้องส่งมอบเมืองเชียงตุงคืนอังกฤษ¹¹ ในช่วงที่ไทยขยายอาณาเขตนี้เองจึงอาจเป็นช่วงที่ทำให้ชาวไทยใหญ่จึงเสมือนประชากรที่อยู่ในอาณาเขตประเทศไทยในปัจจุบันโดยตั้งบ้านเรือนที่ริมฝั่งแม่น้ำสาย ต่อเมื่ออาณาเขตพรมแดนระหว่างประเทศได้ถูกกำหนดขึ้นภายหลังสงครามสิ้นสุดลง ชาวไทใหญ่ที่อยู่ริมแม่น้ำสายในฝั่งของประเทศไทยจึงกลายเป็นประชากรที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยไปโดยปริยาย

ชาวไทยลื้อเป็นประชากรกลุ่มต่อมาที่เข้ามาทางสะพานข้ามแม่น้ำสาย ด้วยเหตุผลจากการเมืองภายในสิบสองปันนา และการขาดแคลนที่ดินทำกิน ชาวไทลื้อที่อยู่บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบันส่วนใหญ่ใช้เส้นทางจากสิบสองปันนาแล้วเดินทางเข้ามาทางเมืองยอง เมืองพยาก เมืองเลน ประเทศพม่า ก่อนจะเข้ามาอยู่ที่บ้านไม้ลุงชน ดังนั้น กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งไทใหญ่และไทลื้อจึงเป็นประชากรกลุ่มแรกที่เข้ามาสร้างบ้านเรือนอยู่ที่บริเวณริมแม่น้ำสาย ประกอบกับบริบทอำเภอแม่สายที่เป็นเมืองชายแดน และบ้านไม้ลุงชนเองก็เป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกับชายแดนประเทศพม่า และอยู่ในเขตศูนย์กลางของการค้าและการประกอบธุรกิจ ทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

¹¹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา (เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544), หน้า 574.

หมู่บ้านค่อยๆ ขยายตัวขึ้นตามลำดับ ในระยะต่อมา เมื่อมีการก่อสร้างโรงเรียนชุมชนบ้านไม้ลุงชน จึงทำให้มีชาวไทยวน หรือ คนเมืองเข้าไปตั้งถิ่นฐานที่บ้านไม้ลุงชนมากขึ้น¹²

ชาวไทลื้อได้อพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น โดยมากจะตามญาติพี่น้องที่เข้ามาอยู่ที่บ้านไม้ลุงชน ก่อนแล้วจึงทำให้กลุ่มชาวไทลื้อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นและกลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของบ้านไม้ลุงชน เมื่อชาวไทยวนเข้ามาอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนเพื่อประกอบอาชีพ ทำให้ความเคร่งครัดในการรักษาขนบธรรมเนียมแบบชาวไทลื้อที่ต้องแต่งงานเฉพาะกับชาวไทลื้อด้วยกันเองก็ลดน้อยลงไป ชาวไทลื้อบางคนที่ย้ายมาอยู่ใหม่หรือเป็นรุ่นลูกจึงมักจะสมรสกับชาวไทยวน หรือ คนเมือง เพราะความต้องการเป็นประชากรไทยโดยสมบูรณ์ บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบันจึงกลายเป็นชุมชนที่มีประชากรหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ และก็มีแต่คนเฒ่าคนแก่เท่านั้นที่พอจะกล่าวได้อย่างเต็มปากเต็มคำว่าเป็นชาวไทใหญ่หรือชาวไทลื้อโดยสมบูรณ์ ขณะที่ประชากรรุ่นลูก และรุ่นหลานเป็นผู้ที่มีเชื้อสายเท่านั้น

ภาพที่ 9 การแต่งกายของชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชนในงานสำคัญ

จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและเหตุผลในการประกอบอาชีพไม่เพียงแต่จะทำให้ชาวไทยวนเข้าไปอยู่ คนจีนซึ่งเชี่ยวชาญทางด้านการค้าก็ได้เข้ามาอยู่ที่บ้านไม้ลุงชนด้วย แต่การตั้งบ้านเรือนของกลุ่มคนจีนนี้จะไม่อยู่บริเวณใจกลางหมู่บ้าน กล่าวคือ มักจะอยู่ติดกับถนน

¹² ภาณุ ฤนทและชุลีพร วิมุขตานนท์, การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย, หน้า 33.

พหุโยธิน จุดประสงค์หลักก็เพื่อการค้าขาย และเป็นกลุ่มที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจมาก ปัจจุบันมีชาวจีนยูนนานเข้ามาอยู่ที่บ้านไม้ลู่ชนมากขึ้นโดยเช่าหรือซื้ออาคารพาณิชย์อยู่อาศัย กลุ่มคนจีนที่บ้านไม้ลู่ชนมีการแสดงอัตลักษณ์ชัดเจน เช่น การตกแต่งบ้านด้วยโคมไฟสีแดงแบบจีน การติดเครื่องวางแบบจีนไว้ที่หน้าบ้าน เป็นต้น

ประชากรอีกกลุ่มหนึ่งที่บ้านไม้ลู่ชน คือ กลุ่มแรงงานชาวพม่า บางส่วนเข้ามาอยู่เป็นเวลานานเกินกว่า 10 ปีจนสามารถสื่อสารภาษาไทยได้ และมีบัตรแรงงานต่างด้าวที่ถูกต้องกฎหมาย แต่ในช่วง 3 – 4 ปีที่ผ่านมาจะพบแรงงานชาวพม่าเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก สืบเนื่องจากการที่มีร้านค้าของชำขนาดเล็ก จำหน่ายสินค้าของชาวพม่าจำหน่ายอยู่ที่ตลาดไม้ลู่ชน และป้ายประกาศที่เขียนเป็นภาษาพม่ามากขึ้นเรื่อยๆ แรงงานกลุ่มนี้เข้ามาอาศัยอยู่ที่บ้านไม้ลู่ชนเนื่องจากบางหลังคาเรือนเป็นโกดังสินค้าจำพวกเมล็ดทานตะวัน บางหลังคาเรือนเป็นพวกหอม กระเทียม และบางหลังคาเรือนค้าขายในลักษณะเป็นผู้ประกอบการรายย่อย ต้องการแรงงานในการผลิตจำนวนมาก ซึ่งกลุ่มแรงงานชาวพม่าจึงเป็นทางเลือกที่ส่วนใหญ่เห็นว่าเหมาะสม เพราะจ้างได้ในราคาถูก ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มหนุ่มสาววัยทำงาน บางคนก็มาแบบไป – กลับ บางคนก็เข้ามาทำงานในประเทศไทยนานแล้ว จึงเช่าห้องแถวราคาถูกรวมกัน

อัตลักษณ์สำคัญที่เห็นได้ชัดเจนสำหรับกลุ่มแรงงานพม่า นอกจากภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร คือ การแต่งกาย เมื่อไปจ่ายตลาดไม้ลู่ชนในเวลาเย็นจะพบ ผู้หญิงชาวพม่าซึ่งยังนิยมไว้ผมยาวมาก รวบหรือมวนไว้ที่ท้ายทอย นุ่งซิ่นยาวไม่มีลวดลาย และทา “ทานาคา” แป้งสีเหลืองที่แถม 2 ข้างและหน้าผาก ผู้ชายก็ยังคงนุ่งโสร่ง เคี้ยวหมากแบบที่ชาวพม่าจำหน่าย แต่ก็มีชายกลุ่มชายหนุ่มบางส่วนที่ได้รับอิทธิพลของความทันสมัยแต่งตัวตามแบบแฟชั่น ซึ่งเสื้อผ้าหาซื้อได้ตามร้านค้าในตลาดไม้ลู่ชนนั่นเอง

ปัจจุบันบ้านไม้ลู่ชนมีประชากรทั้งสิ้น 3,132 คน แยกเป็นชาย 1,449 คน หญิง 1,683 คน¹³

¹³ เทศบาลตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย. แผนพัฒนาเทศบาลสามปี (พ.ศ. 2553 – 2555), หน้า 13. (เอกสารอัดสำเนา).

2.2 ประวัติความเป็นมาของชาวไทลื้อ บ้านไม้ลุงชน

ชาวไทลื้อได้เดินทางเข้าสู่ประเทศไทยทางภาคเหนือในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา น่าน แพร่ มาตั้งแต่ในอดีตซึ่งบางส่วนถูกกวาดต้อนมาจากสิบสองพันนา บางส่วนก็อพยพมาภายหลังเพื่อค้าขาย ติดตามญาติพี่น้อง แต่งงาน แสวงหาที่ทำกินที่เหมาะสม หรือหนีภัยสงครามการเข้ามา¹⁴ เช่นเดียวกับงานวิจัยของ ราชู ฤณาทและชูลีพร วิมุกตานนท์ ที่กล่าวถึงการอพยพของชาวไทลื้อที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยภายหลังจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ. 2492 ชาวไทลื้อจำนวนหนึ่งได้อพยพจากสิบสองพันนาเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย ส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอแม่สาย อำเภอเชียงแสน และอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย¹⁵

เมื่อสัมภาษณ์ถึงการอพยพของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน ทำให้ได้ทราบว่าสาเหตุส่วนใหญ่ที่ชาวไทลื้อต้องอพยพจากสิบสองพันนา เนื่องจากปัญหาสงคราม นางแก้ว และนายจายโหลง กาญจนเจริญ¹⁶ ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังสรุปได้ว่า ทั้งคู่หนีออกมาจากเมืองหลวง เพราะโดนยึดประเทศและประกาศไม่ให้มีวัด ไม่ให้นับถือศาสนา ทำไร่นาได้ก็ต้องแบ่งสรรให้ทางการครึ่งหนึ่ง นานเข้าทนไม่ไหวจึงแอบหนีออกมาไม่ให้ทางการจับได้ เขาแต่ของใช้จำเป็นติดตัวมาเพียงเล็กน้อยและคิดว่าจะมาอยู่กินที่ประเทศไทยเพราะทำมาหากินง่าย และมีชาวไทลื้อจากสิบสองพันนามาอยู่ก่อนแล้วจึงมาอยู่ที่นี่ด้วย

ชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนจึงมาจากเมืองต่างๆ ของสิบสองพันนา เช่น เมืองฮาย เมืองฮำ เมืองหลวง เป็นต้น ไม่ได้มาเป็นกองคาราวานใหญ่ แต่จะเป็นลักษณะต่างคนต่างมา เขาเฉพาะข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นติดตัวมาเพียงเล็กน้อย ค่าที่ไหนกินนอนที่นั่น บางคนก็แต่งงานจากเมืองเดิมมาแล้วก็ออกจากบ้านเมืองมาด้วยกันมาเริ่มต้นชีวิตที่เมืองไทย บ้างก็มากับพ่อแม่ตอนยังเป็นเด็กและมาเติบโต แต่งงานมีครอบครัวที่นี่ หรือบางคนก็ไปอาศัยที่หมู่บ้านอื่นก่อนแล้วจึงมาอยู่ที่บ้านไม้ลุงชนภายหลัง

¹⁴ ไทลื้อ อัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ไท, หน้า 39.

¹⁵ ราชู ฤณาทและชูลีพร วิมุกตานนท์, การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย, หน้า 14.

¹⁶ สัมภาษณ์ แก้วและจายโหลง กาญจนเจริญ, ชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน, 10 พฤษภาคม 2552

นางคำเหล่า จันทร์เทพ¹⁷ อายุ 81 ปี ผู้สูงอายุชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน อพยพมาจากเมืองหลวง เล่าให้ฟังว่าชาวไทลื้อในรุ่นแรกคาดว่าน่าจะมีอาศัยอยู่ที่บ้านไม้ลุงชนเพียง 5 - 8 หลังคาเรือนเท่านั้น โดยมาหักร้างทางพง ล้อมรั้วสร้างอาณาเขตเป็นที่อยู่และตั้งบ้านเรือนอยู่กันอย่างกระจัดกระจาย ชาวไทลื้อที่มาจากสิบสองพันนารุ่นแรกนั้น ปัจจุบันได้เสียชีวิตไปหมดแล้ว และต่อมาก็มีชาวไทลื้อทั้งจากสิบสองพันนาและจากหมู่บ้านอื่นในอำเภอแม่ส่ายย้ายมาอยู่ที่หมู่บ้านนี้ ทำให้มีการสร้างที่อยู่อาศัยกันมากขึ้น สภาพบ้านไม้ลุงชนในอดีตที่แต่เดิมเต็มไปด้วยป่าไม้และมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่จึงกลายเป็นที่อยู่อาศัยไป

ในระยะแรก ชาวไทลื้อยังประกอบอาชีพทางการเกษตร เช่น ทำนา ทำสวน เป็นต้น แต่ที่นาไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านต้องไปซื้อที่นาจากหมู่บ้านอื่น มีการประกอบอาชีพหัตถกรรมแบบชาวไทลื้ออยู่บ้าง เช่น การทอผ้า ทำไม้กวาด ทำหมวก เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีการค้าขาย โดยเฉพาะอาหารแบบชาวไทลื้อ เช่น ข้าวซอยน้ำคั่ว ข้าวแรมพีน ผักกาดดอง ถั่วเน่า ส่วนใหญ่ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพนี้หรือบางคนก็เอาสินค้าพวกพืชผักสวนครัว เช่น พริก กระเทียม ที่ปลูกไว้ที่บ้านไปเร่ขายที่หมู่บ้านอื่นบ้างและรับจ้างทั่วไปบ้าง อาชีพทำนาสามารถทำรายได้ให้กับชาวไทลื้อได้มีเงินพอที่จะสามารถซื้อที่ดินทำกินเพิ่มเติมและพอมีเงินเก็บได้จำนวนหนึ่ง

ความเจริญของบ้านเมืองในสมัยต่อมาได้มีการพัฒนาเรื่องการค้าบริเวณชายแดนของอำเภอแม่ส่าย ทำให้มีสินค้าจำพวกสินค้าทางการเกษตร เช่น กระเทียม หอมแดง เมล็ดทานตะวัน ถั่วเขียว ฯลฯ จากประเทศจีนได้เริ่มนำมาขายบริเวณชายแดนไทย - พม่า ประกอบกับรายได้จากการทำการเกษตรได้ลดลง สินค้าทางการเกษตรขายไม่ได้ราคาดีเท่ากับยุคแรกๆ และชาวไทลื้อรุ่นลูกบางส่วนก็ไม่อยากทำไร่ทำนาต่อไป จึงต้องขายที่นา ที่ดินที่เคยครอบครองไป และนำไปลงทุนซื้อสินค้าต่างๆ มาขายตามบริเวณชายแดนบ้าง รวมทั้งการก่อตั้งตลาดภายในหมู่บ้านทำให้อาชีพค้าขายกลายเป็นอาชีพหลักของชาวไทลื้อตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

¹⁷ สัมภาษณ์ คำเหล่า จันทร์เทพ, ชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน, 12 พฤษภาคม 2552.

2.3 สภาพสังคมและวิถีชีวิตของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบัน

2.3.1 ข้อมูลพื้นฐานทางสังคม

1) ลักษณะครอบครัว

ลักษณะครอบครัวของชาวไทลื้อที่สืบสองพันนา มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีการสืบสายโลหิตทางพ่อ และพ่อเป็นใหญ่ในครอบครัว หากว่ามีบุตรชายอำนาจในครอบครัวจะตกทอดไปถึงบุตรชายคนโตเมื่อพ่ออายุมากแล้ว ขณะเดียวกันแม่ก็เป็นศูนย์รวมของครอบครัวที่ถูกให้ความสำคัญและเป็นตัวเชื่อมความผูกพันระหว่างสมาชิกในครอบครัวด้วย¹⁸

ชาวไทลื้อส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามาอยู่ในบ้านไม้ลุงชน บ้างก็แต่งงานและมีครอบครัวมาก่อนแล้ว บ้างก็มาแต่งงานมีครอบครัวที่ประเทศไทย จากการสัมภาษณ์ชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนส่วนใหญ่ เมื่อแต่งงานแล้วจะมีลูกประมาณ 2 - 3 คนขึ้นไป และให้ลูกเรียนที่โรงเรียนในชุมชนหรือโรงเรียนในอำเภอแม่สาย และอยากให้อาศัยอยู่ในเมืองไทย เพื่อการเป็นประชากรไทยโดยสมบูรณ์ หากเป็นลูกผู้ชายบางคนก็ให้บวชเรียนที่วัดไม้ลุงชน บางคนก็กลับไปอยู่ที่สืบสองพันนา เมื่อมีการรวมญาติหรือทำบุญให้พี่น้อง หรือผู้ที่ล่วงลับก็มาร่วมทำบุญด้วยกัน ผู้สูงอายุชาวไทลื้อในปัจจุบันจึงอยู่ด้วยกันกับทั้งลูกและหลาน ที่เกิด เติบโตและอาศัยอยู่ในเมืองไทย ครอบครัวละประมาณ 2 - 3 คนเท่านั้น ครอบครัวจึงมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวตามแบบชุมชนเมือง ที่ลูก หลานออกไปทำงานตามเมืองใหญ่ บางครั้งก็ไปทำงานต่างประเทศแล้วส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่สร้างบ้านปลูกเรือนตามแบบสมัยนิยม ทั้งลูกชายและลูกสาวจึงกลายเป็นกำลังสำคัญของครอบครัว ลูกหลานชาวไทลื้อบางคนที่อาศัยอยู่ที่เมืองไทยตั้งแต่เกิด ก็จะซึมซับเอาวัฒนธรรมแบบไทยไป

2) การประกอบอาชีพ

ด้วยลักษณะภูมิประเทศของสืบสองพันนาตั้งอยู่ที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้วิถีชีวิตของชาวไทลื้อเกี่ยวข้องกับการทำการเกษตร พืช

¹⁸ ภาณุ ฤๅนาทและชุตติพร วิมุขตานนท์, การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย, หน้า 35.

เศรษฐกิจที่สำคัญในสิบสองปันนาคือ ไบซา ข้าว ป่าไม้ ฝิ่น และผลไม้ต่างๆ ส่วนการค้าขายก็มีรั้งการค้าระหว่างเมืองต่างๆ ภายในสิบสองปันนาและการค้าภายนอกกับรัฐข้างเคียง¹⁹

เมื่อชาวไทลื้อต้องหนีปัญหาภายในประเทศทั้งทางด้านการเมืองและปัญหาจากการเพาะปลูกเข้ามาทางชายแดนท่าลี่เหล็ก ประเทศพม่า การติดต่อค้าขายบริเวณชายแดนจึงเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้ชาวไทลื้อเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย ซึ่งสภาพภูมิประเทศแตกต่างจากที่สิบสองปันนาจึงไม่สามารถทำการเกษตรได้ ทำให้ชาวไทลื้อต้องรับจ้างเล็กๆ น้อยๆ และค้าขายเพื่อให้มีรายได้ยังชีพ สอดคล้องกับงานวิจัยของราญ ฤณาทและชุลีพร วิมุกตานนท์²⁰ ที่ได้ให้ข้อมูลในการประกอบอาชีพของชาวไทลื้อว่า ไทลื้อจำนวนมากเคยเป็นเกษตรกรมาก่อน แต่เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในแม่สายไม่มีที่ดินจะทำนาหรือทำการเกษตร การค้าขายจึงกลายเป็นอาชีพหลักของชาวไทลื้อ สถานที่ประกอบการค้าคือ กาดแลงหรือตลาดตอนเย็นของหมู่บ้านเรียกว่า ตลาดไม้ลุงชน²⁰ สินค้าที่จำหน่ายก็เป็นพวกอาหารของชาวไทลื้อ เช่น ข้าวแรมพิน เครื่องแกงแบบไทลื้อ เป็นต้น เมื่อมีชาวไทลื้อเข้ามาอาศัยอยู่มากขึ้น บ้านเมืองมีการขยายตัวการค้าขายคล่องตัวมากขึ้นทำให้อาชีพค้าขายกลายเป็นอาชีพหลักและสำคัญของชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน

3) ภาษาและอาหาร

ภาษาถิ่นที่นิยมใช้พูดกันทั่วไปในหมู่บ้านไม้ลุงชน แบ่งได้เป็นภาษาถิ่นเหนือ (คำเมือง) และภาษาไทลื้อ และแบ่งออกได้ตามช่วงอายุ ชาวไทลื้อรุ่นเก่าที่อพยพมาจากสิบสองปันนายังคงใช้ภาษาไทลื้อในการติดต่อพูดจากันได้ ทำให้ภาษากลายเป็นเครื่องแสดงถึงลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาวไทลื้อ²¹ ส่วนชาวบ้านไม้ลุงชนที่อยู่ในช่วงอายุประมาณ 30 – 60 ปีจะสามารถพูดได้ทั้งภาษาไทลื้อและคำเมือง ส่วนคนหนุ่มสาวและเด็กรุ่นใหม่มีมักจะพูดคำเมืองมากกว่า นอกจากบางคนที่เกิดในครอบครัวซึ่งพูดได้ทั้งภาษาไทลื้อและคำเมือง หรืออยู่ในสภาพแวดล้อมที่เคยได้ยินได้ฟังภาษาไทลื้อก็อาจพูดภาษาไทลื้อได้บ้าง หรือบางคนอาจพูดไม่ได้แต่ก็สามารถฟังภาษาไทลื้อได้เข้าใจ

¹⁹ ไทลื้อ อัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ไทย, หน้า 36.

²⁰ ราญ ฤณาทและชุลีพร วิมุกตานนท์, หน้า 33.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ชาวไทลื้อบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักเช่นเดียวกับชาวไทยวน โดยมักจะตื่นมาหนึ่ง ข้าวเหนียวแต่เช้าตรู่ ในปริมาณที่รับประทานได้ตลอดทั้งวันและเพียงพอต่อสมาชิกในครอบครัว ข้าวเหนียวที่หนึ่งเสร็จแล้วจะเก็บไว้ในกระติบ หากข้าวเหนียวเย็นก็จะนำมาหนึ่งหรืออุ่นอีกครั้ง นิยม รับประทานอาหารที่เน้นผัก หลีกเลี้ยงการรับประทานเนื้อสัตว์ อาหารจะเป็นจำพวกน้ำพริก หนึ่ง ทอด และมักจะมีเครื่องเคียงคือ ถั่วเน่า ผักกาดดองส้ม นอกจากรับประทานข้าวเหนียวแล้วยังมี “ข้าวหมกเส้น” หรือขนมจีนแบบไทลื้อ ซึ่งคล้ายๆ กับขนมจีนน้ำเงี้ยวแต่มีรสชาติจัดกว่าและ “ข้าวแรมพีน” ก็เป็นอาหารอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นที่นิยม การรับประทานอาหารของชาวไทลื้อจะ นิยมใช้ตะเกียบในการรับประทานอาหาร หากอาหารที่เป็นน้ำแกงจะมีถ้วยแบ่งไว้สำหรับของ ตนเอง และหลังรับประทานอาหารจะนิยมดื่มน้ำชา (น้ำล่า) แทนน้ำเปล่า

2.3.2 ความเชื่อและประเพณีของชาวไทลื้อ บ้านไม้ลุงชน

ระบบศาสนาและความเชื่อของชาวไทลื้อคล้ายคลึงกับของชาวไทยวน มีการนับถือพุทธ ศาสนาควบคู่ไปกับความเชื่อเรื่องผี ชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนมีการนับถือพุทธศาสนาควบคู่ไปกับ ความเชื่อเรื่องผี เมื่อมีงานที่เป็นประเพณีทางพุทธศาสนาชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับงานบุญ ด้วย เพราะเชื่อว่าการทำบุญจะช่วยอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วและทานไว้ในภพภาค หน้า

1) ความเชื่อเรื่องผี

ชาวไทลื้อเรียกที่อยู่อาศัยว่า “เฮือน” หรือ “เฮิน” ซึ่งชาวไทลื้อมีความเชื่อเรื่องเทวดาเฮือน (เทวดาเฮิน) เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวไทลื้อจะให้ความเคารพ แม้ชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนจะไม่ได้ตั้ง เป็นหิ้งผี แต่ก็ยังคงมีความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกป้องคุ้มครองให้ผู้ที่อาศัยอยู่ในบ้านเรือน มี การถวายข้าว น้ำ อาหาร ดอกไม้ รูป เทียน

2) ความเชื่อเกี่ยวกับโชคเคราะห์

ชาวไทลื้อมีความเชื่อเกี่ยวกับโชคเคราะห์จึงมีประเพณีเกี่ยวกับการปิดเป่าเคราะห์กรรม ต่างๆ เพื่อให้อยู่อย่างสุขกาย สบายใจ จากการเก็บข้อมูลภาสนามพบความเชื่อและพิธีเกี่ยวกับ โชคเคราะห์ที่บ้านไม้ลุงชน ดังนี้

- พิธีบูชาข้าวหลักเคราะห์

การบูชา (บูชา) ข้าวหลักเคราะห์ เป็นการประกอบพิธีเพื่อสะเดาะเคราะห์และเสริมสร้างสิริมงคลแก่ตัวเองหรือครอบครัวไว้ล่วงหน้า เชื่อว่าจะเป็นการป้องกันให้รอดพ้นจากเคราะห์ภัยอันตรายทั้งปวง นิยมประกอบพิธีในเทศกาลสงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา²²

พิธีบูชาข้าวหลักเคราะห์ มีขั้นตอนที่ไม่ยุ่งยาก สอดแทรกอยู่ในพิธีสงเคราะห์อื่นๆ เช่น ช่วงเข้าพรรษา และออกพรรษา มีข้าวเหนียวมาปั้นเป็นก้อนใหญ่จำนวน 2 ก้อน และปั้นเป็นก้อนเล็กๆ เรียกว่า ข้าวบูชาก้อนน้อยอีก 8 ก้อน กล้วย ส้ม กล้วย เทียน ดอกไม้บูชา ธงสามชายขนาดเล็ก หรือ “ตุ่งจ้อ” วางบนใบตองชั้นบนสุด บางครั้งชาวบ้านจะเอาเสื้อผ้าของคนในครอบครัววางลงบนใบตอง แล้วเอาใบตองวางปิดบนเสื้อผ้าอีกชั้นหนึ่งก็ได้ มีสายสิญจน์พันเป็นเกลียว เรียกว่า ผาตัด สีสาย 1 วา จุดถวายเป็นพุทธบูชา นำไปวางไว้บริเวณลานวัด หรือหากเป็นการส่งเคราะห์ส่วนบุคคลก็จะนำเสื้อผ้าไปวางต่อหน้าพระพุทธรูป จากนั้นพระสงฆ์ทำพิธีกล่าวคาถา กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล เป็นอันเสร็จพิธี

ภาพที่ 10 การบูชาข้าวหลักเคราะห์ในช่วงวันสงกรานต์

²² ไทลื้อ อัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ไท, หน้า 110.

- พิธีทานข้าวเก้าปุ่น*

พิธีทานข้าวเก้าปุ่น หรือเรียกว่า พิธีทานข้าวเก้าปุ่น (ทานเช้าเก้าปุ่น) เป็นพิธีที่ช่วยบำบัดเป่าเคราะห์หอกแบบหนึ่ง เชื่อว่าช่วยเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลให้กับผู้ที่ประกอบพิธี คำว่า “เก้าปุ่น” ก็มาจากการนำสะตวงมาทำเป็น 9 ช่อง สถานที่ประกอบพิธีมักจะทำกันที่วัดตอนเช้าตรู่ มีพระสงฆ์และปู่อาจารย์ (ปู่จ๋าน) เป็นผู้ทำพิธี

เครื่องใช้ในพิธีกรรมที่สำคัญคือ ไม้้อหรือไม้ไผ่ขนาดเล็กจำนวนหนึ่งมัดรวมกันทำเป็นกระโจมเพื่อให้เจ้าภาพหรือผู้ที่มีเคราะห์หนึ่งภายในกระโจม บนยอดคลุมด้วยผ้าขาวบางและมีธงสามชายขนาดเล็ก หรือ “ตุงจ้อ” ใบตอง ใบอ้อยปักอยู่ มะพร้าว 1 ทะลายกล้วย 1 เครือเล็กๆ เทียนบูชาลดเคราะห์ปักอยู่กับกระโจม หม้อ เสื้อ หมอน และอาหารคาวหวาน สะตวงสำหรับใช้ทำพิธี ทำมาจากกาบกล้วยมาทำเป็นสี่เหลี่ยมแล้วทำเป็น 9 ช่องวางบนใบตองแล้ววางบนกระดังอีกทีหนึ่ง แต่ละช่องก็จะใส่ขนม กล้วย ส้ม ผลไม้ ข้าวต้ม กระบอกทรายเล็กๆ จำนวน 9 กระบอกมัดรวมกัน ปักตุงจ้อ ดอกไม้ รูป 3 ดอก เทียนใส่ช่องละ 1 คู่ และฉัตรเล็กๆ ทำจากกระดาษสีเงิน สีทอง

ภาพที่ 11 เครื่องประกอบพิธีทานข้าวเก้าปุ่น

* ปุ่น แปลว่า กอง

ข้าวคู่อายุ เป็นข้าวเหนียวปั้นก้อนเล็กๆ ตามจำนวนอายุของผู้ที่จะมาประกอบพิธี กั้ววย ส้ม ชมม ดอกไม้ ฐูป เทียน 1 คู่ วางบนใบตองและนำไปวางบนเสื่อผ้าของผู้ที่มาประกอบพิธี ชันตั้ง ปู่อาจารย์ ประกอบด้วยเบ็ยพันสาม หมากพันสาม ฮ้ำขาว* ฮ้ำแดง เทียน 4 คู่ ฐูป ดอกไม้ ข้าวเปลือก ข้าวสาร

ภาพที่ 12 พระสงฆ์และเจ้าภาพขณะทำพิธีทานข้าวแก้วนุ่น

ด้านนอกของบริเวณที่จะประกอบพิธี จะมีการก่อกองทรายเล็กๆจำนวน 108 กอง โดยเชื่อว่าหากถวายทานไปแล้วจะได้านิสงส์มาก แล้วปักตุงจ้อรอบกองทราย ดอกไม้ ฐูป เทียน 1 คู่ และเครื่องบูชาคล้ายๆ กับข้าวคู่อายุวางบนใบตองข้างกองทราย ประกอบด้วย น้ำ กั้ววย ส้ม ข้าวเหนียว 1 ปั้นเล็กๆ และเงิน เมื่อถึงเวลาประกอบพิธี เจ้าภาพจะนั่งอยู่ภายในกระโจม ปู่อาจารย์ หรือ ปู่จ่าน ผู้ประกอบพิธี จะเริ่มกล่าวคำอาราธนาศีล จากนั้นพระสงฆ์ก็จะกล่าวคาถา ขอขมาเครื่องไทยทาน (คร้วตาน) กรวดน้ำ (หยาดน้ำ) อุทิศส่วนกุศลเป็นอันเสร็จพิธี

* ฮ้ำขาว คือ ผ้าฝ้ายขนาดเล็กสีขาว ฮ้ำแดง คือ ผ้าฝ้ายขนาดเล็กสีแดง

- พิธิตานข้าวพระเมืองแก้ว

พิธิตานข้าวพระเมืองแก้ว หรือออกเสียงแบบไทลื้อว่า พิธิตานเช่าพระเมืองแก้ว เป็นพิธีที่ช่วยปัดเป่าเคราะห์หอกภัยแบบหนึ่งที่นิยมทำกันที่บ้านไม้ลู่ชน เชื่อว่าจะช่วยให้ความไม่สบายกายไม่สบายใจที่เกิดขึ้นบรรเทาเบาบางลงได้

ประวัติของพิธิตานข้าวพระเมืองแก้วมีกล่าวไว้ดังนี้ “...ในกาลละเมื่อก่อนนานมาแล้ว ในสมัยพระเมืองแก้วครองราชสมบัติอยู่ในเมืองศรีฟิงคะบุรีศรีนครเชียงใหม่ นั้น ยังมีพระมหาเถรเจ้าต้นหนึ่งบ่ผากฎคือเสียงเรียงนามไว้ อันว่ามหาเถรเจ้าต้นนี้เดียนยอมมีศีลาจารวัตรดีงามมากนักหนา และเป็นผู้มีความสามารถเก่งกาจในด้านไสยศาสตร์ เป็นดีเลื่องลือชาผากฎไปทั่วแคว้นแคว้นประเทศสยามใต้ มหาเถรต้นนี้ก็ได้ตำราและพระคาถามาหื้อพระเมืองแก้ว อันว่าพระมหาเถรต้นนี้ก็ได้ตำราและพระคาถามาหื้อพระเมืองแก้วผู้ครองเมืองศรีฟิงคนครเจียงใหม่ไว้ช่วยบ่าบัด ขจัดโรคภัยไข้เจ็บแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินตั้งเคราะห์เกินเวรอุบาทว์ ภัยยะอันตรายและโรคห้าตั้งหลาย อันมักเกิดแก่ญาติแก่จาวเมืองตั้งหลาย รักษาที่รู้หายพองก็ถึงกำละอันตายกันไปอยู่ใ้จ้ๆ จาวเมืองก็ปากันตุกช้โคกใหม่ไปทั่วเขตอาณา ตื่นั้นพระยาเมืองแก้วกันรู้ข่าว ก็ปกป่าวจาวเมืองได้รู้ ว่ากันผู้ใดเป็นพยาธิหื้อได้กระทำพิธีปูจายยังพิธีอันนี้เสียเตอะ จาวเมืองตั้งหลายกันผู้ใดเจ็บป่วยไข้ก็ปากันกระทำพิธีตั้งพระเมืองแก้วบอก พยาธิหายไปเป็นดังกำว่าแต่ แต่่นั้นมาจาวเมืองจึงปากันเรียกพิธีอันนี้ว่าปูจายข้าวพระเมืองแก้วสืบต่อกันมาดังนี้แลฯ ...”²³

เครื่องประกอบพิธีจะคล้ายกับการทานข้าวเก้าปุ่น คือ มีการเตรียมกระโจมสำหรับให้เจ้าภาพพร้อมเครื่องตกแต่ง คือ มะพร้าว กล้วย เสื่อ หมอน หม้อ เสื่อผ้าของเจ้าภาพ ข้าวคู่อายุ การตานกองทราย (ก่อกองทรายกองใหญ่ตรงกลาง 1 กองและกองเล็กๆ รอบๆ อีก 9 กอง) ชั้นตั้งอาจารย์ ต่างกันตรงที่สะดวกที่เตรียมในพิธิตานข้าวพระเมืองแก้วจะแบ่งเป็น 12 ช่อง ไม่มีฉัตรที่ทำจากกระดาษเงินและกระดาษทอง และมีคำกล่าว (คาถา) ที่แตกต่างกัน

²³ ญาณสมปnun, ตำราพิธีกรรมโบราณ (ลำพูน : ภิญญ, ม.ป.ป.), หน้า 145.

ภาพที่ 13 เครื่องประกอบพิธีทานข้าวพระเมืองแก้ว

เมื่อถึงเวลาประกอบพิธี เจ้าภาพจะนั่งอยู่ภายในกระโจมปูอาจารย์ หรือ ปู่จ่าน จะเริ่มกล่าวคำอาราธนาศีล จากนั้นพระสงฆ์ก็จะกล่าวคาถา ขอขมาเครื่องไทยทาน (คร้วตาน) กรวดน้ำ (หยาดน้ำ) อุทิศส่วนกุศลเป็นอันเสร็จพิธี

3) ประเพณีที่สำคัญทางพุทธศาสนา

ประเพณีทางพุทธศาสนาของชาวไทลื้อนับว่าเป็นสิ่งสำคัญและฝังรากอยู่ในจิตใจของชาวไทลื้อนับตั้งแต่พุทธศาสนาได้เข้าไปเผยแผ่ที่สิบสองปันนา ชาวไทลื้อนิยมการทำบุญเป็นอย่างมาก และเมื่อได้เข้ามาตั้งรกรากที่บ้านแม่ลุงชนก็ยังสามารถรักษา สืบทอดพุทธศาสนาได้ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามที่บ้านแม่ลุงชน พบว่ามีประเพณีที่สำคัญทางพุทธศาสนา ดังนี้

- พิธีทานตุ่ง หรือ ตานตุ่ง

ตุ่ง หรือ ธงผืนยาว ชาวไทลื้อนิยมทอขึ้นเป็นลวดลายถวายเป็นตุ่งผ้าฝ้ายสีขาว มีลวดลายเป็นสีต่างๆ ที่นิยมมากคือ รูปปราสาท รูปช้าง รูปม้า ชาวไทลื้อจะถวายตุ่งแล้วนิยมแขวนไว้ในวิหารหน้าพระประธาน มีการเขียนชื่อและคำอุทิศถวายผู้ถวายติดไว้ด้วย การถวายตุ่ง

เพื่อเป็นอันสงฆ์ผลบุญแก่ผู้ที่ถวายในกายภาคหน้า²⁴ การถวายตุงจะทำกันตลอดปีตามความศรัทธาของผู้ถวาย อาจะถวายในช่วงโอกาสทำบุญ เช่น เข้าพรรษา ออกพรรษา ทอดผ้าป่าหรือทำบุญอุทิศส่วนกุศล เป็นต้น²⁵ ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมใน พิธีทานตุงที่บ้านไม้ลุงชน ซึ่งเป็นพิธีที่จัดขึ้นก่อนหน้าวันที่จะมีการฉลองสมโภชวิหาร (ปอยหลวง) 1 วัน

ภาพที่ 14 บรรยากาศพิธีทานตุงภายในวิหารวัดไม้ลุงชน

ในวันประกอบพิธี เมื่อผู้วิจัยเดินทางมาถึงบริเวณวัดพบว่า มีชาวบ้านบางส่วนนั่งอยู่ที่เต็นท์หน้าวิหารจำนวนหนึ่งส่วนใหญ่นั้นเป็นชาวบ้านไม้ลุงชนและหมู่บ้านเกาะทรายที่เป็นศรัทธาวัดไม้ลุงชน และผู้สูงอายุพร้อมลูกหลานนั่งอยู่บนวิหาร ด้านหน้าพระประธานนอกจากจะมีโต๊ะสำหรับให้ศรัทธานำตุงที่ต้องการถวายไปวางรวมกันแล้ว ภายในวิหารเต็มไปด้วยสายสิญจน์โยงไปมาตามที่ชาวบ้านเรียกว่า “ตาข่ายแก้ว” และมีตุงที่ชาวบ้านนำมาถวายแขวนอยู่เต็มสายสิญจน์ เนื่องจากจะมีพิธีสืบชะตาต่อจากการทำพิธีทานตุง

²⁴ ไทลื้อ อัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ไทย, หน้า 160.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

ผู้วิจัยพบว่า ตุ้งที่ชาวบ้านนำมาถวายนี้ มิได้มีลักษณะเป็นตุ้งผ้าที่ทอขึ้นมาเองหรือตุ้งที่พบเห็นทั่วไปตามท้องถนนภาคเหนือที่มักจะปักไว้ตามถนนหากมีงานปอยหลวง กล่าวคือ เป็นการนำเอาซองพลาสติกขนาดพอดีกับธนบัตรมาเรียงต่อกันและทำลวดลายติดไว้ที่ด้านบน และด้านบนปลาย เพื่อให้มีลักษณะที่คล้ายกับตุ้ง เมื่อศรัทธาประชาชนต้องการถวายวัดก็เพียงแต่ใส่ธนบัตรชนิดต่างๆ ลงไปในซอง จากนั้นจึงเขียนชื่อผู้ถวายติดลงไปบนลวดลาย

ภาพที่ 15 “ตุ้ง” สำหรับถวายวัด

จากการสัมภาษณ์นายนพดล แสงหล้าได้ข้อมูลว่า สาเหตุที่ใช้ตุ้งชนิดนี้มาถวายเนื่องจากมีศรัทธาบางคนได้เห็นการถวายตุ้งชนิดนี้ที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสะดวก ราคาไม่แพง จึงอยากที่จะใช้ตุ้งแบบนี้มาถวายที่วัดไม้ลู่ชนบ่าง จนกลายเป็นความนิยมที่จะถวายตุ้งชนิดนี้กันมากในปัจจุบัน²⁶

ศรัทธาชาวบ้านไม้ลู่ชนทุกเพศ ทุกวัย แต่งกายด้วยชุดเสื้อผ้าที่เรียบง่าย เหมาะสมกับการไปวัด ผู้สูงอายุหิ้วตะกร้าซึ่งภายในเต็มไปด้วยข้าวของที่จำเป็นสำหรับการทำบุญ พิธีเริ่มต้นในตอนเช้าเวลาประมาณ 9.00 น พระสงฆ์และสามเณร จำนวน 7 รูปเริ่มประกอบพิธีตานตุ้ง ใช้เวลาประมาณเกือบ 1 ชั่วโมงจึงเป็นอันเสร็จพิธี ต่อด้วยการประกอบพิธีสืบชะตา

²⁶ สัมภาษณ์ นพดล แสงหล้า, มัคทายก, 15 กุมภาพันธ์ 2553

ภายหลังจากการประกอบพิธีกรรมทุกชั้นตอนเสร็จสิ้นลง ตุงแบบที่เป็นธนบัตรชาวบ้าน บางส่วนก็ถวายวัด บางส่วนก็ให้วัดนำไปแขวนไว้ภายในวิหาร บางส่วนที่ถวายตุงเป็นแบบผ้าก็นำไปแขวนตามต้นไม้ภายในบริเวณวัด เป็นการประดับประดาบริเวณวัดสำหรับรอกการฉลองวิหารในวันรุ่งขึ้น

- ประเพณีทานข้าวใหม่ หรือ ทานข้าวล้นบาตร

ประเพณีทานข้าวใหม่ หรือ ทานข้าวล้นบาตร เป็นพิธีที่ชาวไทลื้อปฏิบัติสืบต่อกันมานานแล้ว มักจะกระทำหลังจากฤดูการเก็บเกี่ยว ก่อนจะนำข้าวไปตำหรือสี โดยการทานข้าวใหม่จะเริ่มในตอนเช้า โดยหนึ่งข้าวใหม่พร้อมทั้งทำอาหารไปทำบุญที่วัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลของการกินข้าวใหม่ไปยังบุพการีผู้ล่วงลับไปแล้ว และเป็นการนำข้าวใหม่ไปถวายพระด้วย²⁷

ประเพณีทานข้าวใหม่ หรือ ทานข้าวล้นบาตร กระทำกันในเดือน 3 ของไทลื้อ คือ ประมาณเดือน ธันวาคมหรือมกราคม ตามปฏิทินสากล สาเหตุที่เรียกชื่อว่า “ข้าวใหม่” เนื่องจากข้าวที่นำมาใช้ถวายวัดเป็นข้าวที่ชาวนาได้เก็บเกี่ยวมาไว้ในยุ้งฉางก่อนจะนำไปสี คำว่า “ล้นบาตร” มาจากมีจำนวนข้าวเปลือก ข้าวสารที่ชาวบ้านนำมาร่วมทำบุญถวายเป็นจำนวนมากจนล้นออกมานอกบาตรที่ทางวัดเตรียมไว้ ความเชื่อเกี่ยวกับการทานข้าวใหม่ ก็เปรียบเสมือนการถวายข้าวที่เก็บเกี่ยวใหม่ให้พระพุทธเจ้าเป็นพุทธบูชา เพื่อความเป็นสิริมงคล ก่อนที่จะนำไปบริโภค²⁸

ก่อนจะถึงวันจริงชาวบ้านไม้ลุงชนก็จะตระเตรียมสิ่งของจำเป็นที่ต้องไปวัด เช่น ข้าวเปลือก ข้าวสาร ซึ่งในปัจจุบันไม่ได้มีการทำนากันในหมู่บ้าน ข้าวสาร ข้าวเปลือกที่ชาวบ้านเตรียมมาบางส่วนก็ต้องซื้อจากตลาดมาเพื่อใช้ถวาย พอเป็นพิธี ดอกไม้ ธูป เทียน ตุงจ้อ น้ำหยาด เป็นต้น บางคนก็เตรียมสำหรับกับข้าวสำหรับให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปด้วยก็มี

เมื่อถึงวันทานข้าวใหม่ ชาวบ้านต่างแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองสวยงาม บ้างก็สวมชุดสีขาวยตามธรรมเนียมการไปวัด เตรียมข้าวของที่จำเป็นเตรียมใส่ในตะกร้า เมื่อไปถึงวัดบางส่วนก็จัดแจง

²⁷ ไทลื้อ อัครลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ไทย, หน้า 119.

²⁸ สัมภาษณ์ นพดล แสงหล้า, มัคทายก, 15 กุมภาพันธ์ 2553.

สำหรับข้าวเพื่อถวายทานให้ญาติพี่น้องก่อน จากนั้นก็นำดอกไม้ ธูป เทียนวางไว้ที่ถาดสำหรับวางดอกไม้และธูป เรียกว่า “ขันศีล” แล้วนำข้าวสาร ข้าวเปลือกที่เตรียมมาวางรวมกันบนเสื่อผ้าใบพลาสติกขนาดใหญ่ที่ทางวัดได้เตรียมไว้แล้ว รอทำพิธี หรือบางคน อาจนำข้าวเปลือก ข้าวสารมากองรวมกันก่อน รอพระสงฆ์ทำพิธีแล้วค่อยถวายทานกับข้าวให้ญาติพี่น้องก็ได้ เมื่ออาจารย์วัดเห็นว่าชาวบ้านได้มาพร้อมกันพอที่จะเริ่มพิธีแล้ว ก็เชิญพระสงฆ์เข้ามาทำพิธี โดยมากอาจเป็น 3 – 5 รูป แล้วแต่เห็นสมควร จากนั้นก็เริ่มทำพิธี กล่าวคำบูชาข้าวใหม่ กรวดน้ำ พระสงฆ์ให้ศีลให้พร เป็นอันเสร็จพิธี แล้วก็นำข้าวที่ทำพิธีแล้วกลับบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคล

ประเพณีทานข้าวใหม่ที่บ้านไม้ลุงชน ได้สะท้อนให้เห็นว่าแม้สภาพสังคมจะเปลี่ยนไป ไม่ทำนาแต่ชาวบ้านก็ยังคงยึดถือและสืบทอดประเพณีเกี่ยวกับการเกษตรไว้ได้ โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบใหม่ตามความเหมาะสม

- ประเพณีทานธรรมมหาปาง

ประเพณีทานธรรมมหาปาง หรือ ตานมหาปาง คือ พิธีเทศน์มหาชาติของชาวไทยลื้อ นิยมกระทำกันในเดือน 11 ของทางเหนือ คือ ประมาณเดือนกันยายน หรืออาจเป็นเดือน 4 ของทางเหนือ ตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ก็ได้ การทานธรรมมหาปางเป็นพิธีทางพุทธศาสนาที่ถือว่ายิ่งใหญ่ ต้องมีการเตรียมข้าวของเครื่องใช้ล่วงหน้ากันหลายเดือน มีรายละเอียดปลีกย่อยมากมาย รวมทั้งมีค่าใช้จ่ายอีกจำนวนมาก การทานธรรมมหาปางมีอันนิสงส์มากเพราะเชื่อว่าผลบุญจะส่งผลต่อไปในภายหน้า

การเตรียมงาน

การเตรียมงานของประเพณีทานธรรมมหาปางของบ้านไม้ลุงชน หากครอบครัวใดประสงค์จะทานธรรมมหาปาง ต้องแจ้งให้ทางวัดทราบล่วงหน้า และครอบครัวนั้นจะต้องจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นซึ่งเชื่อว่าจะนำไปใช้ในภายหน้า รวมทั้งเครื่องไทยทานต่างๆ ให้พร้อมด้วย ก่อนจะถึงวันงานประมาณ 2 – 3 วัน คนในหมู่บ้านที่มีความรู้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และผู้มีจิตศรัทธาจะมาช่วยงานที่บ้านของเจ้าภาพตั้งแต่เช้าตรู่ โดยเชื่อว่าหากได้มาช่วยงานก็ถือว่าได้อานิสงส์อีกทางหนึ่ง

ครัวทาน หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่จำเป็น ได้แก่ เครื่องใช้ในครัวเรือนตามแต่ฐานะของเจ้าภาพ (หม้อ กระทะ กระทิกน้ำร้อน หมอน มุ้ง ตู้อึ่งผ้า เตียนนอน แก้วน้ำ จาน ชาม ช้อน-ส้อม ฯลฯ) “เฮือนตาน” คือ บ้านจำลองหลังเล็ก สำหรับถวายทานไว้ภายนอก โดยของทุกชิ้นต้องเขียนชื่อครอบครัวเจ้าภาพติดให้ครบทุกชิ้น นอกจากครัวตานที่เป็นเครื่องอุปโภคใช้สอยในชีวิตประจำวันต่างๆ ที่จำเป็นแล้ว เครื่องไทยทานที่จำเป็นและขาดไม่ได้ คือ ชุดสังฆทาน แล้วแต่ศรัทธาของเจ้าภาพจะจัดหา อาจซื้อเป็นชุดสังฆทานสำเร็จรูป หรือจัดเองก็ได้ บาตร ตาลปัตร ผ้าไตรจีวร และกัณฑ์เทศน์สำหรับเจ้าภาพถือนำขบวน เครื่องปัดเป่าจามร รูปปั้นนกกยุงจำลอง 1 คู่ รูปปั้นช้าง ม้า จำลอง อย่างละ 1 ตัว ที่ขาดไม่ได้คือ ปราสาท (ผาสาด) สำหรับให้พระสงฆ์เข้าไปนั่งเพื่อเทศน์ธรรม ซึ่งชาวบ้านที่มีฝีมือต้องช่วยกันหาไม้และตกแต่งปราสาทให้สวยงามก่อนนำไปใช้เทศน์ธรรม และ หอพระอุทิศ ซึ่งเป็นเรือนไม้ไผ่ขนาดความสูงประมาณ 1.5 เมตร ภายในมีข้างของเครื่องไทยทานใช้ที่จำเป็น เช่น บาตร (ขนาดเล็ก) ผ้ากุ่ม (จีวรผืนเล็ก) เป็นต้น จำนวนอย่างละ 4 เมื่อจัดเตรียมเครื่องไทยทานและตกแต่งหอพระอุทิศเสร็จเรียบร้อยแล้ว วันที่มีการแห่เครื่องไทยทาน ก็จะนำหอพระอุทิศเข้าร่วมขบวนแห่ไปด้วย จากนั้นจึงนำไปตั้งไว้ที่ปากทางเข้าบ่อนุโบสถวัด

นางแสงจ้อย ชัยนวล เล่าว่าความเชื่อพระอุทิศของชาวไทลื้อ ก็คือ เทวดาที่ช่วยปกป้องคุ้มครองเมื่อมีศาสนพิธี เชื่อว่าพระอุทิศอาศัยอยู่ที่แม่น้ำ หากเป็นที่ลึบสองพันนาจะมีพิธีอัญเชิญพระอุทิศเข้ามาร่วมพิธีกรรม โดยใช้วิธีการเสี่ยงทายโดยเอาไม้มาปักไว้ที่ริมแม่น้ำ อาจารย์ผู้ทำพิธีก็จะว่าคาถาอัญเชิญหากระดับน้ำเพิ่มขึ้น (สังเกตจากไม้ที่ปักไว้) แสดงว่า พระอุทิศได้รับทราบแล้ว²⁹

²⁹ สัมภาษณ์ แสงจ้อย ชัยนวล, ผู้สูงอายุชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน, 27 กันยายน 2552.

ภาพที่ 16 หอพระอุปคุต

ของจำเป็นอีกอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้ คือ ผูกธรรมเรื่อง พระเวสสันดร ซึ่งเจ้าภาพได้ให้ผู้ที่มีความรู้จารลงบนใบลานที่มีจำหน่ายอยู่แล้วให้ครบตามจำนวนกัณฑ์เทศน์ และเหล่าไม้ไผ่ขนาดประมาณ 20 เซนติเมตร แทนจำนวนผูกในแต่ละกัณฑ์ใส่ไว้ในถังสังฆทานสำหรับถวายวัด

ในขบวนแห่ นอกจากเครื่องอุปโภค เครื่องไทยทานที่จำเป็นแล้วก็มี “ตุง” ทั้งตุงจ่อสำหรับปักระหว่างทางเดินที่ออกจากบ้านจนถึงวัด ตุงรูปสัตว์ (เสือ กับ พญานาค) และตุงยาวสำหรับถือในขบวนแห่ ร่มเงิน – ร่มทอง (จ้องเงิน – จ้องคำ) พุ่มดอกไม้พันดง** ต้นสำหรับเสียบปัจจัยถวาย

* ความเชื่อเกี่ยวกับตุงรูปสัตว์นี้มีเรื่องเล่าสืบต่อๆ กันมาว่า สมัยสัตว์พูดได้เมื่อชาวบ้านมีจิตศรัทธาที่จะเป็นกฐินถวายทาน พวกสัตว์ต่างๆ เช่น งูและตะขาบและสัตว์อื่นๆ ก็มักจะขอเดินทางไปทำบุญด้วย ทำให้ชาวบ้านกลัวสัตว์จะทำร้ายจึงให้ขบวนแห่กฐินไปทอดที่วัดไกลๆ ทำให้สัตว์เล็กๆ เช่น งู หรือตะขาบไม่สามารถติดตามขบวนกฐินไปได้ ถึงกับอกแตกตายเสียก่อนที่จะได้ทำบุญ พญาสัตว์ที่เป็นหัวหน้าของสัตว์เล็กๆ เหล่านี้จึงได้ขอร้องมนุษย์ว่า ถ้าหากจะมีการทำบุญที่ไหนทั้งใกล้และไกล ขอให้ทำเป็นตุง (ธง) รูปของสัตว์ เช่น ตะขาบและงู แห่ไปในขบวนด้วย ซึ่งชาวบ้านก็ตกลงจึงปรากฏว่ามีธงรูปงูและตะขาบจนกระทั่งบัดนี้, ดูเพิ่มเติมใน จารุวรรณ พรมวัง, การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางประการของชาวไทยลื้อ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 110 – 111.

** ทำมาจากเงิน นำมาตีให้แบนแล้วรีดเป็นแผ่นให้บางที่สุด ตัดเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 2x2 เซนติเมตร นำมาเสียบกับไม้แหลมพันก้านสีเขียวแล้วเสียบเม็ดโฟมปิดอีกชั้นหนึ่งให้ครบจำนวนหนึ่งพันก้าน แล้วนำไปเสียบกับต้น

วัด ตามแต่กำลังทรัพย์และศรัทธาของเจ้าภาพ ทั้งดอกไม้พันทงและต้นปัจจัยจะมีเครื่องอุปโภค
ห้อยอยู่รอบๆ ที่ด้านล่าง

ภาพที่ 17 พุ่มดอกไม้พันทง (สีเขียว) และ ต้นปัจจัยรวมทั้งเครื่องอุปโภคถวายวัด

วันดาครว ที่บ้านเจ้าภาพนอกจากจะต้องจัดเตรียมสิ่งของที่จำเป็นสำหรับถวายทานไว้
ภายนอกแล้ว โดยมารยาทเจ้าภาพต้องเตรียมสำหรับกับข้าว ผลไม้ ของหวานสำหรับผู้มาช่วยงาน
เพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณและน้ำใจเล็กๆ น้อยๆ ให้กับผู้ที่มาร่วมงานด้วย อาหารส่วนใหญ่ก็
เป็นอาหารพื้นบ้าน เช่น ข้าวซอยน้ำเงี้ยว ข้าวเงี้ยวหรือข้าวกั้นจิ้น ข้าวแรมพื้น ข้าวต้มเขาควย
 เป็นต้น ผู้ที่มาช่วยเจ้าภาพจัดเตรียมอาหารส่วนใหญ่เป็นกลุ่มแม่บ้าน แม่ค้าที่ขายกับข้าวอยู่ที่
ตลาดไม้ดุงชน แม้กระทั่งวันที่มีการแห่ขบวน แม่บ้านกลุ่มนี้ก็ยังคงอยู่ร่วมงาน นอกจากจะเป็นการ
แสดงถึงน้ำใจอันดีงามแล้ว ยังถือว่าเป็นการเอาบุญทางหนึ่งด้วย

วันทานธรรมมหาปาง

ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมประเพณีทานธรรมมหาปาง เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2552 ซึ่งเป็น
วันแห่ครวทานเข้าวัด อีก 2 วันถัดมาจึงเป็นวันเทศน์มหาชาติ โดยนิมนต์พระสงฆ์จากวัดต่างๆ ใน
อำเภอแม่สายเปลี่ยนกันมาเทศน์ธรรม

เช้าวันแห่ครัวทาน เริ่มขึ้นเมื่อเวลา 9.00 น. ขบวนเริ่มต้นจากบ้านของเจ้าภาพ ครัวทาน บางอย่างซึ่งมีขนาดใหญ่ เช่น เตียงนอน ตู้อึ่งผ้า ตู้อึ่งน พัดลม ทีวี ดอกไม้พ่นดง ต้นบัวจ้อย เป็นต้น จะขนขึ้นวางไว้บนท้ายรถกระบะ แล้วค่อยๆ ขับแห่ไปรอบถนน ขบวนเริ่มจากเจ้าภาพ ถือบาตร ตาลบัตร์ ผูกธรรม ผ้าไตร ตามด้วยจ้องเงิน จ้องคำ ตุงขาวสามเหลี่ยมรูปเสือกกับพญานาค ตุงขาว ซึ่งถือพ่อเฒ่า – แม่เฒ่าที่มาร่วมงานแต่งกายด้วยชุดสีขาว ขบวนอึ้ง มองเซิง ดีให้เกิดความ สนุกสนาน ครึกครื้นระหว่างทาง โดยกลุ่มแม่บ้านแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองสวยงาม และเครื่อง ไทยทานทั้งหมดที่ขนขึ้นรถกระบะแล้ว ในการเดินแห่ครัวทานจะมีมคทายก เดินนำไปก่อนเพื่อปัก ตุงจ้อระหว่างทางตั้งแต่ออกจากบ้านเจ้าภาพ จนกระทั่งถึงปากทางเข้าวัดเพื่อบอกให้ทราบว่าจะมี การแห่ขบวนที่เป็นงานบุญ

ภาพที่ 18 ขบวนแห่ทานธรรมมหาปาง

เมื่อถึงปากทางเข้าวัดไม้ลุงชน ศรัทธาชาวบ้านไม้ลุงชนก็จะมาร่วมต้อนรับโดยการโปรย ข้าวตอกใส่ขบวนและเครื่องไทยทานที่จะนำถวายวัด แสดงถึงจิตศรัทธาที่ต้องการร่วมอนุโมทนา บุญในครั้งนี้ เจ้าภาพจะแห่รอบวิหารอีก 3 รอบก่อนนำเครื่องครัวทานทั้งหมดขึ้นไปจัดตกแต่งไว้ บนวัด หลังจากชนครัวทานทั้งหมดเข้าไปไว้ในวิหารแล้วก็ได้จัดตกแต่งทั้งบริเวณปากทางเข้า วิหารและภายในวิหาร ที่บริเวณปากทางเข้าวิหารที่บันไดมีสัญลักษณ์ คือ ตุงขาวสามเหลี่ยมรูป สัตว์ และตั้งหอบพระอุปคุตไว้ที่ปากทางเข้าวิหาร ซึ่งบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ได้กล่าววว่า ชาวไทลื้อมี

ความเชื่อของพระอุปัชฌาย์ว่าเป็นเทวดารักษาแม่น้ำคงคา มหาสมุทร เดิมมีอยู่ 4 องค์ด้วยกัน บางคนว่ามีอุปัชฌาย์อยู่ 8 องค์ นับถือว่าเป็นผู้อำนวยความสุขทั้งหลายให้มนุษย์ ผู้ใดทำบุญอุทิศสิ่งของไปให้แก่อุปัชฌาย์ ย่อมจักประสบแต่ความสุขสวัสดิมีโชค และมีชัยชนะต่ออุปสรรคต่างๆ ที่มาขัดขวางต่อการงาน การถวายทานนี้เพื่อให้อุปัชฌาย์ช่วยอุทิศบุญกุศล³⁰

ภายในวิหารนอกจากเครื่องไทยทานทั้งหมดจะถูกจัดเรียงไว้อย่างเป็นระเบียบแล้ว สัญลักษณ์สำคัญ คือ ปราสาทสำหรับพระสงฆ์หนึ่งเทศน์ธรรม ที่บริเวณหน้าปราสาทตกแต่งด้วยดอกไม้พืชมงคล เครื่องอุปการที่เกี่ยวกับการทานธรรมมหาปางทุกชนิด มีการนำเอาต้นกล้วยที่มีผลกล้วยออกเป็นเครือมาพันด้วยกระดาษเงิน กระดาษทอง ต้นอ้อย มะพร้าว ตุงข้าวทาส ชาย – หญิง ช้าง ม้า จำนวนอย่างละหนึ่งพันมาตกแต่งหน้าปราสาท

ภาพที่ 19 การตกแต่งปราสาทภายในวิหารวัดไม้ลุงชน

เมื่อเจ้าภาพและผู้ที่เกี่ยวข้องมาร่วมงานได้ตกแต่งปราสาท และภายในวิหารเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เจ้าภาพก็ได้เชิญให้ผู้ที่เกี่ยวข้องมาร่วมงานทุกคนรับประทานอาหารที่วัดไม้ลุงชน และในประเพณีทานธรรมมหาปางนี้ศรัทธาผู้สูงอายุบางคนก็ได้ถือโอกาสนั้นนอนที่วัดเพื่อฟังพระสวดเทศน์ตลอด 2 วัน ก็มี โดยมีลูกหลานคอยดูแลทำกับข้าวใส่ปั้นโตมาให้ที่วัด

³⁰ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547), หน้า 218.

ภาพที่ 20 ผู้สูงอายุบางคนมานอนฟังเทศน์ธรรมที่วัด

พิธีทานธรรมมหาปางแบ่งเป็น 3 วัน ในวันแรกจะเริ่มขึ้นในเวลาเย็นประมาณ 16.00 น. พระสงฆ์จึงจะเริ่มพิธี โดยเริ่มจากการสวดมนต์รับศีล และเริ่มการเทศน์มหาชาติประมาณ 3 กัณฑ์

เข้าวันที่สอง จะมีการใส่บาตรพระอุปัชฌ์ คือ นำอาหาร ดอกไม้ มาถวายพระอุปัชฌ์ และมีการถวาย “ข้าวพันก้อน” แก่พระพุทธรูป จากนั้นก็เหมือนกับการมาทำบุญทั่วไป จากนั้นก็เริ่มการเทศน์มหาชาติกัณฑ์ต่อไป โดยมีพระสงฆ์จากวัดต่างๆ ที่เจ้าภาพนิมนต์มาผลัดเปลี่ยนมาเทศน์กันตลอดวันตลอดคืน เข้าวันสุดท้าย เป็นวัน “หยาดน้ำ” หรือวันกรวดน้ำ อุทิศส่วนกุศล ผลบุญอันยิ่งใหญ่ของการนั่งฟังเทศน์มหาชาติทั้งวันทั้งคืน ไปให้เจ้ากรรมนายเวร รวมทั้งญาติพี่น้องที่ได้ล่วงลับไปแล้ว ลูกหลานของผู้สูงอายุบางคน จึงมาร่วมพิธีในวันดังกล่าวด้วย

การจัดทานธรรมมหาปางแต่ละครั้งถือเป็นเรื่องสำคัญ เนื่องจากมีข้าวของบางอย่างที่ต้องเตรียมการมาเป็นเวลานาน เจตนาอันแน่วแน่ของเจ้าภาพที่จะทานถวายวัดและยังผลบุญต่อครอบครัวไปในภายหน้า และเป็นงานบุญที่บริสุทธิ์แสดงให้เห็นถึงน้ำใจไมตรีของคนในหมู่บ้าน ความร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจอันดี ทั้งศรัทธาอันแรงกล้าของพุทธศาสนิกชนที่มีเจตนาอันบริสุทธิ์ แน่วแน่ที่จะดำรงตนอยู่ในศีลในธรรม สืบทอดพระพุทธศาสนา เพราะมีโอกาสไม่บ่อยนักที่จะมี

* ข้าวเหนียวนำไปคลุกกับงา บั๊นเป็นก้อนเล็กๆ นำมาใส่บาตร หรือ ถาดที่ทางวัดเตรียมไว้ให้ มีจำนวนหลายก้อน จึงเรียกว่า ข้าวพันก้อน (คือ จำนวนหนึ่งพัน)

เจ้าภาพจัดประเพณีทานธรรมาปาถ ดังนั้น อานิสงส์ของการทานธรรมาปาถจึงเป็นมหากุศลที่แผ่ไปทั้งเจ้าภาพ และผู้ที่เข้าร่วมงานทุกคน

- ประเพณีเข้าพรรษาและออกพรรษา

ประเพณีเข้าพรรษาและออกพรรษาของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน ได้ยึดถือเอาตามปฏิทินสากลของไทย คือ เข้าพรรษาในเดือนกรกฎาคม และออกพรรษาประมาณเดือนตุลาคม

ในวันเข้าพรรษาและออกพรรษาจะพบพุทธศาสนิกชนไม่เฉพาะแต่ชาวไทลื้อเท่านั้น แต่ประชาชนที่เป็นศรัทธาวัดไม้ลุงชน ต่างเตรียมอาหารและสิ่งของเพื่อนำไปทำบุญ อุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เรียกว่า การदानขันข้าว ในภาคเช้า ที่บริเวณลาดวัดมีการจุดเทียนลดเคราะห์ทั้งในวันเข้าพรรษาและออกพรรษาเช่นเดียวกับวันพญาวัน (15 เมษายน) ด้วย

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามทั้งหมดทำให้ได้ทราบถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม ของบ้านไม้ลุงชนทั้งในอดีตสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน และทำให้เห็นว่าที่บ้านไม้ลุงชนซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกับชายแดน มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่อย่างหลากหลาย และเข้ามาอยู่ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ในการรับรู้ของคนทั่วไปคือ เป็นหมู่บ้านที่มีทั้งชาวไทลื้อและชาวไทยใหญ่อาศัยอยู่ปะปนกัน แต่พบลักษณะทางวัฒนธรรมและกลุ่มของชาวไทลื้อโดดเด่นกว่า วัฒนธรรมบางอย่างยังคงมีการสืบทอดไว้อยู่ บางอย่างแม้มีการสืบทอดแต่ก็ได้ปรับเปลี่ยนขั้นตอนกระบวนการ สัญลักษณ์บางอย่างตามบริบทสังคม ซึ่งก็เป็นลักษณะธรรมชาติของวัฒนธรรมที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลง

บทที่ 3

พลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้าน

กลุ่มชาติพันธุ์ไทส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในอาณาบริเวณที่เป็นชายแดนติดต่อกันระหว่างประเทศไทย ลาว พม่า จีนและเวียดนาม สถานภาพทางการเมืองของดินแดนเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยแต่สิ่งที่คงไว้คือวัฒนธรรมร่วมและขนบธรรมเนียมประเพณี อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งตายตัวจากอดีตยาวนานจนถึงปัจจุบัน มีการปรับเปลี่ยนทั้งจากภายในและการตอบสนองจากภายนอกก่อเกิดลักษณะทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย และแตกต่างในกลุ่มของวัฒนธรรมด้วยกันเอง¹

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านของบ้านไม้ลุงชน เป็นวัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับบริบท เพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคมและจิตใจของมนุษย์ ในบทนี้ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม คือ พิธีกรรมสำคัญในรอบปีที่เกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านบ้านไม้ลุงชน จำนวน 3 พิธี รวมทั้งเข้าร่วมสังเกตผู้เข้ามาไหว้ที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงในวันปกติ เพื่อจะวิเคราะห์ในประเด็นเรื่องพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ที่บ้านไม้ลุงชน โดยจะแยกการนำเสนอเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกจะกล่าวถึงความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีอารักษ์ของชาวไทลื้อที่สิบสองปันนา และส่วนที่ 2 จะเป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นพลวัตของความเชื่อเกี่ยวกับผีอารักษ์ในบริบทของบ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัด เชียงราย

3.1 ความเชื่อดั้งเดิมและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ของชาวไทลื้อที่สิบสองปันนา

แม้ชาวไทลื้อจะนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับคนไทยหลายๆ กลุ่ม และเลื่อมใส ศรัทธาในศาสนาพุทธมาก แต่ชาวไทลื้อก็นับถือผีควบคู่กันไปด้วย

3.1.1 ความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ของชาวไทลื้อที่สิบสองปันนา

สังคมของชาวไทลื้อทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับเมืองล้วนมีความเชื่อเรื่องผี เห็นได้จากความเชื่อเรื่องการนับถือผีของชาวไทลื้อถูกผนวกเข้ากับ “ฮี้ตบ้านคลองเมือง” คือ เมื่อตั้งหมู่บ้าน

¹ วิถีไทเขิน เชียงตุง (เชียงใหม่: โครงการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาประเทศเพื่อนบ้าน, 2550), หน้า 51.

แล้วต้องตั้งนายบ้านปกครองและในขณะเดียวกัน ต้องตั้งใจบ้านและเทวดาบ้านคู่กันไป ยรรยง จิระนคร และ รัตนพร เศรษฐกุล กล่าวว่า ในพิธีเลี้ยงผีจะไม่นำพระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับ เพราะถือว่านอกรวมเนียมพุทธ นอกจากพิธีเลี้ยงใจบ้าน ซึ่งถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นพิธีกรรมแบบ พุทธ ไม่มีการเซ่นสังเวย แต่นำอาหารปรุงสำเร็จพร้อมดอกไม้ธูปเทียนมาถวาย²

ภาพที่ 21 แม่เฒ่าชาวไทลื้อที่สืบสองพันนาเช่นไหว้ “ใจบ้าน”³

ในระดับหมู่บ้านเทวดาบ้านได้รับการเซ่นสรวง เรียกว่า “เลี้ยงบ้าน” ทุกหมู่บ้านจะมีหอ ผีบ้านหรือเทวดาบ้านของตนเอง ในระดับเมืองก็มีผีเมือง เทวดาเมือง จำนวนมากน้อยแตกต่างกัน ไปแต่ละเมือง สถานที่สำคัญอย่าง หนอง บึง ต้นไม้ใหญ่ ทุ่งนา ภูเขา ป่าไม้หรือแม้แต่ศาสนสถาน อย่างวัดหรือธาตุก็มีผีอารักษ์คอยคุ้มครอง⁴ แม้ชาวไทลื้อที่สืบสองพันนาในปัจจุบันจะนับถือพุทธ ศาสนา แต่กว่าที่ชาวไทลื้อจะยอมรับนับถือพุทธศาสนาและมีวัดประจำหมู่บ้านก็เป็นไปอย่าง ยากลำบาก ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างเชื่องช้า สภาพทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ห่างไกล เข้าถึงได้ยาก ทำให้อิทธิพลความเชื่อเรื่องผียังคงดำรงอยู่ได้

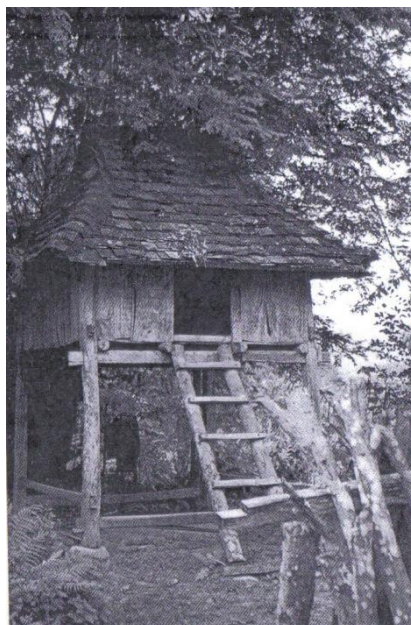
จากการสัมภาษณ์ชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน เกี่ยวกับอารักษ์บ้านที่สืบสองพันนาได้ทราบว่า ตามความเชื่อของชาวไทลื้อโดยทั่วไป อารักษ์บ้าน หรือเรียกว่าเสื่อบ้าน ผีบ้าน หรือเทวดาบ้าน

² ยรรยง จิระนคร รัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สืบสองพันนา (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวัฒนธรรม, 2544), หน้า 234.

³ ภาพจาก ยรรยง จิระนคร รัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สืบสองพันนา, หน้า 221.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 224.

จะสถิตอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ใกล้ๆ หมูบ้าน เรียกกันว่า “ดงเสือ” หรือ “ดงเทวดาบ้าน” แต่ละหมู่บ้านจะมีดงเสืออยู่ สร้างด้วยไม้ไผ่ขนาดเล็กอยู่ในดง ทุกปีจะมีการ “เลี้ยงดงบ้าน” ปีละ 1 ครั้ง⁵

ภาพที่ 22 หอเสือบ้านที่เมืองฮ่า สิบสองปันนา⁶

ยรรยง จิระนครได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องอารักษ์บ้านหรือเสือบ้านที่สิบสองปันนาของชาวไทลื้อแล้วว่า หมูบ้านส่วนใหญ่จะมีเสือบ้านอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ต้นใดต้นหนึ่งในป่าดงหย่อมเล็กๆ และส่วนใหญ่มีประวัติหรือตำนานความเป็นมา เช่น บ้านใต้เมืองเฮม (เมืองฮ่า) เป็นหมูบ้านที่ตั้งขึ้นโดยชาวเชียงทอง เจ้าเมืองเชียงทองได้ประทานเสือบ้านให้ผู้นั้นมาตั้งเพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้ความอุปถัมภ์คุ้มครองแก่หมูบ้านที่จะมาตั้งใหม่ หมูบ้านนี้เลยถือเอาเจ้าเชียงทองเป็นเสือบ้าน และเอาเสือบ้านเจ้าเชียงทองเป็นสัญลักษณ์ของเสือบ้านเวลาทำพิธีบวงสรวง⁷ ส่วนผีอารักษ์ระดับเมืองพบว่าแต่ละเมืองก็จะมีผีเมืองเทวดาเมืองจำนวนมากน้อยแตกต่างกันไป อารักษ์เมืองส่วนใหญ่จะเป็นกษัตริย์ที่มีความเก่งกล้าสามารถ เมื่อตายไปก็ได้รับยกย่องให้เป็นผู้ปกป้องดูแลรักษาบ้านเมือง บางองค์ก็เป็นเชื้อสายกษัตริย์แต่ความประพฤติไม่ดีมักปล้นฆ่าชาวเมืองก็ยิ่งได้รับการยกย่องให้เป็นเทวดาเมือง เพราะเชื่อกันว่าถ้าเป็นผีแรงมีอิทธิฤทธิ์มาก ก็สามารถคุ้มครองป้องกันสมาชิกของ

⁵ สัมภาษณ์ แสงจ้อย ชัยนวล, ชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน, สัมภาษณ์ 11 ตุลาคม 2553

⁶ ภาพจาก ยรรยง จิระนคร รัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา, หน้า 225

⁷ ยรรยง จิระนคร, ผีเรือน และเสือบ้าน เสือบ้านของไทลื้อสิบสองปันนา (เอกสารอัดสำเนา), หน้า 5.

ชุมชนจากผีป่าและผีนอกระบบอื่นๆ ได้⁸ และต้องมีการประกอบพิธีเลี้ยงผีเมือง เรียกว่า เลี้ยงเมือง ทุกๆ ปีเช่นกัน มีรายละเอียดแตกต่างกันไปในแต่ละเมือง

3.1.2 พิธีเลี้ยงผีอารักษ์ของชาวไทลื้อที่สิบสองพันนา

ความเชื่อเรื่องการนับถือผีของชาวไทลื้อที่สิบสองพันนาเห็นได้อย่างเด่นชัดในพิธีเลี้ยงผี ซึ่งมีทุกระดับตั้งแต่ระดับครัวเรือน หมู่บ้าน ไปจนถึงระดับเมือง พิธีเลี้ยงผียังได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและโครงสร้างสังคม

ในพิธีกรรมการเลี้ยงผีอารักษ์ระดับเมืองที่สิบสองพันนา อารักษ์ระดับเมืองจะเกี่ยวข้องกับตำนานการสร้างเมือง เป็นกษัตริย์ผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง เมื่อตายไปจึงได้รับการยกย่องให้เป็นผีอารักษ์ประจำเมือง

ยรรยง จิระนครและรัตนพร เศรษฐกุลได้ให้รายละเอียดของพิธีเลี้ยงอารักษ์เมืองโดยแต่ละเมืองจะมีพิธีเลี้ยงผีอารักษ์ที่แตกต่างกันไป ที่เมืองเชียงรุ่งผีเมืองที่สำคัญ คือ อาระวะกะไฮดา ประกอบพิธีปีละ 3 ครั้ง ครั้งละ 3 แห่ง แห่งละ 3 วัน ในการประกอบพิธีจะใช้ ควาย วัว หมู อย่างละ 1 ตัว พิธีจริงๆ มีเฉพาะวันแรก ผู้ทำพิธีคือ พญาหลวงแขกและพญาหลวงบังคม มีการร้องคำขับหน้าหอคำพร้อมทั้งการเล่นระรึนต่างๆ ส่วนพิธีเลี้ยงอารักษ์เมืองที่เมืองฮ่าจะประกอบพิธีช่วงปลายเดือน 11 ต้นเดือน 12 จำนวน 2 วัน ผีอารักษ์เมืองที่สำคัญของเมืองฮ่า เช่น เทวดา ซ้างเผือก เจ้าหลวงคำแดง เทวดาเจิงเอียง เทวดาแต่นไฮ้ เป็นต้น สัตว์ที่ใช้ในการประกอบพิธีคือ ควายปอน หรือ ควายเผือก 1 ตัว ควายดำ 2 ตัว หมู 4 ตัว ขั้นตอนประกอบพิธี มีการเก็บเงินจากชาวเมืองเพื่อซื้อสัตว์ ทางเข้าเมืองจะติดตาแหลว วันแรกฆ่าควายดำ 2 ตัว วันที่ 2 ฆ่าควายปอน ลักษณะการตายของควายจะใช้บอกอนาคตบ้านเมือง ผู้ประกอบพิธีคือ หมอเมืองแต่งกายด้วยชุดสีแดงและมีหนอนางปั้นข้าวถวายเทวดา⁹

จากตัวอย่างพิธีเลี้ยงอารักษ์เมืองของเมืองเชียงรุ่งและเมืองฮ่า รวมทั้งพิธีเลี้ยงผีอารักษ์เมืองต่างๆ สรุปได้ว่า แต่ละเมืองก็จะมีจำนวนอารักษ์แตกต่างกันไป เช่น ที่เมืองฮ่า ผีเมืองได้แก่

⁸ ยรรยง จิระนคร รัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สิบสองพันนา. หน้า 228.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

เทวดาข้างเผือก เจ้าหลวงคำแดง เทวดาแต้ไน้ เทวดาท้าววา เทวดาแกน เทวดาเจิงเอ็ง ฯลฯ เมืองหลวง ผีเมืองได้แก่ พญาหลวงหมวก คำสามล้าน พญาหลวงคำแดง เจ้าฟ้าคำแดง เจ้าข้างเผือก เจ้าหลวงหาญ ฯลฯ เป็นต้น แต่ละเมืองก็กำหนดช่วงเวลาในการประกอบพิธีที่ต่างกัน แต่โดยมาก จะกระทำในช่วงฤดูฝนเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ ผู้ประกอบพิธีเลี้ยงอารักษ์เมืองว่า “หมอมเมือง” จะแต่งกายด้วยชุดสีขาว หรือสีแดงแล้วแต่เมือง และอาจมีข้อห้ามสำหรับผู้ที่เข้าร่วมพิธีว่าห้าม แต่งกายด้วยชุดสีเดียวกับหมอมเมือง และในการเลี้ยงอารักษ์เมือง ของทุกเมืองที่สิบสองปันนาจะใช้ “สัตว์” ชนิดต่างๆ ในการเลี้ยง ได้แก่ ควาย วัว หมู อาจจะมีการกำหนดลักษณะเฉพาะของสัตว์ที่ใช้เลี้ยง เช่น ควายดำ ควายปอนหรือควายเผือก ควายหนุ่มไม่มีตำหนิ เป็นต้น ขั้นตอนในการประกอบพิธีของแต่ละเมืองก็จะมีรายละเอียดที่ปลีกย่อยลงไปอีก เช่น มีเพศฆาตประหารสัตว์ การตายของสัตว์จะเป็นการทำนายเหตุการณ์บ้านเมือง เป็นต้น¹⁰

ผู้วิจัยได้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับพิธีเลี้ยงผีอารักษ์เมือง จากการสัมภาษณ์ตาลคำ จันธิมา และแสงจ้อย ชัยนวล ซึ่งได้กล่าวถึง “นางบ้านข้าว” หรือ “นางบ้านข้าว” ซึ่งมีบทบาทในการเลี้ยงผีอารักษ์ระดับเมือง วิธีการเสีงทายเลือกนางบ้านข้าว คือ เลือกจากหญิงสาวพรหมจารี โดยเอา “เสื้อปัด” หรือ เสื้อผ้าของผู้หญิงสาวชาวไทลื้อ มากองรวมกัน จากนั้นหมอมเมืองจะใช้ไม้เกี่ยวเอาเสื้อปัดขึ้นมา 2 ตัว เป็นของใครก็รับหน้าที่เป็นนางบ้านข้าว¹¹ ยรรยง จิระนครได้ระบุถึงหน้าที่ของ “นางบ้านข้าว” หรือ “นางบ้านข้าว” คือ ทำอาหารเลี้ยงเจ้าเมือง โดย “นางบ้านข้าว” จะมีหนึ่งหรือสองคนก็ได้ มีบทบาทแสดงเป็นคู่ครองสมมติของอารักษ์เมืองทำหน้าที่ปรุงอาหารเช่นไหว้เลี้ยงอารักษ์เมือง¹²

ในระดับหมู่บ้าน ก็มีพิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านจะกระทำในเดือน 8 ก่อนทำนา (ราวเดือน มิถุนายน) เนื่องจากช่วงเวลาในการประกอบพิธีซึ่งจะทำก่อนทำนาการเลี้ยงผีอารักษ์ในระดับหมู่บ้านจึงมีบทบาทในการขอฝนด้วย พิธีเลี้ยงอารักษ์บ้านที่สิบสองพันนาคือ นางตาลคำ จันธิมาได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ที่สิบสองพันนาจะมีการเลี้ยงที่ดงเสื้อบ้านปีละ 1 ครั้ง เมื่อถึงเวลาจะเรียกว่า “กำบ้าน” คือ ห้ามออกนอกหมู่บ้าน และห้ามทำงานทุกอย่าง ชาวบ้านจะเลือกไก่ตัวที่ค่อนข้างอ้วน คราวเรือนละ 1 ตัว เอาไปฆ่าและต้มให้สุกที่ดงเสื้อ ทำพิธีกันจนเสร็จเรียบร้อย ก็จะมีปืนบอก

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

¹¹ สัมภาษณ์ ตาลคำ จันธิมาและแสงจ้อย ชัยนวล, ชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน, 10 ตุลาคม 2553.

¹² ยรรยง จิระนคร, ผีเรือน และเสื้อบ้าน เสื้อเมืองของไทลื้อสิบสองพันนา (เอกสารอัดสำเนา), หน้า 5.

ให้คนในหมู่บ้านรู้ว่าพิธีเลี้ยงอารักษ์บ้านเสร็จสิ้นแล้ว จึงจะสามารถทำงานได้ตามปกติ เมื่อเสร็จสิ้นพิธีเลี้ยงเสื่อบ้านที่ตั้งเสื่อบ้านแล้ว ชาวบ้านก็จะไป “จิงไหล” คือ ตัดไม้จากดงเสื่อบ้านเอาไปเป็นพินกัน ซึ่งเป็นธรรมเนียมของชาวบ้านที่สืบสองพันนาหากแมกิงไม้จะหักลงมา แต่ถ้าไม่ได้ทำพิธีเลี้ยงเสื่อบ้านก็ไม่ให้มาเอาไม้ หากจะเอาไม้ไปทำพินได้ก็ต่อเมื่อทำพิธีเลี้ยงอารักษ์บ้านแล้วเท่านั้น ดังนั้นในปีหนึ่งๆ จะสามารถตัดไม้เอาไปทำพินได้ 1 ครั้งเท่านั้น¹³

แสงจ้อย ชัยนวล ได้ให้ข้อมูลผู้วิจัยเพิ่มเติมว่า การเลี้ยงอารักษ์บ้านที่บ้านแม่แต่นั้นเลี้ยงกันในเดือน 8 เพื่อขอฝน แต่จะเลี้ยงด้วยควายหนึ่งตัว เลือกลงเอาตัวที่มีเขาสวยๆ เอาควายไปอาบน้ำชำระล้างให้สะอาด แล้วผูกไว้ที่หอเสื่อบ้าน 1 คืน มีช่างขับมาขับร้องเพลงให้ฟัง วันรุ่งขึ้นจึง “เข้ากรรม” คือ งดเว้นการทำงานทุกอย่าง มีการทำพิธีฆ่าควายกันที่ตั้งเสื่อบ้าน บ้านเรือนแต่ละหลังก็จะห้อยพริกแห้ง เกลือ ที่หัวบันไดหน้าบ้าน เพราะเชื่อว่าผีอารักษ์บ้านจะมาเอาเพื่อไปกินกับเนื้อควาย จนกระทั่งเวลาเพลหรือประมาณเที่ยงวันก็จะมีกรวยปืนเป็นสัญญาณบอกว่าพิธีเสร็จสิ้นแล้ว ชาวบ้านก็กลับไปทำงานตามปกติและตกกลางคืนก็จะมีกรวยเอาเนื้อควายที่เหลือจากการเลี้ยงอารักษ์บ้านมาแบ่งกัน นอกจากนี้ หากคนในหมู่บ้าน “เห็ดผิด” หรือกระทำความผิดตามฮีตคองต้องให้คนผู้นั้นเอาไก่ต้มสุกไปเลี้ยงที่ตั้งเสื่อเป็นการขอขมา เรียกว่า “ไปส่องผี”¹⁴ ดังนั้น พิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านที่สืบสองพันนาจากคำบอกเล่าของตาลคำ จันธิมาและแสงจ้อย ชัยนวลจึงมีบทบาทในแง่ของการขอฝนและการขอขมาต่ออารักษ์บ้าน ทำให้เห็นถึงความสำคัญของพิธีกรรมในฐานะที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของหมู่บ้านที่ชาวบ้านจะต้องปฏิบัติตาม และยังคงพันอยู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในสมัยนั้นที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติ และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวไทลื้อ

ยรรยง จิระนครยังได้กล่าวถึงผู้ที่มีบทบาทสำคัญในพิธีเลี้ยงเสื่อบ้านก็คือ เจ้าน้ำ ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่หามือหาฤกษ์ “กรรมบ้าน” คือ เอาตาแหลวปักทางเข้าออกประตูหมู่บ้าน คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า เพื่อทำพิธี “เลี้ยงเสื่อบ้าน” พ่อเจ้าเรือนหรือชายผู้เป็นตัวแทนของแต่ละครัวเรือนจะเอาไก่หนึ่งตัวและเทียน – เหล้า – ข้าวหนึ่ง กับทั้งกระทะ ฟืนไปยังดงเสื่อแต่เช้าตรู่ ฆ่าและต้มไก่ที่นั่นแล้วเช่นไหว้ เสร็จแล้วก็พากันทำกินที่ตั้งเสื่อ บางหมู่บ้านอนุโลมให้นำกลับไปกินที่เหย้าเรือนได้¹⁵

¹³ สัมภาษณ์ ตาลคำ จันธิมา, ชาวไทลื้อบ้านแม่ลุงชน, 10 ตุลาคม 2553.

¹⁴ สัมภาษณ์ แสงจ้อย ชัยนวล, ชาวไทลื้อบ้านแม่ลุงชน, 10 ตุลาคม 2553.

¹⁵ ยรรยง จิระนคร, ผีเรือน และเสื่อบ้าน เสือเมืองของไทลื้อสืบสองพันนา (เอกสารอัดสำเนา), หน้า 3.

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวไทลื้อที่บ้านแม่ลุงชนเกี่ยวกับพิธีเลี้ยงผีอารักษ์ทั้งในระดับบ้านและระดับเมือง พบว่ามีวิธีการปฏิบัติและองค์ประกอบของพิธีคล้ายกัน เพียงแต่พิธีกรรมเลี้ยงอารักษ์เมืองดูเป็นพิธีที่ยิ่งใหญ่กว่า และรายละเอียดปลีกย่อยในพิธีกรรมก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพิธีกรรมที่มีต่อชาวไทลื้อด้วย นอกจากนี้ ในพิธีเลี้ยงอารักษ์บ้านหรือเสื่อบ้านที่สืบสองพันนา ฝ่ายชายจะเป็นผู้ที่มีบทบาทมากกว่าฝ่ายหญิง เนื่องจากกิจกรรมต่างๆ ในพิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านต้องอาศัยแรงงานเป็นสำคัญ รวมทั้งการเสริมสร้างบรรยากาศในการประกอบพิธีที่ต้องการความขลัง และความศักดิ์สิทธิ์

จากข้อมูลภาคสนาม และจากเอกสารทั้งหมด การประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์ไม่ว่าจะในระดับหมู่บ้านหรือระดับเมืองที่สืบสองพันนาแต่ละครั้งจะทำได้ด้วยความยิ่งใหญ่ มีการเตรียมงานโดยอาศัยแรงงานชาวบ้าน เป็นพิธีที่มีความหมายที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวไทลื้อทุกคน ที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ มีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ตามจารีตของแต่ละหมู่บ้าน หากมีการกระทำผิดก็ต้องได้รับการลงโทษ ซึ่งเป็นระบบคิดของคนในอดีตที่มีผลในการช่วยควบคุมสังคม

3.2 พิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านของชาวไทลื้อที่บ้านแม่ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

ผีบ้าน หรือผีอารักษ์บ้าน บางทีเรียกว่า เสื่อบ้าน หมายถึง ผีประจำหมู่บ้าน เป็นผีเจ้าที่เจ้าทางที่รักษาพื้นที่บริเวณแห่งนั้น¹⁶ ทุกปีจะต้องประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์เพื่อเป็นการตอบแทนอารักษ์บ้าน และสร้างความสบายใจให้แก่คนในชุมชน ชาวไทลื้อเรียกพิธีเลี้ยงผีอารักษ์ว่า “เข้ากำ” (เข้ากรรม) ซึ่งมีตั้งแต่ กำเฮิน กำบ้านไปจนถึงกำเมิง เป็นพิธีที่มีความหมายอย่างยิ่งสำหรับชาวไทลื้อไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมเลี้ยงผีในระดับใดเป็นหน้าที่โดยตรงของชาวลื้อ¹⁷

ในความเชื่อของชาวบ้านอารักษ์บ้านของบ้านแม่ลุงชน คือ เจ้าพ่อคำแดง เสนาซ่าย – เสนาขวา รวมทั้ง เสาใจบ้าน ซึ่งทั้งหมดนี้อยู่ภายในอาณาบริเวณเดียวกันคือที่ ศาลเจ้าพ่อคำแดง

¹⁶ สุรพล ดาริห์กุล. การนับถือผีในหมู่บ้านภาคเหนือ ใน วารสารเมืองโบราณ.5 (เมษายน – พฤษภาคม 2522): หน้า32.

¹⁷ ยรรยง จิระนครและรัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สืบสองพันนา (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจิตรกรรม, 2544), หน้า 232.

ดังนั้น ในการประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านจึงเกิดขึ้นที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงทั้งหมด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ช่วยเหลือ คุ่มครองชาวบ้าน สามารถจำแนกตามโอกาสการเลี้ยงได้เป็น 2 แบบ คือ การเลี้ยงในโอกาสทั่วไป และการเลี้ยงในพิธีประจำปี

การเลี้ยงในโอกาสทั่วไปเป็นพิธีการเลี้ยงผีอารักษ์ในระดับบุคคล ในที่นี้หมายถึง การนำผลไม้ อาหารมาเลี้ยงอารักษ์บ้านด้วยวัตถุประสงค์ วัน และเวลาที่นอกเหนือไปจากการเลี้ยงในพิธีสำคัญ 3 พิธี (ซึ่งจะกล่าวถึงในลำดับถัดไป) โดยมากเป็นการเลี้ยงเพื่อตอบแทนที่ได้ประสบความสำเร็จในด้านการเรียน การทำงาน ส่วนใหญ่ชาวบ้านไม้ลุงชนและผู้ที่นับถืออารักษ์บ้านจะมาในวันศีล หรือวันพระ ซึ่งถือเป็นวันสำคัญของชาวบ้านไม้ลุงชนและหมู่บ้านใกล้เคียงที่นับถือศรัทธาอารักษ์บ้านของไม้ลุงชน ไม่ว่าจะเป็กลุ่มแม่บ้าน ผู้สูงอายุ วัยรุ่น มีเด็ก ๆ มากับพ่อแม่ โดยจะนำผลไม้ ขนม อาหารพื้นเมืองไม่มีเนื้อสัตว์มาถวายตั้งแต่ตอนเช้าไปจนกระทั่งตอนสายๆ ของวัน และเมื่อไม่นานมานี้พบว่ามีความต่างดาวชาวพม่าเข้ามาไหว้อารักษ์บ้านด้วยเช่นกัน

เมื่อมาถึงที่บริเวณศาลเจ้าพ่อคำแดงชาวบ้านต่างก็จัดแจงสิ่งของที่ให้นำมาถวายใส่จาน ยกขึ้นจรดหน้าผาก และขอพร จากการสอบถามชาวบ้านที่เข้ามาเลี้ยงอารักษ์บ้านในวันพระ มีวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย บ้างก็ขอพรจากอารักษ์บ้านให้ช่วยคุ่มครองคนในครอบครัว บ้างก็ขอพรให้ลูกหลานประสบความสำเร็จในการเรียนและการทำงาน เป็นต้น การเลี้ยงอารักษ์บ้านในวันพระก็เหมือนกับการไปทำบุญที่วัดและส่วนมากก็มักจะไปทำบุญที่วัดควบคู่ไปกับการเลี้ยงอารักษ์บ้านที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงด้วย

ภาพที่ 23 ชาวบ้านมาเลี้ยงอารักษ์บ้านในวันศีล หรือวันพระ

นอกเหนือจากการเลี้ยงในวันพระจะเต็มไปด้วยผู้คนหลายวัย หลายกลุ่มชาติพันธุ์มาร่วมกันด้วยความศรัทธา และต้องการความสบายใจให้แก่ตนเองและคนในครอบครัวแล้ว ยามที่พวกเขาเหล่านั้นประสบปัญหาในชีวิตหรือต้องการที่พึ่งกำลังใจ เช่น การสอบ การสมัครงาน สำหรับกลุ่มวัยรุ่น หรือการค้าขาย โชคลาภซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อค้า แม่ค้า แม่บ้าน วัยทำงาน เป็นต้น ก็มักจะมาขอให้เจ้าพ่อคำแดงช่วยเหลือให้ประสบความสำเร็จ โดยนัยก็คล้ายกับเป็นการบนบานอารักษ์บ้านเพราะหากประสบความสำเร็จก็จะนำผลไม้ อาหาร มาเลี้ยงตอบแทน

การเลี้ยงในพิธีประจำปี จัดเป็นพิธีกรรมระดับชุมชนและเป็นพิธีที่จะต้องทำเป็นประจำทุกปี มี 3 พิธี คือ งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง หรืองานเลี้ยงเจ้ พิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน และพิธีเลี้ยงเมือง **

3.2.1 งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง หรืองานเลี้ยงเจ้เจ้าพ่อคำแดง

งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง หรือชาวบ้านเรียกว่า งานเลี้ยงเจ้ เป็นพิธีเลี้ยงตอบแทนอารักษ์บ้านระดับชุมชน จัดเป็นประจำทุกปี

โอกาสในการประกอบพิธี

* เจ เป็นศัพท์ที่ชาวบ้านใช้เรียกอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์และไม่ได้ทำมาจากเนื้อสัตว์เท่านั้น ไม่ได้มีลักษณะที่เหมือนกับการกินเจของกลุ่มคนจีนที่ต้องงดกินผักที่มีกลิ่นฉุน

** พิธีเลี้ยงเมือง เป็นพิธีบูชาอารักษ์บ้านระดับเมือง แต่ที่บ้านไม้ลุงชนหมายถึง พิธีเลี้ยงผีอารักษ์ระดับหมู่บ้าน

งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง จะจัดปีละ 1 ครั้ง คือ ในวันที่ 3 และ 4 มีนาคมของทุกปี วันที่ 3 จะเป็นงานรื่นเริง เริ่มตั้งแต่เวลาประมาณ 17.00 น. จะมีกลุ่มพ่อค้า – แม่ค้าบางส่วนมีขายของ มีกิจกรรมปิงโก สอยดาว และวงดนตรีมาแสดง มีการแสดงจากกลุ่มแม่บ้านมาแสดงที่หน้าศาลเจ้าพ่อคำแดง เดิมพิธีดังกล่าวจัดขึ้นถึง 7 วัน 7 คืน ที่บริเวณหน้าศาลเจ้าพ่อคำแดงซึ่งเป็นที่ดินว่างเปล่า แต่เมื่อเวลาผ่านไป ที่ดินเหล่านั้นได้กลายสภาพเป็นที่อยู่อาศัยทำให้ไม่มีสถานที่ในการจัดงาน จึงลดระยะเวลาจัดงานเหลือเพียง 2 วัน ดังปัจจุบัน

ภาพที่ 24 งานออกร้านขายของคืนวันที่ 3 มีนาคม 2553

การเตรียมสถานที่

กลุ่มแม่บ้านบางคนจะนอนค้างคืนกันที่ศาลเจ้าพ่อในคืนวันที่ 3 มีนาคม เพื่อเตรียมทำอาหารถวายอารักษ์บ้าน บางคนก็ตื่นแต่เช้ามีดเพื่อมาเตรียมอาหาร โดยเตรียมสำหรับทั้งหมด 4 ชุด คือ เจ้าพ่อคำแดง เสนาซ้าย เสนาขวา และใจบ้าน อาหารที่กลุ่มแม่บ้านเตรียมทำก็เป็นอาหารที่ไม่เนื้อสัตว์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า อาหารเจ เช่น จอผักกาด น้ำพริก เป็นต้น ผลไม้ตามฤดูกาล ข้าวเหนียว จัดใส่สำหรับไว้และจะมีช้อนกลาง ตะเกียบให้ด้วย นอกจากนี้จะนั่ง “ข้าวเหนียวแดง” คือ ข้าวเหนียวผสมน้ำอ้อย ไว้สำหรับแจกผู้ที่มาร่วมงานให้นำกลับไปรับประทานที่บ้าน ส่วนด้านในศาลเจ้าพ่อคำแดงก็จะมีการตกแต่งด้วยดอกไม้ซึ่งกลุ่มแม่บ้านช่วยกันจัด และเตรียมถาดเปล่าไว้จำนวน 3 ใบ สำหรับวางเทียนขอขมา หรือ เทียนสุมาเจ้าพ่อคำแดง

ภาพที่ 25 ชาวบ้านนำอาหารเจมาถวายเจ้าพ่อคำแดง

ผู้เข้าร่วมพิธี

ผู้เข้าร่วมพิธีได้เรียงใจในเช้ามีดของวันที่ 4 มีนาคม โดยมากจะเป็นผู้สูงอายุชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน ประมาณไม่เกิน 20 คน จากการสังเกตพบว่า ไม่ค่อยพบกลุ่มวัยรุ่น หรือกลุ่มคนที่อยู่วัยกลางคน วัยทำงานมาร่วมงาน มีเพียงจำนวน 4 – 5 คนเท่านั้นที่มาร่วมงาน อาจเป็นเพราะบางครั้งครอบครัวได้ส่งผู้สูงอายุมาประกอบพิธีแทนคนในครอบครัวแล้ว และเวลาประกอบพิธีที่เริ่มแต่เช้ามืด

เครื่องประกอบพิธี

1. พานขันตั้งประกอบด้วยเทียนขี้ผึ้งห่อด้วยกระดาษเงิน กระดาษทอง เรียกว่าเทียนเงิน เทียนคำจำนวนอย่างละ 12 คู่, ฮ้ำแดง*, ฮ้ำขาว**, ผลหมากแห้ง, ข้าวเปลือก, ข้าวสาร, เงินจำนวน 12 บาท (และชาวบ้านร่วมบริจาคเพิ่มอีกจำนวนหนึ่ง)

* ฮ้ำแดง = ผ้าฝ้ายขนาดเล็กสีแดง

** ฮ้ำขาว = ผ้าฝ้ายขนาดเล็กสีขาว

2. เทียนสำหรับจุดถวายเสนาซ้าย เสนาขวา เสาใจบ้าน ใส่ในพานหรือเชิงเทียน 1 คู่ จำนวน 4 พาน
3. ไม้วา
4. ดอกไม้ ฐูป เทียน ตุงจ้อ สำหรับขอขมาเจ้าพ่อคำแดง

ขั้นตอนการประกอบพิธี

ในเวลาประมาณ 05.00 น. ชาวบ้านจะทยอยมาที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ นำอาหารที่ปรุงมาจากบ้าน ผลไม้ น้ำเปล่า น้ำชา ฯลฯ จัดใส่ถาดสำหรับ จุดธูปจำนวน 8 หรือ 9 ดอกก็ได้ ไม่เคร่งครัด เทียน 2 เล่มที่บริเวณเสาใจบ้าน และเชิงเทียนของศาลเจ้าพ่อ นำอาหารที่จัดใส่ถาดสำหรับไว้แล้วยกทูนขึ้นจรดหน้าผาก ต่างคนต่างกล่าวคำถวาย ใส่ดอกไม้ เทียน ตุงจ้อ ในถาดและที่ถาดขอขมา รอเวลาประกอบพิธี

เมื่อหมอมเมือง เห็นว่าทุกคนพร้อมแล้วจึงเริ่มพิธี คือ ยกพานขึ้นตั้งถวายเจ้าพ่อคำแดง จุดเทียนคู่ที่เตรียมไว้ กล่าวคำอัญเชิญเจ้าพ่อคำแดง ซึ่งเป็นคำกล่าวง่าย ๆ โดยหมอมเมืองจะพนมมือพร้อมกับถือไม้วา ไว้ในมือเพื่อดีตั้งสัตย์อธิษฐานให้เจ้าพ่อคำแดงมารับเอาอาหารที่ชาวบ้านนำมาถวาย การเสี่ยงทายว่าเจ้าพ่อมาแล้วหรือไม่ คือ ในครั้งแรกหมอมเมืองจะวัดความยาว 1 ช่วงแขนของตนกับไม้วาและใช้ยางรัดทำเครื่องหมายไว้เป็นสัญลักษณ์ จากนั้นถือไม้วาพนมมืออธิษฐานว่า หากเจ้าพ่อคำแดงมาแล้ว ขอให้ไม้วาวางออกไปจากที่หมายไว้ครั้งแรก หากเจ้าพ่อยังไม่มาความยาวของไม้วาจะเท่าเดิม หมอมเมืองจะอธิษฐานเช่นนี้ไปจนกว่าความยาวของไม้วาจะยาวออกไปจากสัญลักษณ์ที่หมายไว้

ภาพที่ 26 หมอเมืองกำลังใช้ไม้วาเสี่ยงทาย

เมื่อเจ้าพ่อคำแดงมารับอาหารแล้ว หมอเมืองจะหันมาบอกกับชาวบ้านว่า “เจ้าพ่อคำแดงมาแล้ว” ชาวบ้านก็จะยกมือไหว้ พร้อมกับต่างคนต่างกล่าวคำเชื้อเชิญให้เจ้าพ่อมารับอาหาร บ้างก็กล่าวขอพร อธิษฐานให้เจ้าพ่อคำแดงคุ้มครองครอบครัว ลูกหลานให้ปลอดภัยจากอันตราย ในระหว่างที่รอเจ้าพ่อรับอาหาร หมอเมืองนำถาดเทียนขอขมาเจ้าพ่อคำแดงยกจรดหน้าผากกล่าวขอให้เจ้าพ่อคำแดงให้อภัยแก่การกระทำ คำพูดที่ได้ล่วงเกินไป นอกจากนี้ก็ยังมีกลุ่มแม่บ้านและชาวบ้านที่มาร่วมงานบางส่วนก็จะตีฆ้อง กลอง ฉาบ ฟ้อนรำ โห่ร้องสร้างบรรยากาศให้ครึกครื้น สนุกสนาน ต้อนรับเจ้าพ่อคำแดงด้วย

เมื่อถึงเวลาอันสมควร หมอเมืองจะเสี่ยงทายโดยใช้วิธีการวามไม้เหมือนครั้งแรก ดูว่าเจ้าพ่อคำแดงรับประทานอาหารที่ชาวบ้านเตรียมมาให้ชิมแล้วหรือไม่ หากหมอเมืองวามไม้ดูแล้วพบว่าเจ้าพ่อคำแดงทานยังไม่ชิมชาวบ้านจะยินดีมาก ผู้วิจัยสังเกตเห็นจากสีหน้าบางคนที่ยิ้มแย้ม บางคนก็กล่าวว่า “พ่อเฒ่า (เจ้าพ่อคำแดง) อย่ารีบไปให้ทานให้อิมก่อน อยู่กับลูกกับหลานนานๆ อยู่ด้วยกันนานๆ ก่อน” เมื่อหมอเมืองเสี่ยงทายแล้วพบว่าเจ้าพ่อคำแดงรับอาหารชิมแล้วทุกคนก็จะหยิบเทียนที่ใส่ไว้ในถาดเทียนขอขมากลับบ้านเพื่อนำไปจุดบูชาให้เจ้าพ่อคำแดงคุ้มครองเมื่อเดินทาง หรือกระทำการใดๆ ให้ประสบผลสำเร็จ

หลังจากเสร็จสิ้นการประกอบพิธีเลี้ยงเจ คณะกรรมการ/ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบการแจก “ข้าวเหนียวแดง” ที่ทำเสร็จเรียบร้อยแล้วมาแจกให้ชาวบ้านผู้มาร่วมพิธีนำกลับไปรับประทานที่บ้าน บางคนก็รับประทานอาหารที่เตรียมมาทานด้วยกันที่ศาลเจ้า

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีเลี้ยงเจ หรืองานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง คือ การไม่รับประทานอาหารที่นำมาถวายก่อนเจ้าพ่อคำแดง แม้กระทั่งการชิมรสก็ถือเป็นข้อห้ามด้วย โดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้านหรือชาวบ้านที่เข้ามาช่วยทำกับข้าวก่อนวันพิธีก็ห้ามรับประทานเนื้อสัตว์ด้วย หากใครจะมาช่วยกลุ่มแม่บ้านจะถามก่อนว่า วันนี้รับประทานเนื้อสัตว์มาหรือไม่ หากทานมากก็อาจต้องไปช่วยงานอย่างอื่นแทนการทำอาหาร อาหารที่ปรุงถวายและที่ชาวบ้านนำมาถวาย ก็ต้องเป็นอาหารเจ หรือ อาหารที่ไม่มีส่วนผสมของเนื้อสัตว์ป็นอยู่

หลังจากที่ได้ถวายอาหารเจ้าพ่อคำแดงแล้ว อาหารที่นำมาถวายทุกชนิดถือว่าเป็น “ยาทิพย์” คือ ทานแล้วจะไม่เจ็บป่วย

3.2.2 พิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน

พิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้านเป็นพิธีสำคัญพิธีหนึ่งที่ชาวบ้านเข้าร่วมประกอบพิธีที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงเป็นจำนวนมาก โดยเชื่อว่าจะช่วยบัตเคราะห์หรือร้ายสิ่งไม่ดีออกจากตัวและหมู่บ้านได้

โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้านประกอบพิธีกันที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงทุกวันที่ 16 เมษายนของทุกปีซึ่งภาคเหนือเรียกว่า วันปากปี เป็นพิธี 2 พิธีกระทำต่อเนื่องกัน คือ พิธีส่งเคราะห์ และ พิธีสืบชะตา โดยพิธีส่งเคราะห์บ้านมีอาจารย์วัด คือ นายนพดล แสงหล้า เป็นผู้นำประกอบพิธี ส่วนพิธีสืบชะตาบ้าน มีพระสงฆ์จำนวน 9 รูป จากวัดผาสูการาม (วัดไม้ลุงชน) มาประกอบพิธี

การเตรียมสถานที่

สถานที่ใช้ประกอบพิธี คือ ศาลเจ้าพ่อคำแดง เนื่องจากตามความเชื่อของคนภาคเหนือ หากจะทำพิธีสืบชะตาหมู่บ้านก็ต้องกระทำที่ไ้บ้าน ซึ่งไ้บ้านของบ้านไม้ลุงชนอยู่ที่ศาลเจ้าพ่อคำ

แดงเป็นจุดศูนย์กลางของหมู่บ้าน เป็นลานกว้างเหมาะที่จะทำพิธี ซึ่งน่าสนใจว่า เนื่องจากสถานที่ประกอบพิธีเป็นพื้นที่ของผีอารักษ์บ้าน แต่กลับมีพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทในการทำพิธี ซึ่งการประกอบพิธีโดยทั่วไปจะมีการแบ่งแยกพื้นที่ระหว่างพุทธ – ผี

ก่อนการประกอบพิธี คณะกรรมการศาล ชาวบ้านทั้งชาย หญิง จะช่วยกันทำความสะอาดสถานที่ก่อน ทั้งการฉีดล้างทำความสะอาดลานใต้ต้นไม้ รุง ล้างแจกันดอกไม้ ล้างจาน ถาดอาหาร หม้อทำอาหาร ฯลฯ ปิดกวาดอาคารที่ใช้ทำพิธี กลุ่มผู้สูงอายุบางคนก็จะนั่งสาน “ตะขะ”^{*} ปั่นดิน น้ำมันรูปสัตว์ สำหรับใช้เป็นเครื่องประกอบพิธีส่งเคราะห์บ้านที่ศาลเจ้าพ่อด้วย ในตอนเช้าก่อนเริ่มทำพิธี คือ ประมาณ 7.00 น. กลุ่มคณะกรรมการวัด กลุ่มแม่บ้านก็ได้มาเตรียมสถานที่บางส่วน เช่น การจัดโต๊ะหมู่บูชา การจัดอาสนะสำหรับพระสงฆ์ การจัดเตรียมบาตรสำหรับผู้ที่มาพร้อมทำบุญใส่อาหารแห้ง ดอกไม้ การวางตะขะ 4 อันใต้ต้นไม้ รุง เตรียมน้ำมันต์ สายสิญจน์ เป็นต้น

ผู้เข้าร่วมพิธี

เนื่องจากโอกาสในการประกอบพิธีคือ อยู่ในระหว่างช่วงวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นช่วงที่คนส่วนใหญ่ซึ่งทำงานหรือเรียนอยู่ที่ยื่นได้มีโอกาสเดินทางกลับบ้านเพื่อพบปะญาติพี่น้องของตัวเอง ทำให้พิธีนี้เป็นพิธีที่มีผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนมากกว่าพิธีเลี้ยงเจและเลี้ยงเมือง ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านไม่ลุงชนมีทั้งวัยรุ่น เด็ก ผู้สูงอายุ ประมาณ 60 คน

เครื่องประกอบพิธี

พิธีนี้ประกอบด้วย 2 พิธีต่อเนื่องกันจึงทำให้มีเครื่องประกอบพิธีตามจำแนกเป็นเครื่องประกอบพิธีส่วนกลางสำหรับพิธีส่งเคราะห์บ้านและพิธีสืบชะตาบ้าน คือ สิ่งที่กรรมการและชาวบ้านบางส่วนมาช่วยกันจัดเตรียม และเครื่องประกอบพิธีที่ชาวบ้านต้องเตรียมมาร่วมพิธีเอง ดังนี้

^{*} เป็นเครื่องประกอบพิธี ทำจากไม้ไผ่สานเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง x ยาว ด้านละ 1 เมตร

เครื่องประกอบพิธีส่วนกลางสำหรับพิธีส่งเคราะห์บ้าน

1. ตะขานทำจากไม้ไผ่ จำนวน 4 ตะ
2. เครื่องส่งเคราะห์ / เครื่องแปด เช่น กล้วย อ้อย หมาก เมียง พลุ ยาเส้น มะเขือพวง เป็นต้น
3. ดินน้ำมันปั้นเป็นรูปสัตว์ 12 ราศี
4. ดอกไม้ ฐูป เทียน
5. ขันศีล

เครื่องประกอบพิธีส่วนกลางสำหรับพิธีสืบชะตาบ้าน

1. ไม้ค้ำสืบชะตา ด้านบนสุดประดับด้วยตุ๊กตักษัตริ หรือ ตุ๊ก 12 ราศี
2. หม้อข้าว หมอน เสื้อ
3. ทะลายมะพร้าว
4. ข้าวเปลือก ข้าวสาร
5. สายสิญจน์

เครื่องประกอบพิธีที่ผู้เข้าร่วมพิธีต้องเตรียมมาเอง

1. เครื่องส่งเคราะห์ เช่น ขนม ส้ม กล้วย เป็นต้น
2. หาบหญ้า หาบไหล (ฟืน)
3. เศษผ้า
4. เสื้อผ้าของคนในบ้าน
5. ไม้ค้ำสืบชะตา
6. ข้าวตอก
7. น้ำขมิ้นส้มป่อย
8. ดอกไม้ ฐูป เทียน
9. ตุ๊กจ่อ

ภาพที่ 27 ชาวบ้านนำเครื่องประกอบพิธีจากบ้านรวมกันที่ “แตะ”

ขั้นตอนการประกอบพิธี

เริ่มพิธีตั้งแต่เวลาประมาณ 08.00 น. ของวันที่ 16 เมษายน โดยชาวบ้านจะทยอยกันมา และนำสิ่งของ เช่น เครื่องสังเคราะห์ไม้ค้ำสี่ชะตา เสื้อผ้า ฯลฯ ที่เตรียมมาวางในที่จัดไว้ให้ เมื่ออาจารย์วัดเห็นว่าชาวบ้านมาพร้อมกันแล้ว อาจารย์วัดก็จะเริ่มกล่าวสวดสังเคราะห์ หน้า “แตะ” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนทิศทั้ง 4 ทิศ เชื่อว่าจะปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย อับมงคลออกไปจากหมู่บ้าน เริ่มจากทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตกและทิศเหนือ ตามลำดับ เมื่อสวดสังเคราะห์ “แตะ” แต่ละอันเสร็จเรียบร้อย กลุ่มพ่อบ้าน และผู้ดูแลศาลจะยก “แตะ” ออกไปทิ้งที่ละอันที่แม่น้ำสายถือเป็นการลอยเคราะห์ ลอยโศกของหมู่บ้านให้พ้นไป เป็นอันเสร็จพิธีสังเคราะห์บ้าน จากนั้นจะเริ่มเข้าสู่ “พิธีสี่ชะตาบ้าน”

กรรมการวัด หรือกรรมการศาลจะนิมนต์พระสงฆ์จำนวน 9 รูปเข้ามานั่งทำพิธีที่ศาลาอเนกประสงค์ภายในบริเวณศาลเจ้าพ่อคำแดง และเชิญผู้ใหญ่บ้าน จุดธูปเทียนที่โต๊ะหมู่บูชา มัคทายกกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย อาราธนาพระปริตร พระสงฆ์สวดชุมนุมเทวดา สวดเจริญพระพุทธรูป ผู้ใหญ่บ้านและตัวแทนชาวบ้านในหมู่บ้านร่วมกันถวายอาหาร ปัจจัย พระสงฆ์อนุโมทนา กรวดน้ำ เป็นอันเสร็จพิธี

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมทั้งหมดแล้ว พระสงฆ์หรือมัคทายกจะประพรมน้ำมนต์ให้ชาวบ้านและเสื้อผ้าที่ชาวบ้านนำมาร่วมทำพิธีเพื่อให้เกิดความสิริมงคล บางส่วนก็ถือโอกาสรดน้ำดำหัวอรัญขันธ์บ้าน คือ เจ้าพ่อคำแดง โดยการใช้ “สรง” หรือขันน้ำขนาดเล็กตักน้ำขมิ้น ส้มป่อยรดที่ไหล่ของรูปปั้นเจ้าพ่อคำแดง รวมทั้งประพรมน้ำขมิ้น ส้มป่อยให้สัตว์พาหนะ บางส่วนก็ให้ผู้สูงอายุผู้กตัญญูจากนั้นจึงแยกย้ายกันกลับบ้าน

ภาพที่ 28 อาจารย์วัด และพระสงฆ์ขณะกำลังประกอบพิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

พิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน เป็นพิธีที่ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อได้ประกอบพิธีจะนำความสุข และความสงบสุขมาให้กับหมู่บ้าน และจะได้รับการคุ้มครองจากอรัญขันธ์บ้าน คนในครอบครัวก็จะได้รับความเป็นสิริมงคลกับชีวิต เนื่องจากประกอบพิธีวันที่ 16 เมษายน ซึ่งถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ พิธีนี้จึงมีคนไทยวนในหมู่บ้านเข้ามาร่วมพิธีด้วย

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมนี้ เหมือนกับการปฏิบัติตนเมื่อมาถวายอาหารที่ศาลเจ้าคือ ไม่นำสุรา เนื้อสัตว์ หรือของความมาถวาย และจากการสังเกตพบว่าไม่มีการโยนสายสิญจน์จากโต๊ะหมู่บูชาไปยัง ใจบ้าน และ รูปปั้นอรัญขันธ์บ้านแต่อย่างใด

3.2.3 พิธีเลี้ยงเมือง

พิธีเลี้ยงเมือง เป็นพิธีเลี้ยงอารักษ์บ้านที่เก่าแก่ และถือว่ามีสำคัญเพราะเป็นพิธีที่มีมาแต่ครั้งศาลเจ้าพ่อคำแดงยังไม่มีชื่อ ในอดีตเป็นการเลี้ยงผีอารักษ์เพื่อขอความอุดมสมบูรณ์แก่ข้าวกล้าในนา ในปัจจุบันแม้ไม่ได้มีการทำมาแล้วแต่ยังคงปฏิบัติพิธีเพื่อสืบเนื่องที่ได้ทำมาแต่ครั้งอดีต สาเหตุที่เรียกว่าพิธีเลี้ยงเมือง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ากลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยอยู่ก่อนในครั้งแรกน่าจะเป็นชาวไทยใหญ่ เนื่องจากบ้านไม้ลุงขนอยู่ติดกับประเทศพม่า ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่ที่บ่างมาจาก เมืองเชียงตุง เมืองพยาก สอดคล้องกับที่ เรณู อรรฐาเมศร์ ได้ระบุว่าชาวไทยใหญ่มักจะเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า “เจ้าเมือง” และเรียกพิธีว่า “เลี้ยงเมือง หรือเลี้ยงเจ้าเมือง” เพราะชาวไต (ไทใหญ่) มีความเชื่อเรื่องผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมืองเหมือนกัน¹⁸

โอกาสในการประกอบพิธี

พิธีเลี้ยงเมือง เป็นพิธีเดี่ยวใน 3 พิธีสำคัญที่ไม่ได้ยึดเอาวันที่ตามปฏิทินสากล แต่ยึดถือเอาตามการนับเดือนของชาวไทยลื้อ โดยจะประกอบพิธีในเดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ ซึ่งหอมเมือง กรรมการศาลเจ้า และกรรมการวัดจะเป็นผู้กำหนด จะอยู่ประมาณปลายเดือนพฤษภาคมหรือต้นเดือนมิถุนายน

การเตรียมสถานที่

กลุ่มแม่บ้านและกรรมการศาลเจ้าพ่อคำแดงจะเป็นผู้เตรียมสถานที่ เนื่องจากเป็นพิธีที่กระทำกันอย่างเรียบง่าย ไม่ซับซ้อนและใช้เวลาไม่นาน การเตรียมสถานที่จึงมีเพียงการเตรียมสำหรับจำนวน 4 สำหรับ ให้อารักษ์บ้าน กับข้าว 2 – 3 อย่าง ผลไม้ ข้าวเหนียว และการเตรียมถาดสุมาพ่อเฒ่า (ถาดขอขมาเจ้าพ่อคำแดง) ประมาณ 2 ถาด โดยจะเริ่มเตรียมสถานที่ตอนเย็นของวันก่อนจะเริ่มพิธี และเริ่มมาทำกับข้าวก่อนเริ่มพิธีประมาณ 2 – 3 ชั่วโมง ตอนเย็นจะมีการเริ่มห่อ

¹⁸ เรณู อรรฐาเมศร์. *ประเพณีพิธีกรรมชาวไทยลื้อบ้านใหม่หมอกจ๋าม*, ใน *ไท:TAI*, ฉลาดชาย รมิตานนท์, วิระดา สมสวัสดิ์, เรณู วิชาติศิลป์, บรรณาธิการ (เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541), หน้า 349.

ขนม “ข้าวแอบ”^{*} ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพิธี และดำเนินไปจนกว่าจะห่อขนมเสร็จ แล้วนำมา
นั่งตอนเช้ามีดก่อนทำพิธี

ผู้เข้าร่วมพิธี

แม้จะเป็นพิธีที่ชาวบ้านมักจะเอ่ยถึง และบอกว่าเป็นพิธีเก่าแก่ที่มีมานาน แต่ผู้ร่วมพิธีส่วนใหญ่มีเพียงแม่บ้าน ผู้สูงอายุชาวไทลื้อในหมู่บ้านไม้ลุงชน ประมาณไม่เกิน 40 คน เท่านั้น เป็นเพราะส่วนใหญ่ชาวบ้านจะร่วมทำบุญโดยการบริจาคเงิน หรือสนับสนุนวัตถุดิบในการทำกับข้าว และห่อขนมไปเรียบร้อยแล้ว

เครื่องประกอบพิธี

เครื่องประกอบพิธีในการเลี้ยงเมืองของหมอเมือง จะเหมือนกับเครื่องประกอบพิธีในการเลี้ยงเจ เพราะมีขั้นตอนพิธีกรรมแบบเดียวกัน เครื่องประกอบพิธีส่วนกลางที่ชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้าน และคณะกรรมการช่วยกันเตรียม มีดังนี้

1. ขนมข้าวแอบ มัดไว้เป็นถุงๆ ใส่ในตะกร้า
2. อาหารเจ จำนวน 3 – 4 อย่าง แบ่งเป็น 4 ส้ารับ
3. ผลไม้ตามฤดูกาล
4. น้ำชา / น้ำเปล่า
5. ชั้นศาล

เครื่องประกอบพิธีของหมอเมือง

1. พานขันตั้ง
2. เทียนเงิน เทียนคำ จำนวน 4 คู่
3. ไม้วา

^{*} ข้าวแอบ คือ ขนมที่ทำมาจากแป้งข้าวเหนียวผสมน้ำอ้อย ห่อด้วยใบตองลักษณะแบนๆ ยาวๆ นำไปนั่ง.

เครื่องประกอบพิธีที่ชาวบ้านเตรียมมาเอง

1. อาหารเจ
2. ผลไม้
3. น้ำ / น้ำชา / นมถั่วเหลือง
4. เทียน
5. ตุงจ้อ

ขั้นตอนการประกอบพิธี

พิธีเลี้ยงเมืองมีขั้นตอนในการประกอบพิธีไม่แตกต่างจากพิธีเลี้ยงเจ กล่าวคือ เมื่อชาวบ้านเริ่มทยอยกันมากก็จะให้อำนาจบ้านทั้ง 4 ให้ครบ โดยการนำอาหาร สำหรับที่เตรียมมาใส่รวมกับสำหรับกลาง จากนั้นนั่งรอเพื่อประกอบพิธี เมื่อเวลา 05.00 น. หมอเมืองเริ่มตั้งจิตอธิษฐานกับ “ไม่วา” ขอให้เจ้าพ่อคำแดงมารับเอาอาหารที่ได้เตรียมมา เมื่อเจ้าพ่อคำแดงมาก็จะให้ห้องตีฆ้อง ต้อนรับเจ้าพ่อ เพื่อสร้างบรรยากาศให้สนุกครื้นเครง ระหว่างที่รอเจ้าพ่อรับเอาอาหารทั้งหมดที่นำมาถวาย (หมอเมืองว่าไม่วาเป็นระยะเพื่อดูว่าเจ้าพ่ออิมหรือยัง) เมื่อเจ้าพ่ออิมแล้วหมอเมืองก็ว่าไม่วาอีกครั้ง ส่งเจ้าพ่อกลับ จากนั้น ชาวบ้านรับเอาขนมข้าวแอบจากกรรมการไปรับประทานที่บ้าน เป็นอันเสร็จพิธี

ภาพที่ 29 ขนมข้าวแอบในแข่งสำหรับทำพิธีและแจกผู้มาร่วมงาน

ความเชื่อและข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

สัญลักษณ์สำคัญสำหรับพิธีนี้คือ ขนมข้าวแฉับ ซึ่งนำมาใช้เป็นเครื่องประกอบพิธีด้วย ในระหว่างการห่อขนมข้าวแฉับ ก็เช่นเดียวกับการประกอบอาหารอื่นๆ คือ ห้ามชิม จะสามารถกินได้ก็ต่อเมื่อนำมาเข้าพิธีแล้วเท่านั้น เมื่อเสร็จพิธี กรรมการก็จะแจกให้ผู้ที่มาร่วมงานนำกลับไปทานที่บ้าน โดยเชื่อว่าเป็นยาทิพย์ทำให้คนไม่เจ็บป่วย

3.3 พลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้าน

บริบททางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตามลักษณะของเมืองชายแดน ซึ่งเป็นที่ปะทะสังสรรค์ของคนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชนมีความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนตามบริบททางสังคมในช่วง 50 – 60 ปีที่ผ่านมา

ในการวิเคราะห์ประเด็นเรื่องพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน ผู้วิจัยจะพิจารณาพลวัตที่เกิดขึ้นระหว่างช่วงเวลาดังแต่อาภักษ์บ้านยังเป็น “ศาลเจ้าบ้าน” ก่อนจะมีชื่อเป็น “ศาลเจ้าพ่อคำแดง” จนมาถึงปัจจุบันที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนาม (พ.ศ. 2552 – 2553) นอกจากนี้ ผู้วิจัยจะเปรียบเทียบการเลี้ยงอารักษ์บ้านของชาวไทลื้อที่สิบสองปันนา กับลักษณะความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้จากการเลี้ยงผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน

3.3.1 พลวัตในเชิงกายภาพ

ตามคติความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท เมื่อมีการรวมกลุ่มก่อตั้งกันเป็นบ้านก็ต้องมีหอผีบ้านหรือเทวดาบ้านของตนเอง เช่น ฮีตบ้านสิบสองของชาวลื้อมีระบุไว้ข้อหนึ่งว่า เมื่อตั้งหมู่บ้านแล้วต้องตั้งนายบ้านปกครอง และในขณะเดียวกันต้องตั้งใจบ้านและเทวดาบ้านควบคู่กันไป¹⁹ ที่ตั้งและลักษณะของหอเสื่อบ้านหรือศาลเจ้าบ้านมักจะอยู่ท้ายหมู่บ้าน ที่คนไม่พลุกพล่านหรือใต้ต้นไม้ใหญ่ที่กิ่งก้านแผ่ปกคลุมครึ้มไปทั่วอาณาบริเวณนั้น ลักษณะของหอเสื่อบ้านเป็นไม้

¹⁹ ยรรยง จิระนคร รัตนพร เศรษฐกุล, ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา, หน้า 224.

อาจมุงด้วยหญ้าคา หรือแผ่นไม้เก่าๆ ขึ้นอยู่กับสภาพทางภูมิศาสตร์ ไม่มีรูปปั้นหรือรูปเคารพของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ชาวบ้านก็เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่จริง ด้วยลักษณะที่ตั้งและรูปแบบของหอเสื่อบ้าน จึงมีส่วนช่วยสร้างบรรยากาศให้ดูขลัง ศักดิ์สิทธิ์ เป็นบริเวณที่คนไม่ควรจะเข้าไปยุ่งเกี่ยว เว้นเสียแต่เพื่อการประกอบพิธีกรรม เป็นการแบ่งแยกพื้นที่ระหว่างโลกของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และโลกมนุษย์จึงมีความชัดเจน และช่วยเสริมสร้างความศรัทธาให้แก่ผู้ที่เคารพนับถือได้เป็นอย่างดี

เมื่อกลับไปพิจารณา ลักษณะของอารักษ์บ้านเมื่อครั้งยังเป็นศาลเจ้าบ้านพบว่า ที่ตั้งและลักษณะของศาลเจ้าบ้าน ใกล้เคียงกับความเชื่อดั้งเดิม คือ ตั้งอยู่บริเวณสะพานน้ำบ่อหลวง (บ่อน้ำขนาดใหญ่) ซึ่งในอดีตเป็นป่าทึบ แม้จะไม่ใช่ทำยหมูบ้าน แต่ก็เป็นที่มักจะไม่ค่อยมีคนสัญจร เพราะผู้คนไม่นิยมตักน้ำไปใช้เองแต่กลับใช้บ่อน้ำในบ้านหรือบางครั้งก็ซื้อน้ำจากคนจีนที่รับจ้างหาน้ำมากกว่า ทำให้บรรยากาศในบริเวณดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่สำหรับอารักษ์บ้านไปโดยปริยาย คนจะเข้าถึงพื้นที่ดังกล่าวได้ก็ต่อเมื่อในโอกาสพิเศษคือ การประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงที่ตั้งของศาลเจ้าบ้านเกิดขึ้นเมื่อ ประมาณปี พ.ศ. 2495 – 2500 ประชาชนในหมู่บ้านและผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น (สันนิษฐานว่าเป็น พ่อหลวงสามกาย) ได้ประกอบพิธีอัญเชิญเจ้าบ้านมาไว้ ณ บริเวณต้นไม้ลุงชน เป็นศาลหลังเล็กๆ มุงด้วยหญ้าคา 3 หลัง²⁰ ผู้วิจัยได้สอบถามถึงสาเหตุของการย้ายที่ตั้งของศาลเจ้าบ้านครั้งนี้จากชาวบ้านไม้ลุงชนหลายท่าน รวมถึง มะลิวรรณ ดวงเพชร ต่างก็ได้ให้เหตุผลไปในลักษณะที่คล้ายคลึงกันว่า อารักษ์บ้านซึ่งทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองคนในหมู่บ้าน ควรจะอยู่ในที่ที่คนสามารถเข้าไปไหว้สักการะได้ง่าย หากอยู่ที่ทำยหมูบ้าน คนจะเข้าไม่ถึง และการย้ายมาไว้ที่ใจกลางหมู่บ้านก็ทำให้คนเข้าไปไหว้ขอพรได้สะดวก และทำให้คนในหมู่บ้านเห็นความสำคัญของอารักษ์บ้าน²¹

ผลจากการย้ายศาลเจ้าบ้านมาไว้ ณ กลางหมู่บ้านดังกล่าวนอกจากจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีโอกาสเข้าไปบนบาน ขอความช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ได้อย่างสะดวกแล้ว ยังส่งผลให้เกิดการปรับปรุงรูปแบบของศาลเจ้าบ้านให้มีความทันสมัยตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย ซึ่งตามความเชื่อดั้งเดิมลักษณะของศาลเจ้าบ้าน หรือหอเสื่อบ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นไม้ อาจมุงด้วยหญ้าคา หรือแผ่นไม้เก่าๆ ไม่มีรูปปั้นหรือรูปเคารพของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เอกสารแผ่นพับศาลเจ้าพ่อคำ

²⁰ ศาลเจ้าพ่อคำแดง, (เอกสารอัดสำเนา).

²¹ สัมภาษณ์ มะลิวรรณ ดวงเพชร, ผู้ใหญ่บ้านไม้ลุงชน, 10 กุมภาพันธ์ 2553

แดงยังได้ระบุถึงการพัฒนาศาลเจ้าบ้านอีกว่าในปี พ.ศ. 2515 นายมูล ราชวิชัย (ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) พร้อมด้วยประชาชนในหมู่บ้านได้ร่วมกันสร้างศาล ทำด้วยไม้หลังคามุงสังกะสี และได้หาช่างมาทำการปั้นรูปเจ้าพ่อคำแดงตามคำบอกของร่างทรงซึ่งได้บอกกับประชาชนบ้านไม้ลุงช่นว่าเป็นเจ้าพ่อคำแดงมาจากอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่²² นับตั้งแต่มีร่างทรงมาบอกกับชาวบ้านนี้ ทำให้รูปแบบของศาลเจ้าบ้านซึ่งแต่เดิมมักไม่ปรากฏรูปเคารพได้เกิดรูปเคารพขึ้นตามคำบอกเล่าของร่างทรง

ดังนั้น พลวัตในเชิงกายภาพของอารักษ์บ้านไม้ลุงช่นซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งและรูปแบบของศาลเจ้าบ้าน กล่าวคือ มีการย้ายศาลเจ้าบ้านจากท้ายหมู่บ้านมาไว้ที่กลางหมู่บ้านซึ่งทำให้เห็นว่า ชาวบ้านไม่ได้ละทิ้ง แต่กลับให้ความสำคัญกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในชุมชน สมควรที่จะยกย่องและให้ความเอาใจใส่ ไม่ถูกละทิ้ง หรือมีความสำคัญแต่เฉพาะเมื่อมีพิธีกรรมสำคัญในชุมชนเท่านั้น

3.3.2 พลวัตของการรับเอาชื่ออารักษ์เมืองเชียงใหม่มาเป็นชื่ออารักษ์บ้านไม้ลุงช่น

“เจ้าพ่อคำแดง” เป็นชื่อของอารักษ์บ้านไม้ลุงช่น ที่ได้มาจากร่างทรงชาวไทใหญ่ ซึ่งบอกว่าเจ้าพ่อคำแดงมาจากถ้ำเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นอารักษ์องค์สำคัญของเมืองเชียงใหม่และจะมาปกป้องรักษาบ้านไม้ลุงช่น²³ ทำให้ชาวบ้านในสมัยเกิดความนับถือ ศรัทธา และได้ร่วมกันสร้างรูปปั้นเจ้าพ่อคำแดง รวมทั้งได้ชื่อศาลเจ้าบ้าน เป็น “ศาลเจ้าพ่อคำแดง” ผู้วิจัยขอสรุปถึงตำนานอารักษ์เมืองเชียงใหม่ ดังนี้

เจ้าหลวงคำแดง เป็นวีรบุรุษในตำนานมีชื่อเรียกหลายอย่างทั้ง สุวรรณคำแดง สุวัฒน์ณะ คำแดง ท้าวคำแดง หรือ พระยาคำแดง ตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรื่องเจ้าสุวัฒน์ณะคำแดง กล่าวว่า พระองค์เป็นโอรสของพระยาโจรณี วันหนึ่งเทวบุตรได้จำแลงกายมาเป็นเนื้อทรายของกษัตริย์พร้อมทั้งโอรสและบริวารพากันล่อมจับ พระยาโจรณีลั่นวาจาว่า หากเนื้อทรายทองหลุดออกไปทางผู้ใด ผู้นั้นต้องได้รับโทษ ปรากฏว่าเนื้อทรายหลุดออกไปทางเจ้าชายสุวัฒน์ณะคำแดง

²² ศาลเจ้าพ่อคำแดง, (เอกสารอัดสำเนา).

²³ เรื่องเดียวกัน.

พระยาโจรณีจึงสั่งจับเป็นมาให้ได้ เจ้าชายสุวัณณะคำแดงพร้อมทหารจึงออกเดินทางติดตามเนื้อทรายเป็นเวลาหลายเดือนก็ยังจับเนื้อทรายไม่ได้ เจ้าชายสุวัณณะคำแดงตามรอยเนื้อทรายของมาจนถึงเชิงดอยอ่างสรง พบนางอินเหลาทังคุ้ได้เกิดความรักใคร่กัน

เมื่อเวลาผ่านไป เจ้าชายได้ตัดสินใจออกเดินทางตามเนื้อทรายของต่อ จนถึงเชิงเขาอุจจุบรรพต หรือ บริเวณดอยสุเทพในปัจจุบัน และได้พบชายหญิงสามคู้ในรอยเท้าสัตว์ ฤๅษีได้แนะนำให้เลี้ยงดูคนที่เกิดในรอยเท้าสัตว์ อันหมายถึง ชาวลัวะ ไว้ วันรุ่งขึ้นไพร่พลของเจ้าชายได้ออกตามหาเนื้อทรายตามฝั่งน้ำแม่ระมิงค์จนกระทั่งมาพบหนองน้ำที่มีบัวขึ้นอยู่ 7 กอพระฤๅษีทำนายว่าสถานที่นี้ มีความอุดมสมบูรณ์ ให้เจ้าชายสุวัณณะคำแดงมาสร้างเมืองอยู่ที่นี่ ต่อไปภายหน้าจะกลายเป็นบ้านเมืองใหญ่โต เจ้าชายจึงสร้างเมืองตามคำบอกของฤๅษี และได้ตั้งชื่อเมืองใหม่นั้นตามน้ำหนักเตียนนอนของเจ้าชายซึ่งหนักหนึ่งล้าน เมืองใหม่จึงมีชื่อว่า “ล้านนา”

เมื่อสร้างบ้านแปงเมืองเสร็จแล้ว ท้าวสุวัณณะคำแดงก็ได้พานางอินเหลามาอยู่ด้วย จนกระทั่งทรงมีโอรสเจริญวัยจนสามารถปกครองบ้านเมืองแทนได้ นางอินเหลาก็เชิญท้าวคำแดงกลับไปอยู่ในถ้ำที่ดอยอ่างสรงด้วยกัน ตราบจนสิ้นพระชนม์ ชาวเชียงใหม่นับถือเจ้าหลวงคำแดงเป็นผีอารักษ์เมือง และเชื่อว่าดวงวิญญาณของเจ้าหลวงคำแดงสิงสถิตอยู่บริเวณถ้ำเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่²⁴

การรับเอาชื่อ “เจ้าหลวงคำแดง” อารักษ์เมืองเชียงใหม่หากพิจารณาอย่างกว้างๆ เป็นการรับเอาวัฒนธรรมของชาวเมืองมาเป็นของหมู่บ้าน สร้างความแตกต่างโดยการเรียกชื่อ แต่ในความเป็นจริงเมื่อสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นชาวไทลื้อที่มาจากเมืองหลวงและเมืองฮ่า จะบอกว่าจริงๆ แล้วที่เมืองต่างๆ ของสิบสองปันนาก็มีชื่อ “คำแดง” ปรากฏมากมาย สอดคล้องกับงานวิจัยของ ยรรยง จิระนคร รัตนาพร เศรษฐกุลที่ได้รวบรวมรายชื่อผีอารักษ์เมืองบางเมืองในสิบสองปันนา เช่น ที่เมืองฮ่าก็มีผีเมืองหลายตนและมีชื่อเจ้าหลวงคำแดงเป็นผีเมืองด้วย เมืองหลวงก็มีพญาหลวงคำแดงเป็นอารักษ์เมือง เป็นต้น²⁵ เช่นนี้ก็อาจเป็นไปได้ว่าการยอมรับเอาชื่อผีเมืองเชียงใหม่มาเป็นชื่ออารักษ์บ้านไม้ลู่ชนก็ไม่ได้ทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกขัดแย้งในใจ เพราะชื่อดังกล่าวก็

²⁴ สรุปลความจาก ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว และคณะ, เจ้าหลวงคำแดง อารักษ์เมืองของล้านนา. (เชียงใหม่: มิ่งเมืองนวัตน์, 2550), บทคัดย่อ.

²⁵ ยรรยง จิระนคร รัตนาพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา, หน้า 229.

เป็นชื่อที่มีในระบบความเชื่อของชาวไทลื้ออยู่แล้ว แม้จะรู้สึกว่าเป็นคนละองค์กันกับที่อำเภอเชียงดาวก็ตามเพราะชาวบ้านเชื่อว่า “เจ้าพ่อคำแดง” เป็นอารักษ์ที่ยิ่งใหญ่มีสถานที่สถิตอยู่หลายที่ และที่บ้านไม้ลุงชนก็เป็นหนึ่งในนั้น

น่าสังเกตว่าชื่อที่ใช้เรียกอารักษ์บ้านไม้ลุงชน ไม่ได้เรียกตามที่ชาวเชียงใหม่หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “เจ้าหลวงคำแดง” จากการสอบถามสมนึก ออนตะไคร้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าการที่ชาวบ้านเรียกว่า “เจ้าพ่อคำแดง” สันนิษฐานว่า “เจ้าพ่อ” เป็นคำศัพท์ในความคิดของชาวบ้านที่ใช้เรียกแทนผู้นำที่เป็นที่นำเคารพนับถือ นำยำเกรง ส่วนคำว่า “เจ้าหลวง” ให้ความรู้สึกว่าจะต้องอาศัยอยู่ในคุ่ม เป็นกษัตริย์ที่มีบิรวารมากมาย²⁶ คำเรียกชื่ออารักษ์บ้าน อีกคำหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ คือ พ่อเฒ่า ซึ่งมีความหมายว่า ปู่ หรือ ตา ซึ่งให้ความรู้สึกอุ่นใจ เป็นที่เคารพเหมือนญาติผู้ใหญ่ เหมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน และแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ที่มีช่องว่างใกล้กันมากขึ้น

ความแตกต่างระหว่างอารักษ์บ้าน บ้านไม้ลุงชนกับ อารักษ์เมืองเชียงใหม่ ข้อหนึ่งก็คืออาหารที่ใช้ถวายหรือใช้เลี้ยงอารักษ์บ้าน ที่บ้านไม้ลุงชนจะเลี้ยงอารักษ์บ้านด้วยอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์ เหล้า คือ จะเลี้ยงด้วยผลไม้ ขนม น้ำชา น้ำเต้าหู้ นมถั่วเหลือง ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่ทำให้การเลี้ยงอารักษ์บ้านไม้ลุงชนแตกต่างจากการเลี้ยงอารักษ์บ้านที่สิบสองปันนา และที่อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม การเลี้ยงอารักษ์บ้านด้วยอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์นี้ยังพบได้อีกแห่งหนึ่งคือที่ ศาลเจ้า “โกเมียวเจียน” เป็นศาลผีเมืองแสนหวิ รัฐฉาน²⁷ ก็อาจสันนิษฐานได้อีกทางหนึ่งว่าการเลี้ยงอารักษ์บ้านด้วยอาหารแบบดังกล่าวอาจได้รับอิทธิพลจากคนไทใหญ่ ซึ่งเคยเป็นร่างทรงเจ้าพ่อคำแดง นอกจากนี้ รูปปั้นเจ้าพ่อคำแดง พร้อมด้วยเสนาซ้าย – ขวา ที่บ้านไม้ลุงชน ซึ่งดูสงบ สง่า ท่าทางใจดี ก็ช่วยตอกย้ำให้เจ้าพ่อคำแดงในความคิดของชาวบ้านให้ดูเป็นผู้ทรงศีล (เนื่องจากการไม่ทานเนื้อสัตว์) มากกว่าจะเป็นภาพนักรบที่เก่งกาจ อดอาจแม้จะมีบางคนที่เล่าว่าเจ้าพ่อคำแดงเคยเป็นนักรบ หรือเป็นทหารเอกก็ตาม

²⁶ สัมภาษณ์ สมนึก ออนตะไคร้, อดีตผู้ใหญ่บ้านไม้ลุงชน. 18 พฤษภาคม 2552.

²⁷ รายละเอียดปรากฏใน เสมอชัย พูลสุวรรณ. รัฐฉาน (เมืองไต) พลวัตของชาติพันธุ์ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย. (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2552), หน้า 25 – 31.

การไม่รับประทานเนื้อสัตว์ของอารักษ์บ้าน รูปปั้นที่อยู่ในอิริยาบถที่สงบ หรือแม้แต่ชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียก เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งมีความหมายและต่อยุ่สร้างความคิดดีสิทธ์ นำเลื่อมใสศรัทธาของอารักษ์บ้านให้คนในชุมชนและผู้ที่น่าับถือได้มากราบไหว้ขอพรกันอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย

3.3.3 พลวัตของพิธีกรรม

สภาพสังคมบ้านไม้ลุงชนซึ่งอยู่ติดกับชายแดนไทย – พม่าซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ และเป็นหมู่บ้านที่มีประวัติการก่อตั้งบ้านเรือนหรือชุมชนมานานเกือบร้อยปี ย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับอารักษ์บ้าน ในประเด็นต่อไปนี้

1) การเพิ่มจำนวนพิธีกรรม

แต่เดิมพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านของบ้านไม้ลุงชน จัดเพียงพิธีเดียวซึ่งมีความหมายต่อชาวบ้านในขณะนั้นมาก นั่นคือ พิธีเลี้ยงเมือง จัดขึ้นในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 เหนือ ซึ่งเป็นช่วงก่อนทำการเกษตรกรรม วัตถุประสงค์ของพิธีจึงจัดขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์เป็นหลัก

การเพิ่มจำนวนพิธีกรรมเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการพัฒนาศาลเจ้าพ่อคำแดง กล่าวคือ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 ที่เริ่มมีการย้ายที่ตั้งของศาลพร้อมกับการสร้างเสาไ้บ้าน จนกระทั่งมีการปั้นรูปปั้นเจ้าพ่อคำแดงและเสนาซ้าย – ขวา เมื่อปี พ.ศ. 2515 ความภาคภูมิใจของชาวบ้านไม้ลุงชนที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกป้องคุ้มครองคนในชุมชน ตลอดจนเรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ก็ได้รับการถ่ายทอดจากปากต่อปากสืบต่อกันมา ส่งผลให้เกิด “งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง” หรือ “พิธีเลี้ยงเจ” ซึ่งคาดว่าน่าจะเริ่มมีงานดังกล่าวอยู่ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2507 แต่ไม่เกินปี พ.ศ. 2517 เนื่องจากงานประจำปีควรจะมีเกิดภายหลังจากย้ายศาลเจ้าบ้านมาอยู่ที่กลางหมู่บ้านและได้มีชื่อเป็น “ศาลเจ้าพ่อคำแดง” ตามคำบอกของร่างทรง* และก่อนที่โรงเรียนบ้านไม้ลุงจะเปิดทำการสอน** เนื่องจากในอดีตงานประจำปีมีระยะเวลาในการจัดงานถึง 7 วัน 7 คืน โดย

* เนื่องจากมีร่างทรงชาวไทยใหญ่มาบอกกับชาวบ้านว่าเป็นเจ้าพ่อคำแดงมาจากดอยเชียงดาว จะมาปกป้องรักษาบ้านไม้ลุงชน ในปี พ.ศ. 2507-2510. **ประวัติศาลเจ้าพ่อคำแดง**, (เอกสารอัดสำเนา).

** โรงเรียนบ้านไม้ลุงชน เปิดสอนชั้น ป. 1 เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2517.

ใช้ที่ดินตั้งแต่หน้าศาลเจ้าพ่อคำแดงไปจนถึงบริเวณที่เป็นโรงเรียนบ้านไม้ลุงชนในปัจจุบัน เป็นสถานที่จัดงาน งานประจำดังกล่าวมีวงดนตรีมาแสดง และเป็นมหรสพ ยิ่งใหญ่ที่อยู่ในความทรงจำของชาวบ้าน เมื่อมีการขอคืนที่ดินจากวัดเพื่อสร้างเป็นโรงเรียนทำให้ไม่มีสถานที่จัดงาน จำนวนวันและกิจกรรมในการจัดงานจึงลดลงเหลือเพียง 2 วัน คือ ในวันที่ 3 และ 4 ในเดือนมีนาคมของทุกปี

พิธีดังกล่าวจัดขึ้นเพื่อเป็นการตอบแทนอารักษ์บ้านที่ได้ช่วยเหลือให้ชาวบ้านอยู่อย่างมีความสุข ไม่มีเรื่องเดือดร้อนเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ขณะเดียวกันก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะให้ชาวบ้านช่วยกันทำบุญบริจาคเงินเพื่อช่วยเหลือบำรุงศาลเจ้าพ่อคำแดงด้วย

อีกพิธีกรรมหนึ่งที่น่าจะเพิ่มเข้ามาภายหลังจากที่มีเสาไ้บ้านและกลายเป็นพิธีที่คนในหมู่บ้านเข้ามาร่วมเป็นจำนวนมาก คือ พิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน จากการสอบถามผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน (นางมะลิวรรณ ดวงเพชร) รวมทั้งชาวบ้านไม้ลุงชนก็จะได้รับคำตอบที่ไม่ชัดเจน กล่าวเพียงแต่ว่าพิธีดังกล่าวได้มีการปฏิบัติมานานแล้ว อย่างไรก็ตาม พิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้านนี้เป็นพิธีของชาวไทยวน ที่มักจะกระทำกันที่วัดมากกว่าที่ไ้บ้าน แต่ที่บ้านไม้ลุงชนได้ทำพิธีนี้ที่ศาลเจ้าพ่อคำแดง เนื่องจาก เสาไ้บ้าน อยู่ที่ศาลเจ้าพ่อคำแดง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ประกอบกับความเชื่อของชาวบ้านที่เชื่อว่า ไ้บ้าน ก็คือ เทวดาบ้าน หากได้ทำพิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน ในวันขึ้นปีใหม่จึงเป็นเรื่องที่ดี เกิดสิริมงคลแก่หมู่บ้าน จึงได้ทำพิธีกันที่ เสาไ้บ้าน ซึ่งอาจเป็นการรับและผสมผสาน ความเชื่อและวัฒนธรรมระหว่างชาวไทยวนและชาวไทยลื้อที่อยู่หมู่บ้านเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม การเพิ่มพิธีกรรมจากเดิม 1 พิธีกรรมมาเป็น 3 พิธีกรรม ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดข้อขัดแย้งใดกับชาวบ้าน เนื่องจากพิธีกรรมทั้งหมด 3 พิธี เป็นพิธีกรรมระดับชุมชน ก็น่าจะเป็นเรื่องดีที่จะเป็นการเพิ่มระดับความสำคัญหรือลักษณะเด่นให้กับหมู่บ้านที่มีพิธีกรรมของชุมชน ที่ในขณะนั้นชุมชนอื่นไม่มี และมีประวัติความเป็นมาที่สามารถเล่าต่อได้ ขณะเดียวกันพิธีกรรมต่างๆ ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ต้องคอยช่วยเหลือกัน หากมีความกังวลใจหรือคับข้องใจที่ไม่สามารถหาคำตอบเพื่ออธิบายได้ก็มักจะไปบนบานอ้อนวอนขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ ในฐานะของ “ลูกบ้าน” คนหนึ่ง

2) องค์ประกอบของพิธีกรรม

- วัตถุประสงค์ในการประกอบพิธี

ผลวัดของวัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรมที่เห็นได้ชัดเจน คือ พิธีเลี้ยงเมือง แต่เดิมชาวบ้านจะประกอบพิธีกันในช่วงก่อนฤดูทำนาเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งน่าสังเกตว่าปกติในพิธีกรรมเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์มักจะมีสัญลักษณ์สำคัญที่เป็นสิ่งแทนความอุดมสมบูรณ์

เมื่อเปรียบเทียบกับการประกอบพิธีเลี้ยงเมือง (เจ้าเมือง) ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่ง เรณู อรรฐาเมศร์ ได้ศึกษาที่บ้านใหม่หมอกจ๋ามกล่าวว่า พิธีเลี้ยงเมือง ดำเนินควบคู่ไปกับประเพณีการทำนา โดยพิธีเลี้ยงเจ้าเมืองเป็นการกล่าวคำอธิษฐานต่อเจ้าเมืองให้ทำนาได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ก่อนขึ้นตอนการแสกนา สามารถถามถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับภัยธรรมชาติ ผลผลิตตลอดจนสัตว์ที่จะมาทำอันตราย โดยมีหมอเมืองเป็นผู้ว่าไม่สอบถามปัญหาที่ละข้อ²⁸ จะเห็นได้ว่าการประกอบพิธีเลี้ยงเมืองที่แม่ฮ่องสอนมีวัตถุประสงค์ และการปฏิบัติที่บ่งบอกชัดเจนในพิธีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ที่บ้านไม้ลุงชนในอดีตก็เช่นกัน บริบทที่ตั้งซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสายและเคยทำการเพาะปลูก แต่ได้ผลผลิตไม่ดีจึงหันไปทำไร่ ทำสวนกันมากกว่า และต่อมาเมื่อหมู่บ้านกลายเป็นเขตเศรษฐกิจทำให้คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ตัดสินใจขายที่ดินให้แก่นายทุนที่เข้ามาเพื่อทำการค้าขาย จนกระทั่งในปัจจุบันบ้านไม้ลุงชนไม่มีที่ดินสำหรับการทำนา แต่เป็นอาคารพาณิชย์มาแทนที่ วัตถุประสงค์ของพิธีเลี้ยงเมืองในอดีตปฏิบัติเพื่อความอุดมสมบูรณ์ก็ดูเลือนลางไป แต่ชาวบ้านก็ยังได้ประกอบพิธีเลี้ยงเมืองดังกล่าวอยู่ เพื่อรักษา สืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมการเลี้ยงอารักษ์เมืองซึ่งมีมานาน และเพื่อขอให้อารักษ์บ้านช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองหมู่บ้านให้อยู่อย่างสงบสุข

- รายละเอียดและขั้นตอนในการประกอบพิธี

²⁸ เรณู อรรฐาเมศร์, *ประเพณีพิธีกรรมชาวไทใหญ่บ้านใหม่หมอกจ๋าม*, ใน *ไท:TAI*, ฉลาดชาย รมิตานนท์ วิจารณ์ สมสวัสดิ์, เรณู วิชาศิลป์, บรรณาธิการ, หน้า 351.

ในพิธีเลี้ยงอารักษ์บ้านของบ้านไม้ลุงชน มีทั้งพิธีที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมานานอย่าง พิธีเลี้ยงเมือง หรือแม้แต่พิธีที่เข้ามาเพิ่มเติมในภายหลัง ต่างก็ได้มีการตัดชั้นตอนและรายละเอียดของพิธีกรรมบางส่วนออกไปด้วยเหตุผลและความจำเป็นที่สอดคล้องกับบริบทของหมู่บ้าน

พิธีประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง เป็นพิธีใหม่ที่เพิ่มเข้ามาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2507 แต่ก็ได้ปรับลดจำนวนวันในการเฉลิมฉลองลง เนื่องจากไม่มีสถานที่ในการจัดงานซึ่งมีทั้งดนตรี หนักกลางแปลง การชกมวย ร้านค้า ฯลฯ เพราะต้องคืนที่ให้วัดนำไปสร้างโรงเรียนของชุมชน การลดจำนวนวันลงก็ไม่น่าจะส่งผลกระทบต่อความรู้สึกชาวบ้าน เพราะเป็นการจัดเพื่อการเฉลิมฉลองและเป็นการบำรุงศาลเจ้าพ่อเท่านั้น งานดังกล่าวจึงได้ลดจำนวนลงเหลือเพียง 2 วันดังในปัจจุบัน

ในพิธีเลี้ยงเมือง เป็นพิธีเก่าแก่ที่ปฏิบัติกันมาช้านานย่อมต้องมีพลวัตที่เป็นการเปลี่ยนไปตามกาลเวลา กล่าวคือ การปิดตาแหลว เพื่อแสดงสัญลักษณ์ของการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า (กำบ้าน) เป็นการแสดงอาณาเขตของชุมชนในอดีต ก่อนที่จะมีการย้ายศาลเจ้าบ้านไปที่ต้นไม้รูง เมื่อบ้านเมืองเข้าสู่ความทันสมัยและความเจริญ ข้อปฏิบัติในการปิดตาแหลวและกำบ้านก็ได้เสื่อมคลายลงจนยกเลิกการปฏิบัติไป เนื่องจากไม่อาจสามารถต้านทานกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้

การเรียไรเงินและข้าวสารเพื่อซื้อวัตถุดิบในการประกอบพิธีเลี้ยงเมือง จากเดิมบ้านละ 1 บาทหรือข้าว 1 ลิตร โดยจ่ายเท่ากับจำนวนสมาชิกในบ้าน หากบ้านใดมีคนท้องก็ให้ยกเว้นไป แนวปฏิบัตินี้ยังคงมีอยู่แต่ได้เปลี่ยนรูปแบบของการบริจาคไป คือ จากเดิมที่เคยบริจาคข้าวสารก็พบปัญหาเนื่องจากข้าวมีสายพันธุ์ที่ไม่เหมือนกันเวลานำมาไม่เป็น “ข้าวแบ่ง” แล้วนำไปนึ่งเป็นขนมข้าวแอบจะเกิดปัญหานึ่งสุกไม่ทั่วถึงกันบ้าง หรือเหนียวเกินไป เป็นต้น จึงได้ตัดปัญหานี้โดยการรับบริจาคเป็นเงินเพื่อนำไปซื้อวัตถุดิบ เดิมก็นำไปซื้อข้าวสารต่อมาก็ำเงินที่ได้จากการบริจาคไปซื้อแบ่งทำขนม น้ำอ้อย แล้วนำมาทำร่วมกันและเชื่อว่าจะได้บุญจากการทำขนมร่วมกันในครั้งนี้ด้วย อย่างไรก็ตามข้อห้ามและข้อปฏิบัติอันเคร่งครัดที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่ครั้งแรกคือ การไม่เก็บเงินจากสตรีมีครรภ์และห้ามสตรีมีครรภ์เข้าร่วมในการประกอบพิธี ชาวบ้านเล่าว่าทุกครั้งที่มีการเก็บเงินหรือให้คนท้องเข้าร่วมพิธี (แม้แต่การช่วยทำขนม) จะทำให้ขนมหนึ่งไม่สุกทุกครั้ง และเมื่อขนมหนึ่งสุกแล้วห้ามนำมารับประทานเพราะถือว่าเป็นของทำใหม่ๆ ต้องถวายให้เจ้าพ่อคำแดงก่อนจึงจะนำมารับประทานได้

ลักษณะพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับอารักษ์บ้าน บ้านไม้สูงชน มีลักษณะการปรับเปลี่ยนที่รับอิทธิพลจากโลกภายนอกและเป็นการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาอย่างต่อเนื่อง รวดเร็ว แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมถูกอิทธิพลจากโลกภายนอกกลืนไปทั้งหมด สาเหตุหลักมาจากการได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกในชุมชนและการขยายขอบเขตของผู้ที่นับถือศรัทธา รวมทั้งผู้นำหมู่บ้านที่ได้รับความไว้วางใจ ขณะเดียวกันความหลากหลายทางชาติพันธุ์ภายในหมู่บ้านไม่ได้เป็นอุปสรรค อาจเพราะมีความเชื่อในลักษณะแบบเดียวกัน มีวิถีชีวิตที่ใกล้เคียงกัน และได้หลอมรวมเอาความคิด จิตวิญญาณของกลุ่ม ก่อให้เกิดเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชน ทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมยังคงดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

บทที่ 4

บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านในปัจจุบัน

ในการศึกษาบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ประเด็นหลัก 2 ประเด็น คือ

1. บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในระดับชุมชน
2. บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในระดับปัจเจก

4.1 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในระดับชุมชน

แม้ว่าบ้านไม้ลุงชนจะประกอบด้วยหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งกลุ่มไทลื้อ ไทใหญ่ ไทยวน รวมทั้งแรงงานพม่าที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน แต่ชาวไทลื้อซึ่งเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่บ้านไม้ลุงชน รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆ ก็ได้นำเอาความเชื่อและประเพณีของกลุ่มติดตัวมาด้วย ทำให้บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านมีบทบาทในระดับชุมชน ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ได้เป็น 2 ประเด็น ดังนี้

4.1.1 บทบาทในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทลื้อในบริบทใหม่

ในสืบสองพันนาชาวไทลื้อมีความเชื่อเรื่องผีที่เข้มแข็งมาก ความเชื่อเรื่องผีของชาวไทลื้อมีตั้งแต่ระดับครัวเรือน ไปจนถึงระดับเมือง ที่บ้านไม้ลุงชนในระดับครัวเรือนยังคงพบความเชื่อเรื่อง “ผีเฮิน” หรือ “เตวดาเฮิน” แต่มีการบูชาผีเรือน หรือเทวดาเรือนลดน้อยลง ผู้วิจัยสอบถามเพิ่มเติมสาเหตุที่บูชาผีเรือนหรือเทวดาเรือนลดน้อยลง ได้รับคำตอบจากแสง แสนใจ อาจารย์วัดบ้านไม้ลุงชน ว่าเนื่องจากตอนอพยพมาพ่อแม่ก็ไม่ได้ทำ (ไม่ได้บูชาผีเรือน) จึงไม่ได้สืบทอดมา¹ ส่วนพิธีที่ยังคงถือปฏิบัติสืบเนื่องมาคือ การนับถือผีอารักษ์บ้าน

¹ สัมภาษณ์ แสง แสนใจ, อาจารย์วัดบ้านไม้ลุงชน, 10 ตุลาคม 2553.

แม้พิธีบูชาอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงจนจะมีพลวัตที่แตกต่างจากพิธีเลี้ยงผีที่สิบสองปันนา แต่ชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงจนก็ได้กระทำพิธีอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปีโดยเฉพาะ “พิธีเลี้ยงเมือง” (จัดขึ้นประมาณเดือนพฤษภาคมของทุกปี) ซึ่งเป็นพิธีที่ได้กระทำตั้งแต่ครั้งศาลอารักษ์บ้านยังอยู่ที่ท้ายบ้าน จนเมื่อย้ายศาลมาอยู่กลางหมู่บ้านและมีชื่อว่า “ศาลเจ้าพ่อคำแดง” ก็ยังคงกระทำด้วยรูปแบบและขั้นตอนที่เรียบง่าย อาจมีการปรับรูปแบบและตัดขั้นตอนบางอย่างออกไปเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันไปบ้าง คงไว้แต่ขั้นตอนที่สำคัญ โดยมี “หมอมเมือง” เป็นผู้ประกอบพิธี นำสังเกตว่า “หมอมเมือง” เป็นคำที่ชาวไทลื้อใช้เรียก ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลาง (Mediator) ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธี (ในขณะที่ชาวไทใหญ่จะเรียกผู้ประกอบพิธีว่า ครูหมอไต) เมื่อสัมภาษณ์ คำเหล่า จันทรเทพ ผู้สูงอายุชาวไทลื้อเพิ่มเติมพบว่า รายชื่อหมอมเมืองเท่าที่จะย้อนสืบไปได้มีดังนี้

1. พ่อเฒ่าจิ่ง (ไม่ทราบนามสกุล)
2. พ่อเฒ่าหนานแสง จันทิมา
3. พ่อเฒ่าค่านวล จันทรเทพ
4. พ่อเฒ่าแยง หงษ์คำ (คนปัจจุบัน)²

จากรายชื่อหมอมเมืองเท่าที่ปรากฏชื่อนี้ ทุกท่านล้วนแต่เป็นชาวไทลื้อทั้งสิ้น สมนึก ออนตะไคร้ กล่าวกับผู้วิจัยว่า การสืบทอดหมอมเมือง ก็ไม่ได้มีขั้นตอนพิธีใดๆ โดยชาวบ้านและกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้คัดเลือกผู้ที่จะมาทำหน้าที่เป็นหมอมเมือง โดยมากมักจะคัดเลือกจากผู้ที่มีฐานะนิยมหมู่บ้าน รู้พิธี เป็นคนที่ชาวบ้านนับถือ เป็นคนในหมู่บ้านไม้ลุงจน³ ดังนั้น การสืบทอดพิธีกรรมจากรุ่นสู่รุ่น ชาวไทลื้อจึงถือได้ว่าเป็นผู้มีบทบาทและเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน

นอกจากพิธีเลี้ยงเมืองซึ่งได้รับการสืบทอดวิธีการปฏิบัติจากอดีตมาจนปัจจุบันแล้ว ความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดอีกประการหนึ่งคือ การสร้าง “ใจบ้าน” ซึ่งเชื่อว่าเป็น “เทวดาบ้าน” ที่กลางหมู่บ้าน เมื่อเปรียบเทียบลักษณะ “ใจบ้าน” ที่บ้านไม้ลุงจนกับ “ใจบ้าน” ที่สิบสองปันนา ก็มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นเสาจำนวน 5 เสา และจะมีอยู่ 1 เสาที่สูงกว่าอันอื่นปักอยู่

² สัมภาษณ์ คำเหล่า จันทรเทพ, ชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงจน, 12 พฤษภาคม 2552.

³ สัมภาษณ์ สมนึก ออนตะไคร้, อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านไม้ลุงจน, 18 พฤษภาคม 2552.

ตรงกลางล้อมรอบด้วยเสาที่เหลืออีก 4 เสา เมื่อสอบถามชาวบ้านจะกล่าวตรงกันว่านี่คือเสาใจบ้านหรือเทวดาบ้าน เมื่อไปตั้งหมูบ้านที่ไหนก็ต้องตั้งเสาใจบ้านนี้ไว้ด้วย พิธีกรรมที่เกี่ยวกับอารักษ์บ้านจึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อเรื่องผีที่ติดตัวมา และเป็นสิ่งที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจ ช่วยรวมพลังใจของชาวไทยลื้อซึ่งอพยพมาจากเมืองต่างๆ ของสิบสองพันนา ตอกย้ำความเป็นไทยลื้อของชุมชนให้เป็นที่ปรากฏแก่สังคมได้ประการหนึ่ง

สิ่งที่ผู้วิจัยสังเกตเห็นได้อีกประการหนึ่งในแง่ของการสืบทอดความเชื่อและประเพณีคือแม่บ้านแม่ลูกชนจะตั้งอยู่ในอำเภอแม่สายซึ่งเป็นเขตเศรษฐกิจและเป็นเมืองท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงราย แต่พิธีกรรมระดับชุมชนของชาวไทยลื้อที่ได้สืบทอดปฏิบัติกันมาแต่ครั้งอดีต ก็มีได้ถูกใช้เพื่อการท่องเที่ยวเหมือนกับที่อื่นๆ ไม่ได้มีการดัด เสริม ปูรงแต่งขั้นตอน หรือองค์ประกอบของพิธีกรรมเพื่อแสดงให้นักท่องเที่ยวเห็น และเทศบาลตำบลแม่สายซึ่งเป็นหน่วยงานของภาครัฐ ไม่ได้มีบทบาทในการจัดการควบคุมพิธีกรรมแต่อย่างใด ความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวก็ยังคงสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยสำนึกของชาติพันธุ์ที่ต้องมีการปฏิบัติเหมือนแต่ครั้งอดีต

แม้แต่วัตถุประสงค์ของการจัดพิธีกรรม เช่น พิธีเลี้ยงเมือง เดิมเป็นพิธีจัดขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์ เพราะในอดีตชาวบ้านยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมกันอยู่ ปัจจุบันชาวบ้านต่างก็ไม่ได้ประกอบอาชีพทางการเกษตรแล้ว แต่พิธีกรรมดังกล่าวก็ไม่ได้ถูกยกเลิก ตรงกันข้ามชาวบ้านกลับยังคงจัดพิธีกรรมอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด และกลายเป็นพิธีสำคัญติดอยู่ในความทรงจำของชาวบ้าน ที่เมื่อไปสัมภาษณ์ชาวบ้านถึงพิธีกรรมที่สำคัญของศาลเจ้าพ่อคำแดง หรือ อารักษ์บ้านพิธิเลี้ยงเมือง จะเป็นพิธีที่ชาวบ้านเอ่ยถึงเป็นลำดับแรก เพราะเป็นพิธีที่มีความหมายและมีความสำคัญซึ่งสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ผู้วิจัยได้เข้าร่วมพิธีสำคัญทั้ง 3 พิธีกรรม พบว่ามีได้มีแต่เฉพาะผู้สูงอายุเท่านั้นที่มาร่วมพิธี ในบางครั้งผู้วิจัยได้พบกลุ่มวัยรุ่น คนหนุ่มสาว คนวัยทำงาน แม่บ้าน ก็ได้เข้ามาร่วมในพิธีด้วย แม้จะมีจำนวนไม่มาก แต่อย่างน้อยที่สุด การเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมของกลุ่มคนเหล่านี้ก็ทำให้พวกเขาได้รับทราบข้อปฏิบัติ และวิธีปฏิบัติต่างๆ ในพิธีกรรม ได้เห็นอากัปกิริยาของผู้คนที่ได้ไปร่วมงาน นานวันเข้าสิ่งเหล่านี้ก็จะซึมซับเข้าไปอยู่ในความทรงจำและได้รับการถ่ายทอดต่อไป แม้ในปัจจุบันจะมีการพัฒนาในแง่ของวัตถุ ความเจริญ ความทันสมัยที่อยู่รายรอบบ้านแม่ลูกชน หรือ

การพัฒนาโครงสร้างการบริหารการปกครองส่วนท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นปัจจัยภายนอกที่พร้อมจะส่งเสริมให้ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบเพื่อตอบสนองความต้องการกับ “คนอื่น” ในสังคมได้ แต่ด้วยการเห็นความสำคัญของพิธีกรรม ณ ปัจจุบันนี้ ทำให้การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านของชาวไทยลื้อที่บ้านแม่ลุงชนจึงยังสามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้บริบททางสังคมแบบใหม่

4.1.2 บทบาทในฐานะที่เป็นศูนย์รวมใจและเสริมสร้างความสมานฉันท์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

ชุมชนบ้านแม่ลุงชนตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำสาย พรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศพม่า ประชากรที่อาศัยอยู่ที่บ้านแม่ลุงชนกลุ่มแรกซึ่งมีทั้งชาวไทยใหญ่ และชาวไทยลื้อที่อพยพมาจากเมืองต่างๆ ของสิบสองปันนา เมื่อบ้านเมืองมีการพัฒนา การคมนาคมและการติดต่อค้าขายทำได้ง่าย กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ จึงได้เริ่มเข้ามาตั้งบ้านเรือนกันมากขึ้น ทำให้ในอดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันบ้านแม่ลุงชนเป็นชุมชนที่อยู่อาศัยของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ และอาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนได้อย่างสันติ

ผู้วิจัยได้เข้าร่วมพิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้าน 3 พิธีสำคัญ ได้สังเกตแล้วพบว่า ในพิธีเลี้ยงเมืองและพิธีเลี้ยงเจ (งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง) ผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุชาวไทยลื้อและชาวไทยใหญ่ที่นับถือ ศรัทธาในอารักษ์บ้านเข้ามาร่วมพิธีจำนวนประมาณ 30 คน เท่านั้น และส่วนใหญ่ก็เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย ส่วนในพิธีสงเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน ซึ่งกระทำกันในวันที่ 16 เมษายน จะมีชาวบ้านเข้าร่วมงานที่หลากหลายกว่าทั้งเพศ วัย และมีจำนวนมากกว่าเกือบ 2 เท่า ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ในพิธีเลี้ยงเมืองและเลี้ยงเจของศาลเจ้าพ่อนั้น เป็นพิธีกรรมที่มีวัตถุประสงค์ที่ค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นการเลี้ยงผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของทั้งชาวไทยลื้อและไทยใหญ่ เมื่อมีการประกอบพิธีชาวไทยลื้อและชาวไทยใหญ่ก็เข้าร่วมพิธี ตามความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่ม ชาวไทยใหญ่ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้ามาอยู่อาศัยที่บ้านแม่ลุงชนก็มีคติความเชื่อเรื่องการนับถือผีเช่นเดียวกับชาวไทยลื้อ จึงไม่ได้เกิดความรู้สึกแปลกแยก เพราะ “เมื่อเขามาอยู่ทางนี้ เขาก็ต้องถือเอาผีทางนี้ เหมือนที่เป็นนับถือกัน”⁴ การเข้าร่วมพิธีกรรมระดับหมู่บ้านจึงเป็นเครื่องหมาย บ่ง

⁴ สัมภาษณ์ แสง แสนใจ, อาจารย์วัดบ้านแม่ลุงชน, 10 ตุลาคม 2553.

บอกถึงการนับถือ ฝักรักษ์บ้านร่วมกัน และการเป็นสมาชิกของหมู่บ้านเดียวกัน เมื่อถึงเวลา ที่หมู่บ้านมีงานจึงเป็นหน้าที่ที่ลูกบ้านจะต้องแสดงออกถึงความเป็นสมาชิกของหมู่บ้านเช่นกัน ส่วนชาวไทยวน หรือ คนเมืองซึ่งเข้ามาอาศัยอยู่ ด้วยเหตุผลในการประกอบอาชีพ ก็มีบทบาท ในการจัดเตรียมอาหารหรือการเตรียมสถานที่สำหรับในการประกอบพิธีก่อนวันงาน ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มแม่บ้านวัยทำงาน ลูกหลานของผู้สูงอายุที่มาช่วยงาน

ในพิธีสังเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน เป็นพิธีเลี้ยงฝักรักษ์บ้านที่มีผู้เข้าร่วมงานเป็นจำนวนประมาณ 60 – 80 คนและมีหลายระดับตั้งแต่เด็ก คนหนุ่ม – สาว คนวัยทำงานชาย – หญิง และผู้สูงอายุทั้งชาย – หญิง และหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งชาวไทยลื้อ ไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน รวมทั้งชาวไทยวน (คนเมือง) ก็ได้เข้าร่วมในพิธีนี้เป็นจำนวนมากเช่นกัน หากพิจารณาในแง่ของวัน เวลา ที่ประกอบพิธีก็อยู่ในช่วงที่เหมาะสม คือ ในเดือนเมษายนช่วงสงกรานต์ เนื่องจากเป็นช่วงที่ญาติพี่น้องที่ไปทำงานต่างจังหวัด ได้มีโอกาสกลับมาเยี่ยมบ้าน พบเจอญาติพี่น้องและมีโอกาสได้ทำบุญร่วมกัน พิธีดังกล่าวได้นำพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง คือ ผู้ที่ทำหน้าที่กล่าวสังเคราะห์เป็น อาจารย์วัด ไม่ใช่หมอเมือง มีพระสงฆ์เข้ามาสวดเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อให้หมู่บ้านเกิดความสงบสุข มีบทบาทในการทำพิธี มีสายสิญจน์ สัญลักษณ์ของการป้องกันเคราะห์ร้ายและสิ่งอัปมงคล เป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธี รวมทั้งการสืบชะตาคนในหมู่บ้านที่ตัวแทนของทุกครัวเรือนสามารถนำเสื้อผ้าของสมาชิกในครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมได้ บรรยากาศและภาวะแวดล้อมในพิธีกรรมจึงค่อนข้างออกไปในทางพุทธศาสนามากกว่าจะเป็นการประกอบพิธีเลี้ยงผี จึงทำให้มีผู้เข้าร่วมพิธีที่อยู่ในวันที่แตกต่างกันและมาร่วมพิธีกันเป็นจำนวนมาก แต่ด้วยสถานที่ในการประกอบพิธีซึ่งเป็นที่อยู่ของฝักรักษ์บ้าน และอยู่ใจกลางหมู่บ้าน ก็เป็นเครื่องยืนยันประการหนึ่งที่ชาวบ้านไม่ได้ปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิม แต่เห็นความสำคัญของฝักรักษ์บ้าน ในฐานะผู้ที่ดูแลคุ้มครองหมู่บ้าน และผู้ใหญ่บ้านในฐานะที่เป็นตัวแทนลูกบ้านไม้ลุงชน พร้อมด้วยลูกบ้านไม้ลุงชน ต่างก็พร้อมใจกันมาประกอบพิธีกรรม ณ สถานที่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ นับถือ และเป็นการแสดงความกตัญญูต่อฝักรักษ์บ้าน ผู้คุ้มครองดูแลหมู่บ้านประการหนึ่ง

ในด้านของความเชื่อเกี่ยวกับฝักรักษ์บ้านของบ้านไม้ลุงชน มีการรับเอาชื่อ “เจ้าหลวงคำแดง” ฝักรักษ์เมืองเชียงใหม่ของชาวไทยวน มาเป็นชื่อของฝักรักษ์บ้านไม้ลุงชน ผู้วิจัยมองว่าการรับชื่อดังกล่าวเป็นลักษณะของการประนีประนอมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกัน ในฐานะที่ทุกคนต่างเป็นสมาชิกร่วมกันของหมู่บ้านเดียวกัน เนื่องจากในความเชื่อของชาวไทยลื้อ ชื่อ “คำแดง” ก็

ปรากฏเป็นชื่อผีเมืองที่สิบสองปันนาเช่นกัน⁵ เมื่อมีร่างทรงมาบอกกับชาวบ้านว่าเป็น “เจ้าพ่อคำแดง” จะมาอยู่ที่บ้านไม้ลุงชน ก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านต่างยอมรับได้ เพราะมีความเชื่อที่ลักษณะคล้ายกันอยู่แล้ว

ด้านสถานที่ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงอารักษ์บ้านในระดับชุมชนทั้ง 3 พิธี ซึ่งเป็นใจกลางของหมู่บ้านก็มีส่วนในการที่คนจากทั่วทั้งหมู่บ้านจะเข้าถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ง่าย การประกอบพิธีกรรมทั้งในเดือนมีนาคม เมษายน และพฤษภาคม ซึ่งกระทำติดต่อกัน ส่งผลให้ชาวบ้านได้มีโอกาสช่วยเหลือเตรียมงานกันอย่างต่อเนื่อง แม้ขั้นตอนการประกอบพิธีจะดำเนินไปอย่างเรียบง่าย ไม่มีเครื่องประกอบพิธีที่สลบซับซ้อน แต่ทุกพิธีกรรมได้สะท้อนให้เห็นถึงการร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านที่จะต้องได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม เช่น การร่วมบริจาคเงินเพื่อสมทบทุนเป็นค่าน้ำ ค่าไฟ และค่าบำรุงศาลเจ้าพ่อคำแดง ในพิธีเลี้ยงเจ (งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง) การร่วมบริจาคเงินเพื่อวัตถุประสงค์ในการทำอาหารเลี้ยงอารักษ์บ้าน หรือซื้อแปง น้ำอ้อย ใบตอง และการร่วมทำขนมข้าวแอบในพิธีเลี้ยงเมือง (ประมาณเดือนพฤษภาคม) การร่วมทำความสะอาดศาลเจ้าบ้าน และร่วมกันเตรียมเครื่องประกอบพิธีส่วนกลาง ในพิธีส่งเคราะห์บ้าน และสืบชะตาบ้าน การกระทำเหล่านี้ทุกคนในหมู่บ้านต่างยินดี และเต็มใจที่จะให้ความร่วมมือกันอย่างเต็มที่ พิธีเลี้ยงอารักษ์บ้านทั้ง 3 พิธีจึงไม่ได้เป็นพิธีที่มีความสำคัญเฉพาะต่อกลุ่มชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งในหมู่บ้านไม้ลุงชน แต่กลายเป็นพิธีที่มีความสำคัญในระดับชุมชน และมีความสำคัญต่อทุกคนที่อาศัยอยู่ที่บ้านไม้ลุงชนในปัจจุบัน

นอกเหนือจากการที่ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในพิธีกรรมสำคัญทั้ง 3 พิธีแล้ว การปรับปรุงศาลเจ้าบ้านให้มีความทันสมัย สวยงาม ก็มาจากการช่วยเหลือน้ำพักน้ำแรงของคนในหมู่บ้าน ศรัทธาจากชาวบ้านและผู้ที่นับถือเจ้าพ่อคำแดง ผู้นำชุมชนซึ่งชาวบ้านให้ความไว้วางใจ ปัจจัยเหล่านี้มีส่วนสำคัญที่ช่วยผลักดันให้ศาลเจ้าบ้าน หรือ ศาลเจ้าพ่อคำแดง อารักษ์บ้านไม้ลุงชนเป็นที่รู้จักของชาวบ้านละแวกใกล้เคียง เช่น บ้านเกาะทราย ด้วยความสมานฉันท์ของกลุ่มคนในชุมชนบ้านไม้ลุงชน ส่งผลให้หน่วยงานของภาครัฐแทบจะไม่มีบทบาทเข้าไปแทรกแซงความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้านได้เลย กิจกรรม งานหรือพิธีกรรมทุกอย่างของศาลเจ้าล้วนเป็นกิจกรรมที่ดำเนินการโดยชาวบ้านร่วมแรง ร่วมใจกันทั้งสิ้น

⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ยรรยง จิระนคร รัตนาพร เศรษฐกุล, ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา

(กรุงเทพมหานคร: สถาบันวชิรธรรม, 2544), หน้า 229 – หน้า 331.

การประกอบพิธีเลี้ยงอารักษ์บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงเป็นเรื่องที่ผู้มาอาศัยอยู่ที่บ้านไม้ลุงชนต่างก็ต้องยอมรับถึงความสำคัญของพิธีกรรมของชุมชน และเป็นเครื่องพิสูจน์ได้เป็นอย่างดีว่าพิธีกรรมสำคัญทั้ง 3 พิธีมีบทบาทในฐานะที่เป็นศูนย์รวมใจและเสริมสร้างความสมานฉันท์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ของบ้านไม้ลุงชนในปัจจุบัน

4.2 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในระดับปัจเจก

พิธีกรรม เป็นวัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางจิตใจ เมื่อประกอบพิธีกรรมใดพิธีกรรมหนึ่งไปแล้ว ผู้ทำพิธีนั้นย่อมมีความสบายใจและมีความหวังในชีวิต เพราะเชื่อว่าพิธีกรรมต้องนำไปสู่ผลที่คาดหวังไว้⁶

นอกจากความเชื่อและพิธีกรรมจะมีบทบาทหน้าที่สำคัญในระดับชุมชนแล้ว ยังมีผลต่อการนับถือในระดับปัจเจก ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในปัจจุบันของชาวบ้านอีกด้วย ผู้วิจัยขอเสนอเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

4.2.1 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในการให้ความมั่นคงทางด้านจิตใจ

ในกรณีที่มนุษย์ต้องประสบกับปัญหา หรือเผชิญภาวะวิกฤติต่างๆ ที่ไม่สามารถหาคำอธิบายได้ มนุษย์มักจะหาทางออก เพื่อคลายความวิตกกังวลใจ ในกรณีนี้ความเชื่อและพิธีกรรมจึงมีหน้าที่ในการสนับสนุนให้พลังใจ หรือปลอบประโลมได้เป็นอย่างดี เช่นเดียวกับชาวบ้านที่บ้านไม้ลุงชนต้องประสบกับปัญหาชีวิตในด้านต่างๆ แล้วต้องไปพึ่งพาอารักษ์บ้านเพื่อขอความคุ้มครอง ในเรื่องต่างๆ ดังนี้

1) ด้านการประกอบอาชีพ

ในอดีตชาวบ้านไม้ลุงชนประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม พิธีกรรมในระดับชุมชนก็มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งผู้ที่ประกอบพิธีกรรมก็เกิดความสบายใจไปได้ระดับ

⁶ กิ่งแก้ว อัดถาวร. เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา: อารยธรรม หน่วยที่ 6 – 11 (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, 2523), หน้า 2.

หนึ่ง ต่อมาเมื่อสังคมเจริญขึ้น ชาวบ้านไม้ลุงชนไม่ได้ประกอบอาชีพทางการเกษตรอีกต่อไป แต่หันไปประกอบอาชีพค้าขายเกือบจะร้อยละ 80 ของประชากรในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นอาชีพที่มีปัจจัยที่ทำให้เกิดความเสียดังและบางครั้งก็ไม่สามารถหาคำอธิบายเมื่อประสบกับปัญหา ผู้วิจัยสังเกตว่า เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชน จะมีกลุ่มพ่อค้า แม่ค้า บ้านไม้ลุงชนมาประกอบพิธีด้วยทุกครั้ง เพราะทุกคนต่างก็จะพูดไปในลักษณะว่า “... แค่นี้ได้มาร่วมงานหรือช่วยงาน ขออะไรๆ พ่อแม่ (เจ้าพ่อค้าแดง) ก็จะทำให้หมด” ไม่เพียงแต่การค้าขายภายในชุมชนเท่านั้น บางคนก็ประกอบการค้าที่ต้องอาศัยเงินทุนสูง เช่น การค้าขายที่ดิน ก็เคยมาบนบานขอให้การค้าขายประสบความสำเร็จ และเมื่อประสบความสำเร็จก็มักจะจัดอาหารเจมาเลี้ยงอารักษ์บ้านเป็นการตอบแทนเช่นกัน

กลุ่มผู้ที่นับถือเจ้าพ่อค้าแดง เพื่อให้ประสบความสำเร็จในด้านการประกอบอาชีพไม่ได้มีแต่ชาวไม้ลุงชนเท่านั้น สมนึก ออนตะไคร้กล่าวว่า ในปัจจุบันมีกลุ่มคนที่นับถือเจ้าพ่อค้าแดงเพิ่มขึ้น เพราะมีพ่อค้า แม่ค้าพลอยชาวจังหวัดจันทบุรี เข้ามาค้าขายพลอยที่ตลาดพลอยเพิ่มขึ้น⁷ การเข้ามาค้าขายพลอยที่บ้านไม้ลุงชนทำให้เกิดย่านการค้าที่เรียกว่า “ตลาดพลอย” ซึ่งกลุ่มพ่อค้าแม่ค้า เป็นชาวจังหวัดตราด จังหวัดจันทบุรีที่มาอาศัยอยู่ที่อำเภอแม่สาย และประกอบกิจกรรมทางการค้า เช่น การคัดพลอย การเจียรไนพลอย ที่มาจากประเทศพม่า การติดต่อค้าขายและการสร้างสัมพันธ์กันในเชิงธุรกิจ กับชาวต่างถิ่นในภาวะแวดล้อมที่แปลกไปจากถิ่นฐานบ้านเกิด ทำให้พ่อค้า แม่ค้ากลุ่มนี้ย่อมเกิดความรู้สึกไม่มั่นใจ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงต้องหาที่พึ่งทางใจ เพื่อให้การติดต่อค้าขายในชุมชนที่มี “เจ้าบ้าน” คอยปกป้องคุ้มครองอยู่ให้สามารถดำเนินไปได้อย่างสะดวกราบรื่น

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสังเกตว่า กลุ่มพ่อค้าพลอยที่มาจากจังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด ไม่ได้เข้าร่วมพิธีสำคัญประจำปี 3 พิธีแต่อย่างใด สาเหตุหนึ่งคือ กลุ่มพ่อค้าพลอยเหล่านี้ไม่ได้อยู่อาศัยที่บ้านไม้ลุงชน แต่มักจะเช่าห้องแถวของบ้านจัดสรรของอำเภอแม่สายอยู่แทน การนับถือเจ้าพ่อค้าแดงจึงเป็นการแสดงความเคารพต่อเจ้าบ้าน เพราะได้เข้าไปประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านไม้ลุงชนนั่นเอง

⁷ สัมภาษณ์ สมนึก ออนตะไคร้, อดีตผู้ใหญ่บ้านไม้ลุงชน, 18 พฤษภาคม 2552.

2) ด้านการเรียนและการทำงาน

บ้านไม้ลุงชนเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง เช่นเดียวกับอีกหลายหมู่บ้านที่นิยมส่งบุตรหลานไปเรียนต่อในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงในจังหวัดใหญ่ ซึ่งมีอัตราการแข่งขันเพื่อสอบคัดเลือกสูงและเกิดความเสี่ยงตามมา เมื่อเกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจเช่นนี้ที่พึงทราบดีประการหนึ่งที่พอจะช่วยให้ได้ คือ การบนบานขอร้องให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนและคนในครอบครัวเคารพนับถือช่วยเหลือ

ผู้วิจัยได้มีโอกาสพูดคุยกับ ชันคำ ใจวงศ์ ผู้สูงอายุชาวไทลื้อ ที่เข้ามาไหว้ที่ศาลเจ้าพ่อ เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า มีหลานชายคนเล็กกำลังจะสอบเข้าเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ แต่ไม่แน่ใจว่าจะได้หรือไม่ จึงมาไหว้ขอให้เจ้าพ่อคำแดงช่วยเหลือด้านการเรียน เพราะก่อนหน้านี้หลานชายอีก 2 คนของแม่เฒ่า ก็ได้เคยมาขอให้เจ้าพ่อคำแดงช่วยเหลือด้านการเรียนเช่นกันและประสบความสำเร็จ สามารถเรียนเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยมีชื่อของภาคเหนือได้ทั้งคู่ เลยมาขอให้เจ้าพ่อคำแดงช่วยเหลือหลานชายคนเล็กด้วยเช่นกัน⁸

ในด้านการทำงาน แม่ค้าขายกับข้าวคนหนึ่ง ที่บ้านไม้ลุงชนก็ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังขณะที่ผู้วิจัยกำลังนั่งอยู่ในพิธีเสี่ยงเจว่า หลานสาวของตนซึ่งขณะนี้เรียนจบมาได้ปีกว่าแล้ว สมัครงานที่กรุงเทพฯ มาหลายที่แต่ก็ยังไม่มียุติบัตรให้รับเข้าทำงาน เกิดความท้อแท้ใจ จึงได้ขอร้องให้ตนซึ่งเป็นป้า ช่วยขอให้เจ้าพ่อคำแดงช่วยเหลือด้านการทำงานด้วย ต่อมาผู้วิจัยมีโอกาสได้พบกับแม่ค้าคนนี้อีกครั้งหนึ่งเมื่อไปร่วมพิธีส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน ก็ได้บอกกับผู้วิจัยว่าขณะนี้หลานสาวได้ทำงานที่บริษัทเอกชนที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งที่กรุงเทพฯ แล้ว และเชื่อว่าน่าจะเป็นเพราะได้มีโอกาสร่วมงานและขอให้เจ้าพ่อคำแดงช่วยเช่นกัน⁹

จากกรณีตัวอย่างทั้งสองกรณีทำให้เห็นว่าบทบาทของอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชนซึ่งนอกเหนือจากการปกป้องคุ้มครองหมู่บ้านแล้ว ยังสามารถเป็นที่พึ่ง ตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจให้แก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนในระดับปัจเจกที่หากใครมีปัญหาเดือดร้อน ก็สามารถอ้อนวอน บนบานขอจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ด้วยตนเอง หรือ ให้คนในครอบครัวทำหน้าที่แทนให้ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ กลุ่มคนที่ประสบปัญหาเหล่านี้เป็นกลุ่มใหม่ ที่เรียนและทำงานอยู่

⁸ สัมภาษณ์ ชันคำ ใจวงศ์, ชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน. 31 มีนาคม 2553.

⁹ สัมภาษณ์ (ไม่เอ่ยนาม), ชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชน. 4 มีนาคม 2553.

ในเมืองใหญ่และต้องเผชิญกับสภาวะเสี่ยง เมื่อต้องการความช่วยเหลือกลับหวนคิดถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในชุมชนที่ตนจากมา และได้รับความสำเร็จเป็นสิ่งตอบแทน ย่อมทำให้ตระหนักและเคารพต่อความเชื่อดั้งเดิมที่ตนเคยได้รับประสบการณ์มานับเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าในอนาคตกลุ่มคนรุ่นใหม่เหล่านี้จะกลายเป็นผู้สืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านต่อไป

4.2.2 บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมในการปฏิบัติตน

จากการสังเกตและได้มีโอกาสเข้าร่วมงานประเพณี พิธีต่างๆ ที่บ้านไม้ลุงชน พบว่าความเชื่อถือ ศรัทธาในตัวอารักษ์บ้านมีผลต่อการปฏิบัติตนของชาวบ้านไม้ลุงชนด้วย

เมื่ออารักษ์บ้านมีชื่อเป็น “เจ้าพ่อคำแดง” และได้บอกให้ประชาชนที่บ้านไม้ลุงชนงดทานเนื้อสัตว์ ทุกๆ วันพระ รวมทั้งงดเว้นการถวายอาหารด้วยเนื้อสัตว์ สุรา แก่อารักษ์บ้าน ชาวบ้านก็ได้ถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะในทุกวันพระ เมื่อไปทำบุญที่วัดผาสุกราม หรือวัดไม้ลุงชนแล้ว ยังต้องไปเลี้ยงอาหารเจ ที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงด้วย เนื่องจากตั้งอยู่บนถนนเส้นเดียวกันและอยู่ห่างกันเพียง 400 เมตร ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการ “ได้บุญ” อีกประการหนึ่งเช่นกัน นอกจากการไปทำบุญซึ่งต้องไปทั้งสองที่แล้ว ยังต้องงดเว้นการรับประทานอาหารที่เนื้อสัตว์ทุกวันพระเช่นกัน ความเชื่อเกี่ยวกับการไม่ทานเนื้อสัตว์ ไม่ได้ถือปฏิบัติเฉพาะวันพระเท่านั้น แต่ยังได้ถือปฏิบัติในช่วงที่มีพิธีสำคัญของศาลเจ้าพ่อด้วย หากชาวบ้านที่จะไปช่วยงานไม่ว่าจะเป็นการเตรียมอาหาร การทำความสะอาดศาล ก็ต้องไปช่วยด้วยใจ และกายที่บริสุทธิ์ คือ หากตั้งใจจะไปช่วยงานที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงในวันนั้น ก็ต้องงดทานเนื้อสัตว์ด้วย

บัว (ไม่ทราบนามสกุล) ผู้สูงอายุชาวไทยเชื้อให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่า ได้ถือปฏิบัติตามความเชื่อนี้มานานแล้ว เพราะเห็นคนในหมู่บ้านปฏิบัติกัน พอทำแล้วก็รู้สึกสบายใจจึงได้ปฏิบัติตามเรื่อยๆ พอคนในบ้านหรือในครอบครัวทำได้ชวนคนอื่นทำตามด้วย¹⁰

ความเชื่อ และแนวทางการปฏิบัติตนของชาวบ้านไม้ลุงชนข้างต้น เป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงความศรัทธาที่มีต่ออารักษ์บ้าน ซึ่งส่งผลต่อแบบแผนการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมที่อยู่ร่วมกัน โดยนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์องค์เดียวกัน เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน

¹⁰ สัมภาษณ์ บัว (ไม่ทราบนามสกุล), ชาวไทยเชื้อบ้านไม้ลุงชน, 30 พฤษภาคม 2553.

ที่ไม่เพียงแต่นับถือพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาหลักแต่เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาพฤติกรรมของชาวบ้านที่ไม่ทานเนื้อสัตว์ทุกวันพระก็สอดคล้องกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนา ในเรื่องศีล 5 คือ การงดเว้นการฆ่าและการเบียดเบียนสัตว์ อันเป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่พุทธศาสนิกชนพึงกระทำ เมื่อไปผนวกรวมกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวไทลื้อ และชาวไทยใหญ่ซึ่งมีมาก่อนพุทธศาสนา จึงส่งผลให้เกิดการปฏิบัติตามกันอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยมองว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่ได้เป็นการแย่งชิงพื้นที่เรื่องความเชื่อว่าใครมีอิทธิพลมากกว่าใคร แต่เป็นการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหลักของคนไทย ดังที่ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้ระบุว่า ปัจจุบันแทบจะทุกพิธีกรรมต่างก็มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องพุทธกับผีเข้าด้วยกันตามลักษณะของการนับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ซึ่งดำรงอยู่ด้วยกันในลักษณะอาศัยค้ำจุนซึ่งกันและกัน¹¹

ชุมชนบ้านไม้ลุงชนเป็นชุมชนที่อยู่ติดชายแดนไทย – พม่า จึงทำให้มีการอพยพไปมาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นประจำซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของชุมชนในเขตชายแดน แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่างก็มีภูมิหลัง ความเชื่อที่แตกต่างกันไป เมื่อมาอยู่รวมกันก็ไม่ได้ก่อให้เกิดปัญหาหรือความขัดแย้ง กลับสามารถดำรงอยู่ร่วมกันในลักษณะการผสมผสานความเชื่อและวัฒนธรรมที่มีร่วมกัน แม้ว่าบริบททางสังคมในเขตเศรษฐกิจชายแดนแบบอำเภอแม่สายที่เติบโตอย่างรวดเร็ว ก็มิได้ทำให้ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม อันเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เลือนหาย แม้จะมีพลวัตซึ่งเป็นเรื่องปกติของวัฒนธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว แต่ปรับเปลี่ยนไปเพื่อให้ตัวมันเองอยู่รอด ไม่ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปเพื่อรับใช้กระแสสังคมหรือใคร อย่างไรก็ตาม ในอนาคตซึ่งเป็นเรื่องที่ตอบไม่ได้ว่ากระแสสังคมจะพัดพาความเชื่อและพิธีกรรมของคนในชุมชนเป็นไปในทิศทางใด แต่ ณ ปัจจุบันนี้ ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน ยังคงมีการปฏิบัติเพื่อการสืบทอดและมีบทบาทที่สำคัญต่อคนในชุมชนอย่างแท้จริง

¹¹ ฉลาดชาย รมิตานนท์, **ผีเจ้านาย** (กรุงเทพมหานคร: พายัพ ออฟเซท พรินท์ 2527), หน้า 37.

บทที่ 5 บทสรุปและอภิปรายผล

5.1 สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่อง **พลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย** มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย และวิเคราะห์บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่มีต่อชาวบ้าน บ้านไม้ลุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสารลายลักษณ์และข้อมูลภาคสนามในช่วงปี พ.ศ. 2552 – 2553 ที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์ไทลื้อ รวมทั้งพลวัตและบทบาทของพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์หมู่บ้าน ในการเก็บข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยใช้วิธีการสอบถามสัมภาษณ์ การสังเกต และการเข้าร่วมพิธีกรรม โดยเน้นศึกษาพิธีกรรมสำคัญ 3 พิธี คือ งานประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง พิธีส่งเคราะห์บ้าน และพิธีเลี้ยงเมืองซึ่งจัดขึ้นที่ศาลเจ้าพ่อคำแดง และนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาศึกษาวิเคราะห์ด้วยระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา

ผลการศึกษาวิจัยสรุปได้ดังนี้ จากการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชนพบว่า บ้านไม้ลุงชนเป็นหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอมะนังที่มีชาวไทยใหญ่ ไทลื้อ ไทยวน อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน มีชาวไทยลื้อเป็นประชากรกลุ่มใหญ่โดยอพยพมาจากหลายเมืองในสิบสองพันนา ทายอดเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้ด้วยเนื่องจากปัญหาสงครามภายในประเทศ และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านอันมีที่มาจาก “ต้นไม้ลุง” ซึ่งขึ้นอยู่ใจกลางหมู่บ้าน มีขนาดใหญ่และเป็นสัญลักษณ์ประจำหมู่บ้าน

ในอดีตชาวไทลื้อประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป และทำการเกษตร แต่เนื่องจากบ้านไม้ลุงชนอยู่ในอำเภอมะนังติดกับอำเภอท่าลี่ จังหวัดพม่า นับเป็นบริเวณที่เป็นเขตเศรษฐกิจชายแดนที่สำคัญทำให้การค้าขายกลายเป็นอาชีพที่ทำรายได้ได้ดีกว่าการทำนา ชาวไทลื้อในอดีตจึงขายที่นาและยึดอาชีพการค้าขายเป็นอาชีพหลักแทน ทำให้ปัจจุบันบ้านไม้ลุงชนมีประชากรหลากหลายเชื้อชาติเข้าไปอาศัยเพื่อทำการค้าขายเป็นจำนวนมาก

ในหมู่บ้านมีน้ำบ่อหลวงซึ่งเป็นหลักฐานทางโบราณคดีชิ้นหนึ่งของอำเภอมะสา มีวัดมหาสุการาม หรือวัดไม้ลุงชน และศาลเจ้าพ่อคำแดง เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน มีพระสงฆ์และอาจารย์วัด (ปู่จ่าน) เป็นผู้นำในการประกอบพิธีทางพุทธศาสนา พิธีเกี่ยวกับโชคเคราะห์ และมีหมอเมืองเป็นผู้นำในการประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์ของหมู่บ้าน

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสังเกตและเข้าร่วมพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านทั้งในโอกาสการไหว้ขอพรทั่วไป การไหว้ในวันศีล (วันพระ) และพิธีสำคัญ 3 พิธี คือ งานเลี้ยงประจำปีศาลเจ้าพ่อคำแดง หรือ งานเลี้ยงเจ้ จัดวันที่ 3 – 4 มีนาคมเป็นประจำทุกปี งานส่งเคราะห์บ้านและสืบชะตาบ้าน จัดทุกวันที่ 16 เมษายน ของทุกปี และงานเลี้ยงเมือง ซึ่งจัดตามความเชื่อดั้งเดิมคือ ขึ้น 9 ค่ำเดือน 9 (เหนือ) มีกรรมกรวัด กรรมกรหมู่บ้าน และกรรมกรศาลเจ้าเป็นผู้ดำเนินการ อยู่ในราวปลายเดือนพฤษภาคม ถึงต้นเดือนมิถุนายนของทุกปี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้าน พบว่าความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน มีพลวัต 3 ประการ ประการแรก ได้แก่ พลวัตในเชิงกายภาพ ซึ่งมีการย้ายศาลเจ้าบ้านให้มาอยู่กลางหมู่บ้านและปรับปรุงรูปแบบศาลเจ้าบ้านให้มีความทันสมัยตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม ประการที่สอง พลวัตของการรับเอาเชื่อผีอารักษ์เมืองเชียงใหม่มาเป็นผีอารักษ์บ้านไม้ลุงชน แสดงให้เห็นถึงความเชื่อและมีวัฒนธรรมที่คล้ายกันรวมทั้งเป็นการสร้างความแตกต่าง ทำให้เห็นรูปแบบเฉพาะที่เป็นของหมู่บ้าน ประการสุดท้าย คือ พลวัตของพิธีกรรม ที่มีการเพิ่มจำนวนพิธีกรรมเนื่องจากการปรับปรุงและพัฒนาศาลเจ้าบ้าน การปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของพิธีกรรม พบว่าวัตถุประสงค์เพื่อความอุดมสมบูรณ์เลื่อนรางวัลไปและมีบทบาทเพื่อการปกป้องคุ้มครองที่เด่นชัดมากขึ้น มีการตัดทอนขั้นตอนและรายละเอียดบางประการของพิธีกรรมลงไป แต่ยังคงรักษาข้อห้าม ข้อปฏิบัติบางประการไว้ได้ พลวัตที่เกิดขึ้นเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับประเพณีของกระแสวัฒนธรรมที่ไม่หยุดนิ่ง จึงทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านยังคงดำรงอยู่ได้และมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อชุมชนและคนในชุมชน

ส่วนในประเด็นเรื่องบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านในระดับชุมชน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์บทบาทของพิธีกรรมเป็น 2 ประการ คือ ประการที่ 1 พิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านระดับชุมชนมีบทบาทในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทลื้อในบริบทใหม่

แม้พิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชนจะแตกต่างจากที่สิบสองพันนา แต่ชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนก็ได้กระทำพิธีอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี แสดงให้เห็นว่าความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวอยู่ได้ด้วยสำนึกของชาติพันธุ์ที่ต้องมีการสืบทอดความเชื่อเรื่องการเลี้ยงผีอารักษ์ และประการที่ 2 พิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านในระดับชุมชน ยังมีบทบาทในฐานะที่เป็นศูนย์รวมใจและเสริมสร้างความสมานฉันท์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน โดยเหตุผลที่พิธีกรรมที่ก่อให้เกิดความสบายใจ ทำให้การเข้าร่วมพิธีกรรมระดับหมู่บ้านจึงเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการเป็นสมาชิกของหมู่บ้านเดียวกัน และเล็งเห็นความสำคัญของอารักษ์บ้าน ในฐานะผู้ดูแลคุ้มครองหมู่บ้าน จึงทำให้เกิดการรวมพลัง และร่วมใจกันประกอบพิธีกรรม

นอกจากนั้น พิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านยังมีบทบาทต่อชาวบ้านในระดับปัจเจก ในการให้ความมั่นคงด้านจิตใจ โดยเฉพาะด้านการประกอบอาชีพที่ไม่มั่นคง เช่น การค้าขาย ซึ่งต้องอาศัยสิ่งยึดเหนี่ยว ที่พึ่งทางจิตใจเป็นสำคัญ นอกจากนี้ การอยู่ในภาวะเสี่ยง เช่น การไปสอบ หรือการเดินทาง การบนบานอ้อนวอนเพื่อขอให้ผีอารักษ์มีบทบาทในการช่วยเหลือ คุ้มครองจึงเป็นสิ่งที่ไม่หลีกเลี่ยงไปไม่ได้ ยิ่งไปกว่านั้นความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านยังมีบทบาทต่อการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน ในการงดทานเนื้อสัตว์ และดื่มสุรา ของมีเนมา ทุกวันพระด้วย เป็นการตอกย้ำให้เห็นว่าความเชื่อดั้งเดิมและพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่อยู่เคียงคู่กันในเชิงพิธีกรรม

5.2 อภิปรายผล

แม้หากมองในเชิงกายภาพจะเป็นการยากที่จะบอกว่าชุมชนบ้านไม้ลุงชนเป็นชุมชนไทลื้อ ต่อเมื่อได้ศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้งจึงทำให้เห็นลักษณะบางประการที่จะทำให้สืบสาวถึงความเชื่อเป็นไทลื้อได้ กล่าวคือ การใช้ภาษาในการสนทนา อาหาร การแต่งกาย รวมทั้งความเชื่อและพิธีกรรมที่ยังดำรงอยู่ในชุมชน งานวิจัยชิ้นอื่นๆ ที่ศึกษาลักษณะพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรมรวมทั้งความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับชาติพันธุ์ไทลื้อ หรือชาติพันธุ์ไทกลุ่มอื่นๆ มักเลือกศึกษาชุมชนที่มีกลุ่มชาติพันธุ์นั้นอยู่มาเป็นระยะเวลายาวนาน และมีประวัติศาสตร์ของชุมชนที่เข้มแข็ง มีวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชุมชนชนอย่างชัดเจน ที่ชุมชนบ้านไม้ลุงชนก็มีประวัติศาสตร์ชุมชนที่น่าสนใจ และยังพบเห็นร่องรอยของอดีต แม้จะตั้งอยู่ในบริบทที่เป็นชุมชนเมืองและเป็นเขตชายแดนซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีพลวัตสูง ก็ยังสามารถใช้ เป็นพื้นที่ศึกษาอัตลักษณ์ไทลื้อ และพลวัตทางวัฒนธรรมไทลื้อได้

เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านของชาวไทลื้อที่อื่นๆ ผู้วิจัยพบว่า บ้านไม้ลุงชนมีวิธีการตั้งชื่อหมู่บ้านแตกต่างจากที่อื่น เช่น ชุมชนไทลื้อที่บ้านหลวง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ หรือชุมชนไทลื้อที่บ้านหย่วน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จะตั้งชื่อตามเมืองที่ตนเองมาจากมาเนื่องจากมาจากเมืองเดียวกันและมาในเวลาใกล้เคียงกัน แตกต่างจากที่หมู่บ้านไม้ลุงชน ที่ต่างคนต่างทยอยกันเข้ามา และมาจากหลายเมืองของสิบสองปันนา การตั้งชื่อบ้านจึงยึดตามลักษณะเด่นของหมู่บ้าน อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงวิธีการคิดและวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ คือ การนับถือต้นไม้ใหญ่ที่มีลักษณะผิวด่างจากต้นไม้ปกคลุมทั่วไปทำให้เกิดเรื่องเล่า และกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวกับชุมชนบ้านไม้ลุงชนที่มีมาก่อน คือ งานวิจัยของราญ ฤณาท และชวลีพร วิมุกตานนท์ ซึ่งเก็บข้อมูลช่วงปี พ.ศ. 2529 – 2530 ส่วนงานวิจัยชิ้นนี้ของผู้วิจัยเป็นการบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับบ้านไม้ลุงชนในช่วงปี 2552 – 2553 ห่างจากงานวิจัยของราญ ฤณาท และชวลีพร วิมุกตานนท์เป็นเวลาถึง 23 ปี ซึ่งหากนำงานวิจัยทั้ง 2 ชิ้นมาเปรียบเทียบกันก็จะทำให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านไม้ลุงชนได้เป็นอย่างดี ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีคุณูปการประการหนึ่งของการบันทึกข้อมูลของบ้านไม้ลุงชนในปัจจุบัน (2552-2553) รวมทั้งความเชื่อ และพิธีกรรม และวิถีชีวิตของชุมชน ผู้วิจัยเห็นว่าในอีกไม่กี่ปีข้างหน้าจะศึกษาย้อนไปถึงสิ่งที่แสดงให้เห็นวิถีชีวิตไทลื้อดั้งเดิมได้ยาก เนื่องจาก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกับผู้วิจัยล่วงแล้วแต่เป็นผู้สูงอายุของหมู่บ้านทั้งสิ้น

งานวิจัยชิ้นนี้ได้ค้นพบลักษณะพลวัตในแง่มุมเพิ่มเติมจากสมมติฐานที่ตั้งไว้แต่เดิม โดยการเก็บข้อมูลภาคสนามและการศึกษาเพิ่มเติมทำให้พบว่า บริบททางสังคมเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งที่ทำให้เกิดพลวัตของความเชื่อและพิธีกรรม เนื่องจากผู้วิจัยมิได้ศึกษาเฉพาะการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อและพิธีกรรมแต่เพียงมิติเดียว ผู้วิจัยพบว่า ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ มีพลวัตที่เกิดควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงบริบทสังคมที่เป็นเขตชุมชนเมืองและเป็นเมืองชายแดนที่มีการปะทะสังสรรค์ของวัฒนธรรมต่างกลุ่มชาติพันธุ์ จึงเป็นเรื่องน่าศึกษาเพิ่มเติมในเรื่องของความพยายามรักษา สืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มตนไว้ให้ได้โดย

การรับและปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสังคม ดังเช่นงานวิจัยของ Yuji Baba¹ ที่ได้ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมการไหว้เจ้าหลวงเมืองลำที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งใน จังหวัดน่าน Yuji Baba ชี้ให้เห็นว่าเมื่อกลุ่มชาติพันธุ์ใดๆ ก็ตามอพยพไปอยู่ในบริบทใหม่ ย่อมไม่ละทิ้งอัตลักษณ์หรือ วัฒนธรรมดั้งเดิมของตน และมีความพยายามในการใช้ อัตลักษณ์หรือวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน แสดงให้ “คนอื่น” ได้รับรู้ ในกรณีนี้ ความเชื่อและพิธีกรรมในการบูชาผีอารักษ์จึงถูกนำมาใช้เพื่อ นำเสนอความเป็นกลุ่ม เป็นพวกเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนหรือที่จังหวัดน่าน ที่ต่าง แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของผีอารักษ์ของตน โดยอาจมีการรับ ปรับเปลี่ยน หรือ สร้างสื่อ สัญลักษณ์บางอย่างและผสมผสานให้เข้ากับวัฒนธรรมใหม่ ผู้วิจัยเห็นว่า การรับและปรับเปลี่ยน วัฒนธรรมหรือความเชื่อบางอย่างเป็นเรื่องละเอียดอ่อน เพราะหากรับและปรับเปลี่ยนโดยคำนึงถึง แต่ “คนอื่น” ก็จะทำให้สูญเสียวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีมาแต่ก่อนอย่างรวดเร็ว แต่หากรับ และนำมา ปรับใช้อย่างเหมาะสมย่อมก่อให้เกิดการขับเคลื่อนไปโดยที่ยังคงเห็นภูมิหลัง และที่มาของ รากเหง้าหรือต้นกำเนิดที่แท้จริงได้

แม้ว่าชาวไทลื้อบ้านไม้ลุงชนได้พยายามรับ และปรับเปลี่ยนความเชื่อและพิธีกรรม เกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านให้มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากการเลี้ยงผีอารักษ์บ้านที่สิบสองพันนา หรือแตกต่างจากที่อื่นๆ แต่ก็ไม้อาจต้านทานการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกที่พัฒนาอย่างรวดเร็ว การปักตาแหลวแสดงอาณาเขตของการเป็นโลกแห่งพิธีกรรมและความศักดิ์สิทธิ์ และแสดงให้เห็น ถึงความสำคัญของพิธีกรรมจึงไม่อาจทำได้และจำต้องยกเลิกข้อปฏิบัตินี้ไป หรือ แม้แต่ลูกหลาน ชาวไทลื้อที่เข้ามาร่วมในพิธีกรรมเพียงเล็กน้อยก็เป็นสิ่งที่น่าจับตามองต่อไปในอนาคต เนื่องจาก กลุ่มคนเหล่านี้จะเป็นผู้มีบทบาทในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมต่อไป ซึ่งนับวันกลุ่มคน เหล่านี้ดูเหมือนจะห่างไกลจากความเป็นไทลื้อและห่างหายจากวัฒนธรรมดั้งเดิมออกไปทุกขณะ

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า สิ่งสำคัญจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ แม้บ้านเมืองและความ ทันสมัยจะเจริญก้าวหน้าไปมากเพียงใดก็ตาม แต่สิ่งที่ยังถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้ผู้คนได้ ในที่นี้คือ การบูชาผีอารักษ์ระดับหมู่บ้าน ซึ่งยังคงมีบทบาทสำคัญและดำรงอยู่ได้ท่ามกลางสังคม สมัยใหม่ อาจกล่าวได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นชาวไทลื้อหรือคนที่เข้าไปอาศัยอยู่ที่บ้านไม้ลุงชนรุ่นหลัง

¹ Yuji Baba. *Changing Ritual of Tai Lue in the Recent Trans – National Movement : The Case Study of the Tai - Lue Villages in Nan Province, Northern Thailand* ใน *ข้ามขอบฟ้า 60 ปี ชีเกฮารุ ทานาเบ* (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2550), หน้า 259.

ต่างเล็งเห็นถึงความสำคัญและไม่เพิกเฉยต่อสิ่งที่คนในชุมชนในอดีตได้ปฏิบัติและสืบทอดกันมา สอดคล้องกับงานวิจัยของ ประคอง นิมมานเหมินท์² ซึ่งได้เดินทางไปเก็บข้อมูลภาคสนามที่สิบสอง พันนาในปี พ.ศ. 2553 แล้วพบว่า แม้จะมีการประกาศห้ามการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับผี อารักษ์อย่างเด็ดขาดในช่วงที่มีการปฏิวัติ (และมีการล้มล้างประกาศดังกล่าวในเวลาต่อมา) แต่ก็ไม่สามารถจะลบล้างความคิดความเชื่อที่ฝังลึกมานานได้ ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านยังคงประกอบ พิธีกรรมเช่นไหว้อารักษ์บ้านอารักษ์เมืองอยู่และพิธีกรรมดังกล่าวก็ยังคงดำรงอยู่ได้ท่ามกลาง ความเจริญของวัตถุ เพราะมีบทบาทในการเป็นที่พึ่งทางจิตใจของผู้คน²

การศึกษาชุมชนอย่างเป็นองค์รวม ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า ความเชื่อและพิธีกรรมบางประการ ที่ยังหลงเหลืออยู่ในชุมชน แสดงให้เห็นถึงจิตวิญญาณและสำนึกของความเป็นชาติพันธุ์ไทลื้อ อย่างแท้จริง ในการประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน ทุกคนล้วนกระทำด้วยความเต็ม ใจ ทำให้เห็นความพยายามในการสืบทอดและแสดงให้เห็นถึงความมั่นคงทางวัฒนธรรมของกลุ่ม ชน ทั้งยังมีบทบาทที่สำคัญที่คนในชุมชนต่างยอมรับและศรัทธา ตระหนักและเห็นความสำคัญ อย่างแท้จริง และได้หันกลับไประลึกถึงความสำคัญ ความเป็นมาของชุมชนตัวเอง ข้อมูลต่างๆ ที่มาจากการสัมภาษณ์ อันเป็นข้อมูลปฐมภูมิ มีเรื่องเล่าเพื่อใช้อธิบายสิ่งต่างๆ หรือปรากฏการณ์ ต่างๆ ในชุมชน ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่ง เพราะสิ่งเหล่านี้นับวันจะเหลือรอดอยู่ในสังคมได้ ยากเต็มที

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งสำคัญอันจะเป็นแรงผลักดันให้ความเชื่อและพิธีกรรม ดังกล่าวยังคงดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเจริญภายนอกหมู่บ้านรอบด้าน คือ ความร่วมมือทั้งจาก ผู้นำชุมชนที่เป็นคนเข้มแข็งและเป็นที่ยอมรับในชุมชน ร่วมกับความร่วมมือของคนในชุมชนและ เห็นความสำคัญในชุมชนของตนเอง แม้ว่าความเชื่อและพิธีกรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งวัฒนธรรมจะต้อง มีพลวัตเพื่อสอดรับและสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่อยู่รายรอบ แต่ก็ไม่ได้สูญเสียลักษณะสำคัญของ พิธีกรรมจนไม่สามารถสืบสาวไปจนถึงต้นเค้าได้ ดังนั้น การประสานความร่วมมือจากหลายฝ่าย จึงเป็นสิ่งจำเป็น และพึงกระทำด้วยความระมัดระวังในการรักษาสิ่งที่เป็นมรดกทางความคิด เป็น รากวัฒนธรรมให้กับคนรุ่นหลังได้สืบทอดไป

² ประคอง นิมมานเหมินท์, เจ้าเงือกหาญ วีรบุรุษไทลื้อ: ตำนาน มหาเทพ พิธีกรรม (กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), หน้า 59 – 60.

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องพลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ดุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ คือ ยังมีชุมชนของชาติพันธุ์อื่นอีกหลายแห่งในเขตเมือง หรือบริเวณชายแดนที่มีประชากรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อาศัยอยู่ ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาพลวัตหรือลักษณะการดำรงอยู่ของความเชื่อ พิธีกรรม และวิถีชีวิตของชาติพันธุ์อื่นๆ ก่อนที่จะสูญเสียวัฒนธรรมดั้งเดิมไป

รายการอ้างอิง

- กิ่งแก้ว อัดถาวร. เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา: อารยธรรม หน่วยที่ 6 – 11. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2523.
- แก้ว กาญจน์เจริญ, **สัมภาษณ์**, 10 พฤษภาคม 2552.
- ชันคำ ไจวงค์, **สัมภาษณ์**, 31 มีนาคม 2553.
- คำเหลา จันท์เทพ. **สัมภาษณ์**, 12 พฤษภาคม 2552.
- จายไหลง กาญจน์เจริญ. **สัมภาษณ์**, 10 พฤษภาคม 2552.
- จาวรรณ พรมวัง. **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางประการของชาวไทยเชื้อ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2536.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. **ผีเจ้านาย**. กรุงเทพมหานคร: พายัพ ออฟเซต พรินท์, 2527.
- ญาณสมบุญโน. **ตำราพิธีกรรมโบราณ**. ลำพูน: ภิญโญ, ม.ป.ป.
- ตาลคำ จันธิมา. **สัมภาษณ์**, 10 ตุลาคม 2553.
- นพดล แสงหล้า. **มัททายกบ้านไม้ลุงชน**. **สัมภาษณ์**, 15 กุมภาพันธ์ 2553
- เทศบาลตำบลแม่ส่าย. **แผนพัฒนาเทศบาล 3 ปี 2553 – 2555**. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)
- ไทลื้อ อัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ไท**. เชียงใหม่: โครงการพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551.
- บัว (ไม่ทราบนามสกุล), **สัมภาษณ์**, 30 พฤษภาคม 2553.
- บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่ส่าย จังหวัดเชียงราย [ออนไลน์]**, 10 มิถุนายน 2553. แหล่งที่มา <http://maps.google.co.th/maps?>.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **30 ชาติในเชียงราย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. **เจ้าเจืองหาญ วีรบุรุษไทลื้อ: ตำนาน มหาเทพ พิธีกรรม**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.
- ประธาน เขียวขำ. **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในพิธีกรรมชุมชนและประเพณีเกี่ยวกับชีวิต : ศึกษากรณีชุมชนลาวโซ่ง จังหวัดสุพรรณบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2546.

- ประสิทธิ์ ดวงเพชร. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านไม้ลุงชน. **สัมภาษณ์**, 7 กรกฎาคม 2553.
- ประเสริฐ อำพรไพ. นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. **ถอดคำบรรยายจากงานเสวนา “เล่าเรื่องเมืองแม่สาย”**, 30 กันยายน 2552.
- ปิ่น ไชยบุญเรือง. **สัมภาษณ์**, 18 กันยายน 2553.
- พุ่มพวง อภิวงค์. **คติชนกับการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยลื้อ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- ไพฑูริย์ ดอกบัวแก้ว และคณะ. **เจ้าหลวงคำแดง อารักษ์เมืองของล้านนา**. เชียงใหม่: มิ่งเมือง นวัตกรรม, 2550.
- มะลิวรรณ ดวงเพชร. ผู้ใหญ่บ้านบ้านไม้ลุงชน. **สัมภาษณ์**, 10 กุมภาพันธ์ 2553.
- ยรรยง จิระนคร. **ผีเรือน และเสื่อบ้าน เสื่อเมืองของไทยลื้อสิบสองปันนา**. (เอกสารอัดสำเนา).
- ยรรยง จิระนครและรัตนพร เศรษฐกุล. **ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิถีทรรศน์, 2544.
- ราญ ฤบาทและชูลีพร วิมุขตานนท์. **การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทยลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ, 2530.
- เรณู อรรฐาเมศรี. **ประเพณีพิธีกรรมชาวไทยลื้อบ้านใหม่หมอกจ๋าม**. ใน ฉลาดชาย รมิตานนท์, วิระดา สมสวัสดิ์, เรณู วิชาศิลป์ (บรรณาธิการ) **ไท: TAI**, เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541.
- โรงเรียนชุมชนบ้านไม้ลุงชนมิตรภาพที่ 169 ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย. **สมุดหมายเหตุรายวัน**. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)
- วิถีไทเขิน เชียงตุง**. เชียงใหม่: โครงการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาประเทศเพื่อนบ้าน. 2550.
- ศาลเจ้าพ่อคำแดง**. (เอกสารอัดสำเนา)
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. กรมการศาสนา. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 8**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2532.
- สมนึก ออนตะไคว้. อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านไม้ลุงชน. **สัมภาษณ์**, 18 พฤษภาคม 2552.
- สมัย สุทธิธรรม. **เชียงรายสายใยแห่งชนเผ่า**. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว, 2548.
- สวัสดิ์ อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- สิบสองปันนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535.

สุรพล ดำริห์กุล. *การนับถือผีในหมู่บ้านภาคเหนือ*. วารสารเมืองโบราณ. 5 (เมษายน – พฤษภาคม 2522): 28 – 35.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. *รัฐฉาน (เมืองไต) พลวัตของชาติพันธุ์ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2552.

แสง แสนใจ. อาจารย์วัดบ้านไม้ลุงชน. *สัมภาษณ์*, 10 ตุลาคม 2553.

แสงจ้อย ชัยนวล. *สัมภาษณ์*, 27 กันยายน 2552.

แสง มาละแซม. *คนของย้ายแผ่นดิน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: ธรรมศาสตร์, 2544.

อินปิ่น พรหมแสน. *สัมภาษณ์*, 28 กุมภาพันธ์ 2553.

Yuji Baba. *Changing Ritual of Tai Lue in the Recent Trans – national Movement:*

The Case Study of the Tai – Lue Villages in Nan Province, Northern Thailand.

ใน ขวัญชีวัน บัวแดงและอภิญา เพ็องฟูสกุล บรรณาธิการ, *ข้ามขอบฟ้า 60 ปี*

ชิกฮารุ ทานาเบ. หน้า 259 – 277. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2550.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวอัมพิกา ยะคำป้อ เกิดวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2528 ที่ อ.เมือง จ.เชียงราย สำเร็จ การศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนสามัคคีวิทยาคม จ. เชียงราย สำเร็จการศึกษาปริญญา ศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปี การศึกษา 2549 และเข้าศึกษาต่อที่ สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2551 ระหว่างศึกษาได้รับทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์จาก โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. สาขามนุษยศาสตร์ – สังคมศาสตร์ รุ่นที่ 6 ปัจจุบัน รัับราชการ ตำแหน่ง ครูผู้ช่วย โรงเรียนบ้านเทอดไทย อ.แม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย